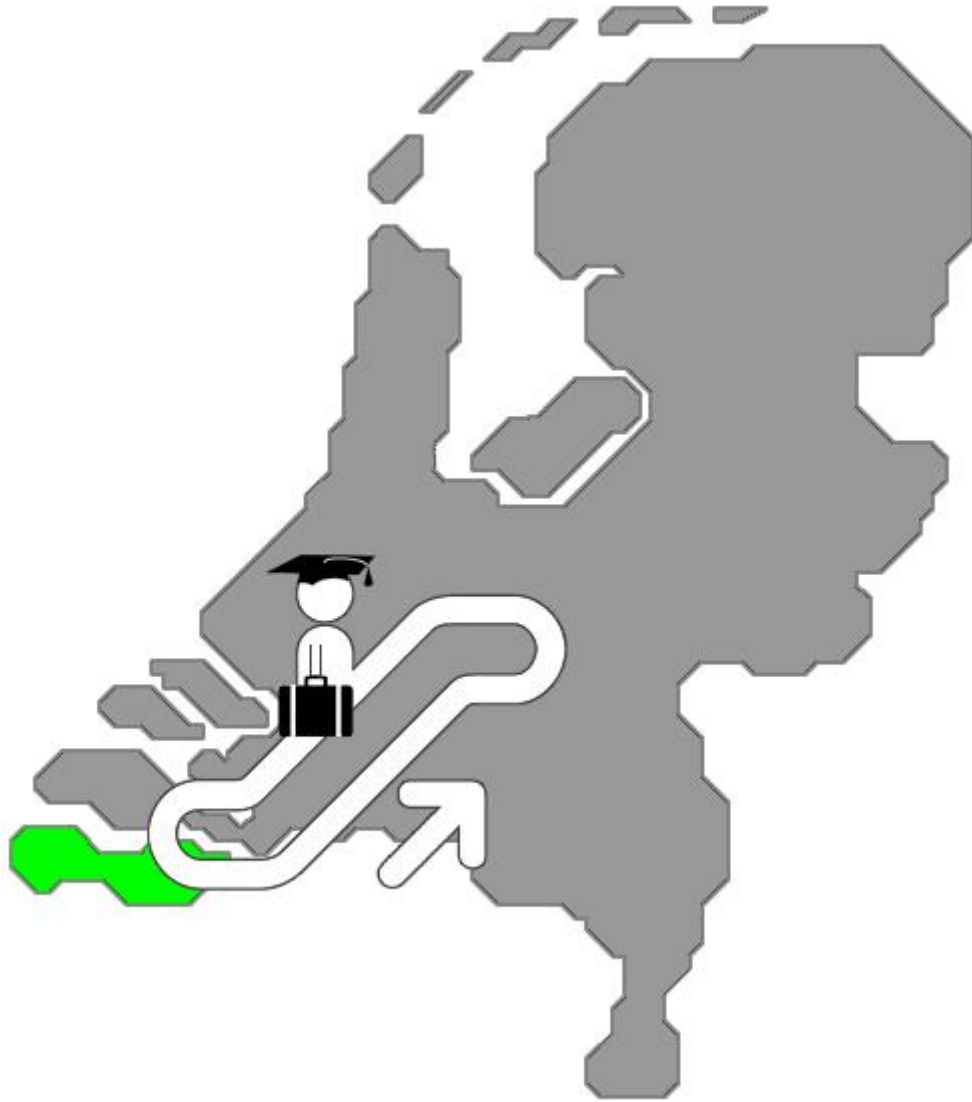

Braindrain vanuit Zeeuws-Vlaanderen?

Onderzoek naar het migratiepatroon en motief van hoogopgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen

Evert van den Berg
Studentnr: 3302482
Begeleiding: dr. J.J. Harts
Master Thesis Economische Geografie
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Februari 2010

Universiteit Utrecht

Voorwoord

Deze thesis maakt deel uit van het Masterprogramma Economische Geografie. In de Economische Geografie worden de relaties bestudeerd van bedrijven met hun regionale omgeving. Bedrijven zoeken altijd naar de beste omgeving en regio's zoeken naar de beste bedrijven. De spreiding en ontwikkeling van economische activiteit, oftewel van de werkgelegenheid, bepaalt waar mensen gaan werken en wonen. In deze thesis wordt de demografische en economische situatie van Zeeuws-Vlaanderen geanalyseerd, waarna er wordt onderzocht in hoeverre hoogopgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen daadwerkelijk daar gaan werken en wonen waar de meest geschikte werkgelegenheid te vinden is, vaak buiten Zeeuws-Vlaanderen, of dat er ook nog andere factoren van invloed zijn op de uiteindelijke woonplaatskeuze.

Ten eerste wil ik mijn afstudeerbegeleider de heer Harts bedanken. Hij reageerde meteen erg enthousiast toen ik dit afstudeeronderwerp bij hem onder de aandacht bracht. Daarnaast wil ik het Reynaertcollege bedanken voor het beschikbaar stellen van het databestand, waardoor ik dit onderwerp ook daadwerkelijk kon onderzoeken. Als derde wil ik het Zeeuws Instituut voor Sociale & Culturele Ontwikkeling (Scoop) bedanken voor het beantwoorden van mijn vragen en het geven van bruikbare adviezen. Uiteraard wil ik ook iedereen bedanken voor het massaal invullen van mijn digitale enquête wat de betrouwbaarheid van mijn onderzoek ontzettend ten goede is gekomen.

Tot slot wil ik mijn dank betuigen aan iedereen in mijn naaste omgeving die interesse heeft getoond in het onderzoek en mij heeft gesteund.

Inhoudsopgave

Samenvatting	6
Hoofdstuk 1 Inleiding	11
§ 1.1 Aanleiding	11
§ 1.2 Doelstelling	11
§ 1.3 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie	12
§ 1.4 Probleemstelling en onderzoeksvragen	12
§ 1.5 Globale onderzoeksopzet	13
§ 1.6 Leeswijzer	13
Hoofdstuk 2 Theoretisch kader	14
§ 2.1 Migratie & verhuizing	14
§ 2.2 Nader belicht: Factoren die een rol spelen bij binnenlandse migratie	16
§ 2.2.1 Opleidings- en arbeidsmigratie	16
§ 2.2.2 Roltrapregio's	17
§ 2.2.3 Ruimtelijke verschillen per provincie	18
§ 2.2.4 Ruimtelijke verschillen naar geslacht	19
§ 2.2.5 Overige (binnenlandse) migratiefactoren	20
§ 2.3 Actualiteit: Demografische krimp	20
§ 2.3.1 Het begrip 'krimp'	21
§ 2.3.2 Krimp in Zeeland en Zeeuws-Vlaanderen	21
Hoofdstuk 3 Demografische en economische situatie Zeeuws-Vlaanderen: verleden, heden en toekomst	23
§ 3.1 Demografie	23
§ 3.2 Economie	26
Hoofdstuk 4 Opzet van het empirisch onderzoek	33
§ 4.1 Conceptueel model en hypothesen	33
§ 4.2 Uitvoering van het onderzoek	36
§ 4.2.1 Populatie, steekproef en respons	36
Hoofdstuk 5 Opleidingsmigratie Zeeuws-Vlaamse jongeren	38
Hoofdstuk 6 Arbeidsmigratie Zeeuws-Vlaamse jongeren	41
§ 6.1 Ruimtelijke spreiding en bijbehorende motieven van jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen	41
§ 6.1.1 Ruimtelijk patroon in verschillende fasen	41
§ 6.1.2 Motieven om al dan niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen	43
§ 6.2 Variabelen die van invloed zijn op de uiteindelijke keuze om al dan niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen	50

§ 6.2.1 Binding Zeeuws-Vlaanderen: verschillen tussen mannen & vrouwen en stad & dorp	50
§ 6.2.2 Opleiding en opleidingsplaats	54
Hoofdstuk 7 Beleidsmaatregelen	60
Hoofdstuk 8 Conclusie en aanbevelingen	63
§ 8.1 Conclusie	63
§ 8.2 Aanbevelingen	64
Literatuurlijst	65
Bijlagen	69

Samenvatting

Veel jongeren trekken na het behalen van hun havo/vwo diploma naar universiteitssteden en gemeenten met hogere opleidingen. Dit leidt in perifere regio's tot een uittocht van jongeren, wat op zich niet problematisch hoeft te zijn. Een deel van deze jongeren zal de herkomstregio echter voorgoed de rug toekeren, wat een definitief verlies van hoogopgeleide jongeren betekent, in de literatuur ook wel aangeduid met braindrain.

Dit onderzoek heeft het streven om meer inzicht te krijgen in het migratiepatroon- en motief van hoger opgeleiden jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen. Omdat deze hoger opgeleiden allen hun middelbare schoolperiode in Oost Zeeuws-Vlaanderen woonachtig zijn geweest, heeft men toen in ieder geval een band gehad met de regio Zeeuws-Vlaanderen. Hierdoor wordt er verondersteld dat deze groep hoogopgeleide jongeren eerder dan 'nieuwkomers' geneigd zal zijn om in Zeeuws-Vlaanderen te gaan wonen, waardoor het interessant wordt om deze groep te onderzoeken. Zij kunnen namelijk zorgen voor een positieve economische impuls voor de regio Zeeuws-Vlaanderen.

Vanuit bovenstaande doelstelling is de volgende probleemstelling geformuleerd:

- *In hoeverre verlaten hooggeschoolde jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen de regio, welke factoren spelen hierbij een rol en wat zijn de belangrijkste redenen hiervan, verwachten diegenen die niet meteen na hun studie terugkeren later nog terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen en welke maatregelen zouden ervoor kunnen zorgen dat Zeeuws-Vlaanderen aantrekkelijker wordt zodat hooggeschoolde jongeren niet definitief verloren gaan voor de regio?*

Deze probleemstelling is opgesplitst in zes deelvragen:

1. *Welke demografische ontwikkelingen, voornamelijk met betrekking tot jongeren, zijn er in Zeeuws-Vlaanderen de laatste decennia geweest, hoe staat dit er nu voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?*
2. *Wat zijn de ontwikkelingen in de Zeeuws-Vlaamse arbeidsmarkt de afgelopen decennia, hoe staat deze arbeidsmarkt er op dit moment voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?*
3. *Naar welke regio's migreren Oost Zeeuws-Vlaamse hooggeschoolde jongeren na het behalen van hun havo/vwo-diploma?*
4. *Keren hoogopgeleide Zeeuws-Vlaamse jongeren na hun studie terug naar de regio van herkomst, blijft men in de studiestad wonen of migreert men naar elders en wat zijn hiervan de belangrijkste redenen?*
5. *In hoeverre speelt het geslacht, de oorspronkelijke herkomstplaats, de terugkomstfrequentie tijdens de studie, de opleidingsplaats en het soort opleiding dat men heeft gevolgd een rol bij het terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen?*
6. *Zijn er maatregelen die er aan bij kunnen dragen dat hoogopgeleide jongeren terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen en zo ja, wat zijn deze maatregelen?*

Het onderzoek is te typeren als een mengvorm van descriptief en verklarend onderzoek. De eerste twee deelvragen evenals deelvraag zes kunnen beantwoord worden aan de hand van deskresearch. Deelvraag drie tot en met vijf worden aan de hand van de empirische uitkomsten beantwoord. Hierbij zijn een conceptueel model en elf hypothesen opgesteld die bij moeten dragen aan het beantwoorden van deelvraag drie tot en met vijf. Bij dit kwantitatief onderzoek is gebruik gemaakt van een digitale enquête die op 27 augustus 2009 per e-mail is verstuurd naar 600 oud-scholieren van het Reynaertcollege. De respons op deze enquête was 63%. De verkregen data zijn vervolgens geanalyseerd met het programma SPSS.

In hoofdstuk drie van deze thesis wordt ingegaan op de demografische en economische ontwikkelingen in (Oost) Zeeuws-Vlaanderen. Hierbij zijn twee deelvragen geformuleerd welke aan de hand van descriptief onderzoek konden worden beantwoord. De eerste deelvraag luidt: *Welke demografische ontwikkelingen, voornamelijk met betrekking tot jongeren, zijn er in Zeeuws-Vlaanderen de laatste decennia geweest, hoe staat dit er nu voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?*

Bij het beantwoorden van deze deelvraag is zoveel mogelijk de gemeente Hulst als uitgangspunt genomen, omdat de voor dit onderzoek onderzochte groep grotendeels afkomstig is uit deze gemeente. De bevolking in Hulst is sinds 2000 met anderhalf procent gegroeid, waarmee deze groei kleiner is ten opzichte van de Zeeuwse en landelijke groei. Veel jongeren afkomstig uit de gemeente Hulst verlaten tussen hun 15^e en 19^e levensjaar de gemeente. Bij vrouwen komt dit in deze leeftijdscategorie nog meer voor dan bij mannen, echter verlaten veel mannen de gemeente ook nog tussen hun 20^e en 24^e levensjaar, terwijl vrouwen hier al een licht positief binnenlands migratiesaldo laten zien. Buiten het negatief binnenlands migratiesaldo bij deze jonge leeftijdscategorieën, kent Hulst bij alle andere leeftijdscategorieën een positief binnenlands migratiesaldo. Vooral de mensen met een middelbare leeftijd hebben een hoog positief migratiesaldo. Deze verdeling is ook terug te zien bij de leeftijdsopbouw in Hulst, aangezien daaruit blijkt dat er relatief weinig jongeren en relatief veel mensen met een middelbare leeftijd woonachtig zijn. Voor de komende vijftien jaar mag Hulst een matige bevolkingsgroei van anderhalf procent verwachten. Daarnaast is de groei van het aantal huishoudens nog altijd een stuk groter dan de bevolkingsgroei, wat belangrijk is voor de ruimtelijke ontwikkelingen in de regio. Met de krimp lijkt het dus mee te vallen, echter moet men zich er wel op instellen dat er in de nabije toekomst relatief nog meer ouderen woonachtig zullen zijn: 56% van de inwoners in de gemeente Hulst zal in 2025 45+ zijn, landelijk is dit 47%.

De tweede deelvraag gaat in op de economische ontwikkeling. Hierbij is heel Zeeuws-Vlaanderen als uitgangspunt genomen, omdat alleen de gemeente Hulst een te beperkt beeld van de economische situatie in de regio zou geven. De tweede deelvraag luidt: *Wat zijn de ontwikkelingen in de Zeeuws-Vlaamse arbeidsmarkt de afgelopen decennia, hoe staat deze arbeidsmarkt er op dit moment voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?*

Het hoogtepunt van de werkgelegenheidsontwikkeling in Zeeuws-Vlaanderen werd in 2001 bereikt, waarna de regio tot en met 2004 met een daling van het aantal banen te maken kreeg. Vanaf 2005 is er weer een stijgende lijn waarneembaar, echter zit men nog niet op het niveau van 2001. Sectoren die het meeste werkgelegenheid genereren voor de regio zijn de industriële sector en de detailhandel. Wat opvalt is dat de commerciële- en overige dienstverlening in Zeeuws-Vlaanderen zwaar ondervertegenwoordigd zijn. De werkgelegenheidsindex doet met een hogere score dan het provinciale en landelijke gemiddelde vermoeden dat er volop werk aanwezig is, echter moet hierbij vermeld worden dat zowel voltijdbanen, deeltijdbanen als uitzendkrachten zijn meegenomen en dat het niets zegt over het niveau van het beschikbare werk. Het is daarom interessanter om te kijken naar de huidige werkloosheid (juli 2009) in Zeeuws-Vlaanderen, waarbij opvalt dat Hulst (5,3%) in vergelijking met het provinciale werkloosheidspercentage (4,8%) een hoger percentage werklozen heeft. De werklozen in Hulst blijken vooral ouderen te zijn, al zijn er in vergelijking met het landelijk gemiddelde ook relatief veel jongeren werkloos. De huidige werkloosheid in de gemeente Terneuzen (ruim 8%), welke ook belangrijk is voor de gemeente Hulst aangezien daar veel pendelaars werkzaam zijn, ligt zelfs boven het hoge landelijke werkloosheidspercentage (6,3%).

Als er wordt gekeken naar de verschillende leeftijdscategorieën in de beroepsbevolking, dan valt op dat de gemeente Hulst weinig jongeren in de leeftijdscategorie 15-24 jaar heeft. Tot 2015 verwacht men echter dat het aandeel jongeren in de beroepsbevolking toe zal nemen, doordat de vervangingsvraag bij bedrijven als gevolg van de vergrijzing zal stijgen. Tevens zal dit moeten leiden tot een hoger opgeleide beroepsbevolking in de gemeente Hulst, welke nu nog relatief laag opgeleid is.

Het verklarend onderzoek vindt in deze thesis plaats in hoofdstuk vijf en zes. Hierbij zijn ook elf hypothesen geformuleerd die bij moeten dragen aan het zo goed mogelijk beantwoorden van deelvraag drie tot en met vijf.

Aan de hand van door het Reynaertcollege beschikbaar gestelde data kon de eerste opleidingsregio van jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen in kaart gebracht worden. Deelvraag drie sluit hier dan ook op aan: *Naar welke regio's migreren Oost Zeeuws-Vlaamse hooggeschoolde jongeren na het behalen van hun havo/vwo-diploma?*

De meerderheid van de Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren is een opleiding in Noord-Brabant gaan volgen, met als populairste steden Breda, Tilburg en Eindhoven. De Randstad en Overig Zeeland (vooral Vlissingen) zijn daarna de twee regio's waar men gaat studeren, gevolgd door Overig Nederland (groot aandeel Nijmegen). Opvallend is dat relatief weinig jongeren uit Oost Zeeuws-Vlaanderen in België gaan studeren. In ruim negen van de tien gevallen gaat men ook daadwerkelijk in de opleidingsplaats wonen (opleidingsmigratie), waarbij vrouwen dit net iets vaker lijken te doen dan mannen, echter is dit verschil niet significant.

Deelvraag drie gaat dus vooral in op de eerste opleidingsregio, echter is de laatste opleidingsregio voor dit onderzoek wellicht nog belangrijker. Hier heeft men de laatste sociale banden opgebouwd en misschien heeft men een afstudeerstage in de buurt van die laatste opleidingsregio gelopen, wat de kans weer vergroot om te 'blijven hangen'. De vierde deelvraag onderzoekt dan ook of men in deze opleidingsplaats blijft wonen of dat men terugkeert naar Zeeuws-Vlaanderen dan wel elders gaat wonen. Daarnaast worden bij deelvraag vier de belangrijkste redenen van de woonplaatskeuze geanalyseerd: *Keren hoogopgeleide Zeeuws-Vlaamse jongeren na hun studie terug naar de regio van herkomst, blijft men in de studiestad wonen of migreert men naar elders en wat zijn hiervan de belangrijkste redenen?*

Ongeveer een derde van de hoogopgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen blijkt teruggekeerd te zijn naar de herkomstregio. Tweederde blijkt dus elders te wonen, echter valt op dat driekwart hiervan niet in de studiestad blijft hangen. De meeste mensen verhuizen nogmaals binnen Nederland (maar dus buiten Zeeuws-Vlaanderen) waarbij Noord-Brabant en de Randstad aantrekkelijke woonregio's vormen. Hierbij valt op dat veel mensen wel binnen de regio verhuizen (dus bijvoorbeeld weinig van Noord-Brabant naar de Randstad). Verder was te zien dat zogenaamde roltrapregio's populaire woonplaatsen zijn. Dat zijn regio's waar door een gevarieerde en ruime werkgelegenheid carrière is te maken.

Economische motieven spelen bij mensen woonachtig in Noord-Brabant en de Randstad de belangrijkste rol bij de keuze om hier te gaan wonen. Bij de groep die wel is teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen spelen andere motieven een belangrijkere rol, zoals sociale aspecten en de woonomgeving. Zeeuws-Vlaanderen moet er niet op rekenen dat nog veel mensen die nu hebben besloten om elders te gaan wonen terugkomen in de nabije toekomst. Slechts 3,2% zegt dit serieus te overwegen. Een derde geeft aan dit "misschien" te doen en ongeveer tweederde zegt nooit meer terug te keren. Het ontbreken van carrièremogelijkheden blijkt hierbij de meest genoemde reden. Opvallend is dat de meeste mensen ook geen poging hebben ondernomen om terug te komen naar Zeeuws-Vlaanderen. Van de mensen die daadwerkelijk moeite hebben gedaan om terug te komen blijkt bijna iedereen werk te hebben gevonden. De mensen die wel een poging hebben ondernomen, maar waarbij het uiteindelijk niet gelukt is, zijn op één hand te tellen.

Bij de vijfde deelvraag wordt er ingegaan op de belangrijkste factoren die van invloed zijn op het al dan niet terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen: *In hoeverre speelt het geslacht, de oorspronkelijke herkomstplaats, de terugkomfrequentie tijdens de studie, de opleidingsplaats en het soort opleiding dat men heeft gevolgd een rol bij het terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen?*

Om antwoord te geven op deze deelvraag is er gebruik gemaakt van een logistische regressievergelijking welke berekent hoe groot de kans is dat iemand terugkeert naar Zeeuws-Vlaanderen. Hieruit bleek dat het niveau van de studie relatief het belangrijkste is gevolgd door de terugkomfrequentie¹ naar Zeeuws-Vlaanderen. Ook de herkomst, afkomstig uit een stad of een dorp, blijkt relatief belangrijk te zijn om te kunnen voorspellen of iemand al dan niet is teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen. De laatste opleidingsregio evenals het geslacht blijkt in dit model geen significante rol te spelen. De concrete uitkomst van het model luidt dat voor vrouwen afkomstig uit een dorp welke een HBO diploma binnen Zeeland hebben behaald en tijdens de studie frequent in Zeeuws-Vlaanderen te vinden waren, de kans het grootste is dat men nu in Zeeuws-Vlaanderen woont.

De laatste deelvraag wordt in hoofdstuk zeven beantwoord en gaat in op de (beleids)maatregelen: *Zijn er maatregelen die er aan bij kunnen dragen dat hoogopgeleide jongeren terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen en zo ja, wat zijn deze maatregelen?*

Voorop staat dat het natuurlijk erg lastig is om hoogopgeleide jongeren daadwerkelijk te verleiden om terug te keren naar de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen, omdat de grote stad een aantrekkelijke plaats is voor deze jongeren. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat de gemeenten en provincie geen beleidsmaatregelen kunnen nemen om een deel van deze jongeren toch te verleiden om terug te keren. Het beleid van de gemeente Hulst lijkt vooralsnog geen rekening te houden met een bevolkingskrimp. Als men kijkt naar de prognoses tot 2025 van het totale bevolkingsaantal in de gemeente Hulst dan is er inderdaad een lichte stijging te zien, echter wanneer er wordt gekeken naar de samenstelling van de bevolking, dan laten de prognoses tot 2020 een duidelijke ontgroening en vergrijzing zien. Dit betekent een krimp in de bevolkingssamenstelling, waardoor het begeleiden van deze krimp een logische beleidsreactie lijkt te zijn. De gemeente Sluis is de enige Zeeuws-Vlaamse gemeente die het beleid nu al toespitst op het begeleiden van krimp. Hierbij heeft men een aantal toekomstscenario's geschetst zodat men niet voor verrassingen komt te staan. De verschillende ideeën die de gemeente Sluis heeft om jongeren aan te trekken en die men uiteindelijk wilt vertalen in passend beleid, zijn ook toepasbaar voor de gemeente Hulst. Denk hierbij aan de focus op duurzaam toerisme waarbij de ouderen, die alleen maar toenemen in aantal, de doelgroep vormt welke steeds groter wordt. Dit zorgt voor meer regionale werkgelegenheid die ingevuld kan worden door (hooggeschoolde) jongeren. Meer een taak van de provincie Zeeland lijkt het bevorderen van de samenwerking tussen grote bedrijven zoals Dow Benelux in Terneuzen en hogescholen en universiteiten in Antwerpen en Gent. Op deze manier kunnen er meer hooggeschoolde arbeidsplaatsen komen in Zeeuws-Vlaanderen, zodat jongeren na hun opleiding, of zelfs al tijdens hun opleiding (opleidingsplekken die bedrijf financiert), niet verloren gaan voor de regio.

Aan de hand van de antwoorden op de zes deelvragen kan een antwoord worden gegeven op de probleemstelling. Als er gekeken wordt naar de belangrijkste factoren om al dan niet terug te keren naar Oost Zeeuws-Vlaanderen, blijken het niveau van de studie (HBO of universitair), de terugkomfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen gedurende de studie en de afkomst (opgegroeid in de stad Hulst of in één van de omliggende kernen) het belangrijkste te zijn. Vooral de afkomst is een opvallende factor uit dit onderzoek, aangezien Hulst met 10.802 inwoners in 2009 een kleine stad is, waardoor er minder snel verwacht zou worden dat er duidelijke verschillen zijn tussen mensen afkomstig uit een dorp en mensen afkomstig uit een , in dit geval kleine, stad. Mensen afkomstig uit een dorp blijken echter significant vaker terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen dan mensen afkomstig uit een stad. Daarnaast is onderzocht wat de redenen waren waarom men nu in de huidige woonplaats woont. Hierbij viel op dat economische motieven veel meer een rol spelen bij mensen

---

¹ 'Terugkomfrequentie' betekent het aantal keer dat men Zeeuws-Vlaanderen gedurende de studie heeft bezocht.

woonachtig in Noord-Brabant en de Randstad, terwijl bij de mensen die wel teruggekeerd zijn naar Zeeuws-Vlaanderen andere motieven een belangrijkere rol spelen, zoals sociale aspecten en de woonomgeving.

Na het wegtrekken van ruim negentig procent van de jongeren voor het volgen van een opleiding, keert ongeveer een derde van deze jongeren terug naar Zeeuws-Vlaanderen. Desondanks moet er geconcludeerd worden dat er wel degelijk sprake is van een braindrain vanuit Oost Zeeuws-Vlaanderen. De mensen die niet teruggekomen zijn naar Zeeuws-Vlaanderen gaven ook massaal aan dat men onvoldoende arbeidsperspectieven ziet in Zeeuws-Vlaanderen. Dit laatste punt is belangrijk als het gaat om maatregelen die genomen kunnen worden om hoogopgeleide jongeren te behouden voor de regio. Zowel de gemeente als de provinciale overheid hebben hierin een rol, al lijkt de rol van laatstgenoemde het belangrijkste als het gaat om het creëren van banen voor hoogopgeleiden. De provincie Zeeland is in staat om de samenwerking tussen grote bedrijven in vooral het havengebied van Terneuzen met hogescholen en universiteiten in Antwerpen en Gent te bevorderen. Op deze manier kunnen er meer hooggeschoolde arbeidsplaatsen komen in Zeeuws-Vlaanderen, zodat jongeren na hun opleiding, of zelfs al tijdens hun opleiding (opleidingsplekken die bedrijf financiert), niet verloren gaan voor de regio.

Hoofdstuk 1 Inleiding

Veel jongeren zetten na het behalen van hun havo/vwo diploma een logische vervolgstap in hun leven en trekken naar universiteitssteden en gemeenten met hogere opleidingen (Harts, 2008a, p.16). Dit leidt in perifere regio's tot een uittocht van jongeren, wat op zich niet problematisch hoeft te zijn. Een deel van deze jongeren zal de herkomstregio echter voorgoed de rug toekeren, wat een definitief verlies van hoogopgeleide jongeren betekent, in de literatuur ook wel aangeduid met braindrain (VVS, 2009). Wat de aanleiding is om dit braindrainverschijnsel in Oost Zeeuws-Vlaanderen te onderzoeken en wat het uiteindelijke doel van dit onderzoek is, wordt in dit hoofdstuk besproken. Ook zal zowel de wetenschappelijke als maatschappelijke relevantie van dit onderzoek worden besproken, waarna de probleemstelling en onderzoeksvragen geformuleerd worden.

1.1 Aanleiding

In diverse media wordt veel gesproken over 'krimpregio's' en 'bevolkingskrimp' (Trouw, 2009a, 2009b, BNdeStem, 2009a). Deze krimp wordt meestal gedefinieerd in termen van een afnemend totaal aantal inwoners (in een bepaald gebied), echter kan er ook sprake zijn van krimp in de samenstelling van de bevolking, bijvoorbeeld naar leeftijd (RPB, 2006, p.9). Dit laatste lijkt zich voor te doen in Zeeuws-Vlaanderen, waar jongeren relatief ondervertegenwoordigd zijn. Uit gegevens van onder andere het Centraal Bureau voor de Statistiek (2009) en de Kamer van Koophandel (2009) blijkt dat er voor de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen een vertrekoverschot is in de leeftijdscategorie 15-24 jaar. In de leeftijdscategorieën vanaf 25 jaar is er wel weer een (licht) positief migratiesaldo waarneembaar (CBS, 2009). Onderzoeksbureau Scoop heeft in 2009 voor Zeeuwse jongeren zowel de vertrekredenen als de redenen om terug te keren in kaart gebracht. Hierbij zijn 74 studenten geïnterviewd welke buiten Zeeland studeren. Daarnaast heeft men 12 jongvolwassenen geïnterviewd welke na hun studie zijn teruggekeerd om in Zeeland te gaan werken. Hierdoor is er een goed beeld ontstaan van de beweegredenen van studenten om buiten Zeeland te gaan studeren evenals de beweegredenen van jongeren om na hun studie in Zeeland te gaan werken. Vooral dit laatste is voor de provincie Zeeland interessant, aangezien jonge hoogopgeleide mensen de economie een positieve impuls kunnen geven. Men weet echter niet welk deel van de jongeren die in een eerder stadium, voor het volgen van een opleiding, de provincie Zeeland de rug hebben toegekeerd, in een later stadium, om te gaan werken, weer terugkeren. Daarnaast zijn de beweegredenen van de jongeren die terugkeren voor werk wel bekend (Scoop, 2009), maar men weet niet de precieze beweegredenen van de jongeren die niet meer terugkeren. Bij dit laatste zijn er een aantal logische veronderstellingen, waarbij arbeidsgerelateerde redenen de belangrijkste lijkt te zijn, maar om dit met zekerheid te kunnen zeggen dient er onderzoek naar gedaan te worden. Daarom worden in dit onderzoek de jongeren die in de periode 1998-2003 eindexamen havo/vwo hebben gedaan op het Reynaertcollege te Hulst geïnterviewd. Op deze manier kunnen jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen welke nu (meestal) hoogopgeleid zijn benaderd worden om zo hun migratiepatroon in kaart te kunnen brengen en een goed beeld te krijgen van hun motieven om al dan niet terug te keren naar de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen.

1.2 Doelstelling

Dit onderzoek heeft het streven om meer inzicht te krijgen in het migratiepatroon- en motief van hoger opgeleiden jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen. Omdat deze hoger opgeleiden allen hun middelbare schoolperiode in Oost Zeeuws-Vlaanderen woonachtig zijn geweest, heeft men in het verleden een band gehad met de regio Zeeuws-Vlaanderen. Hierdoor wordt er verondersteld dat deze groep hoogopgeleide jongeren eerder dan 'nieuwkomers' geneigd zal zijn om in Zeeuws-Vlaanderen te gaan wonen, waardoor het interessant wordt om deze groep te onderzoeken. Zij kunnen namelijk zorgen voor een positieve economische impuls voor de regio Zeeuws-Vlaanderen. Het inzicht in het migratiepatroon- en motief dat voort moet vloeien uit dit onderzoek moet

uiteindelijk leiden tot een aantal concrete aanbevelingen voor gemeentelijk- en provinciaal beleid waarmee men hooggeschoolde jongeren weet te behouden dan wel hooggeschoolde jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen weet te verleiden om terug te keren na afronden van hun studie.

1.3 Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie

De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek kwam hiervoor al ter sprake. Eerder onderzoek heeft mensen die niet in Zeeland zijn gaan wonen en werken buiten beschouwing gelaten. Hierdoor ontstaat er een beperkter en eenzijdiger beeld, waardoor het uiteindelijk lastiger wordt voor gemeenten en de provinciale overheid om beleidsmatig hierop in te kunnen springen. Met dit onderzoek ontstaat er dus een volledig beeld van het migratiepatroon- en motief van hoogopgeleide jongeren. Er moet hier duidelijk vermeld worden dat dit beeld ontstaat voor jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen en dat de uitkomsten van dit onderzoek dus niet gelden voor heel Zeeland. Doordat er 600 mensen zijn benaderd kunnen er wel erg betrouwbare uitspraken gedaan worden voor Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren.

Doordat bevolkingskrimp anno 2010 veelvuldig in het nieuws is heeft dit onderzoek een hoge maatschappelijke relevantie. Het niet terugkeren van hoogopgeleide jongeren naar de herkomstregio leidt uiteindelijk tot een krimp in de bevolkingssamenstelling (RPB, 2006, p.9). Hierdoor zal de vergrijzing in de regio nog sneller plaatsvinden in vergelijking met het merendeel van de andere regio's in Nederland, wat weer consequenties heeft op de ruimtelijke ontwikkeling in een gebied zoals de ontwikkeling van de woningmarkt, de leefomgeving, voorzieningen, mobiliteit, arbeidsmarkt en het milieu. Het is daarom van maatschappelijk belang om een goed inzicht te krijgen in het aandeel jongeren dat al dan niet terugkeert of verwacht terug te keren en de redenen hiervan, zodat gemeenten en de provinciale overheid hierop in kunnen spelen.

1.4 Probleemstelling en onderzoeksvragen

Om meer inzicht te krijgen in het migratiepatroon- en motief van hoger opgeleiden jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen en om hier uiteindelijk op in te kunnen springen, is de volgende probleemstelling geformuleerd:

In hoeverre verlaten hooggeschoolde jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen de regio, welke factoren spelen hierbij een rol en wat zijn de belangrijkste redenen hiervan, verwachten diegenen die niet meteen na hun studie terugkeren later nog terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen en welke maatregelen zouden ervoor kunnen zorgen dat Zeeuws-Vlaanderen aantrekkelijker wordt zodat hooggeschoolde jongeren niet definitief verloren gaan voor de regio?

Om deze probleemstelling te beantwoorden en de genoemde doelstelling te behalen, zijn er zes deelvragen geformuleerd:

1. Welke demografische ontwikkelingen, voornamelijk met betrekking tot jongeren, zijn er in Zeeuws-Vlaanderen de laatste decennia geweest, hoe staat dit er nu voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?
2. Wat zijn de ontwikkelingen in de Zeeuws-Vlaamse arbeidsmarkt de afgelopen decennia, hoe staat deze arbeidsmarkt er op dit moment voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?
3. Naar welke regio's migreren Oost Zeeuws-Vlaamse hooggeschoolde jongeren na het behalen van hun havo/vwo-diploma?

4. Keren hoogopgeleide Zeeuws-Vlaamse jongeren na hun studie terug naar de regio van herkomst, blijft men in de studiestad wonen of migreert men naar elders en wat zijn hiervan de belangrijkste redenen?
5. In hoeverre speelt het geslacht, de oorspronkelijke herkomstplaats, de terugkomfrequentie tijdens de studie, de opleidingsplaats en het soort opleiding dat men heeft gevolgd een rol bij het terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen?
6. Zijn er maatregelen die er aan bij kunnen dragen dat hoogopgeleide jongeren terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen en zo ja, wat zijn deze maatregelen?

De eerste twee deelvragen evenals deelvraag zes kunnen beantwoord worden aan de hand van deskresearch. Bij deelvraag één en twee worden voornamelijk een recent onderzoek van de Kamer van Koophandel en gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek gebruikt. Deelvraag zes gaat in op een aantal beleidsvisies en kijkt zodoende of er maatregelen zijn die ervoor kunnen zorgen dat hoogopgeleide jongeren weer terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen.

Deelvraag drie tot en met vijf worden aan de hand van de empirische uitkomsten beantwoord. Het antwoord op de derde deelvraag komt tot stand met behulp van een lijst van het Reynaertcollege te Hulst, waarbij de opleiding en opleidingsplaats voor de scholieren in de periode 1998 tot en met 2003 staan vermeld. Daarnaast wordt er bij deelvraag drie gedeeltelijk gebruik gemaakt van kwantitatief onderzoek in de vorm van een enquête die is verstuurd naar 600 oud-scholieren van het Reynaertcollege. Deze enquête vormt ook de basis voor het beantwoorden van deelvraag vier en vijf.

1.5 Globale onderzoekopzet

Dit onderzoek is te typeren als een mengvorm van descriptief en verklarend onderzoek. Bij het eerste deel van het onderzoek worden de huidige demografische en economische situatie in (Oost) Zeeuws-Vlaanderen beschreven en wordt er in kaart gebracht waar naar toe er opleidingsmigratie plaatsvindt. Dit kon allemaal uitgevoerd worden aan de hand van reeds beschikbare bronnen. Om het verklarend onderzoek uit te kunnen voeren is er een conceptueel model opgesteld waarbij er hypothesen konden worden afgeleid. Vervolgens is er een enquête opgesteld welke eind augustus 2009 verstuurd is naar 600 oud-scholieren van het Reynaertcollege. De dataverwerking- en analyse vond in oktober en november plaats, waarna de schriftelijke verslaglegging plaats kon vinden.

1.6 Leeswijzer

In hoofdstuk twee wordt de theorie besproken die ten grondslag ligt aan de verschillende hypothesen uit dit onderzoek. In hoofdstuk drie worden aan de hand van descriptief onderzoek de eerste twee deelvragen beantwoord, welke ingaan op de demografische en economische situatie van (Oost) Zeeuws-Vlaanderen. Vervolgens wordt in het vierde hoofdstuk de opzet van het empirisch onderzoek gepresenteerd, waarbij het conceptueel model, de verschillende hypothesen en de uitvoering van het onderzoek aan de orde komen. In hoofdstuk vijf en zes vindt daarna het verklarend onderzoek plaats. Hierbij worden de verschillende hypothesen getoetst en op basis hiervan kunnen deelvraag drie tot en met vijf worden beantwoord. In het zevende hoofdstuk wordt aan de hand van descriptief onderzoek de laatste deelvraag beantwoord, welke ingaat op (beleids)maatregelen die genomen kunnen worden om te zorgen dat hoogopgeleide jongeren niet definitief verloren gaan voor de regio Zeeuws-Vlaanderen. Tot slot zal in hoofdstuk acht een antwoord worden gegeven op de probleemstelling, waarna er nog enkele onderzoeksaanbevelingen volgen.

Hoofdstuk 2 Theoretisch kader

Dit hoofdstuk vormt het theoretisch raamwerk van de belangrijkste begrippen die centraal staan in deze thesis. In de eerste paragraaf worden migratie en verhuizing tegen elkaar afgezet waarbij duidelijk wordt wanneer er nu precies sprake is van migratie. In de tweede paragraaf ligt de nadruk op verschillende factoren die een rol spelen bij binnenlandse migratie. Tot slot van dit hoofdstuk wordt er ingegaan op het thema dat de actualiteit beheerst, namelijk krimpregio's. Hierbij is te zien dat er binnen Zeeland, en zelfs binnen Zeeuws-Vlaanderen, behoorlijke verschillen aanwezig zijn als het gaat om gemeenten die te maken hebben met krimp. Daarnaast wordt duidelijk of krimp een rol speelt bij het al dan niet terugkeren van jongeren naar Zeeuws-Vlaanderen.

§ 2.1 Migratie & verhuizing

Het Centraal Bureau voor de Statistiek onderscheidt de personen die zich in een gemeente vestigen onder meer in migranten afkomstig uit andere gemeenten en migranten uit het buitenland, terwijl evenzo bij het vertrek de binnenlandse en buitenlandse migranten worden onderscheiden. Dit schept de gelegenheid om de binnenlandse en buitenlandse migratie afzonderlijk te onderzoeken (Ter Heide, 1965). In deze thesis ligt de nadruk dan ook op de binnenlandse migratie.

Om migratie goed af te bakenen moet er eerst worden ingegaan op het begrip activiteitenruimte. Hieronder wordt een gebied verstaan waarin iemand zijn met dagelijkse of wekelijkse frequentie plaatsvindende activiteiten ontplooit. Als iemand van woning verandert binnen dezelfde gemeente dan zal de activiteitenruimte vaak hetzelfde blijven (Van Dijk, 1986, pp.4-5). Het CBS (2009) spreekt in dit geval niet van migratie maar van binnenverhuizingen. Ook begrippen als korte-afstandsverhuizingen en residentiële mobiliteit worden hierbij gebruikt (CBS, 2005). Activiteiten als werken, sporten en consumeren zullen op dezelfde wijze ingevuld kunnen blijven worden. Daartegenover staat dat wanneer iemand een andere woning betreft in een andere gemeente, er vaak ook sprake zal zijn van een verandering van de activiteitenruimte (Van Dijk, 1986, pp.4-5). In dat geval is er sprake van binnenlandse migratie (CBS, 2009a) of interregionale migratie (CBS, 2005). De scheidslijn tussen binnenverhuizingen en binnenlandse migratie betreft dus formeel het overschrijden van een gemeentegrens, al zal dit bij aangrenzende gemeenten niet per definitie een verandering van activiteitenruimte betekenen.

De beslissing om van woning te veranderen wordt in de literatuur teruggevoerd tot een drietal motieven (Priemus, 1984), namelijk de levenscyclus van huishoudens (huishoudensveranderingen), veranderingen in arbeidsmarktgedrag van leden van het huishouden (Rossi, 1955; Robson, 1975) en woonwensen (CBS, 2005). Huishoudensveranderingen en de wens tot verbetering van de huidige woonsituatie (woonwensen) leiden in de meeste gevallen tot verhuizingen over korte afstand, terwijl het bij veranderingen in arbeidsmarktgedrag, zoals een studie of baan gerelateerde verhuizing, vaak over langere afstanden gaat (CBS, 2005).

Atzema e.a.(1998, pp.31-33) hebben zes verschillende migrantentypen onderscheiden welke goed aansluiten bij de hiervoor genoemde motieven om van woning te veranderen, namelijk:

- Opleidingsmigranten: dit betreft mensen die om redenen van het volgen van een studie migreren. Het gaat hier om zowel migratie over langere als over kortere afstand, maar het accent ligt op de eerste.
- Huishoudensmigranten: Hieronder valt het verlaten van het ouderlijk huis, evenals het gaan samenwonen van twee mensen waarbij tenminste één van hen van woonplek verandert. Hetzelfde geldt bij scheidingen. Huishoudensvorming impliceert overigens in een groot aantal gevallen binnenverhuizingen in plaats van binnenlandse migratie. Dit geldt vooral voor lager opgeleiden. Bij hoger opgeleiden vindt de verhuizing vaker over langere afstand plaats waardoor er ook sprake is van verandering van activiteitenruimte en het dus om binnenlandse migratie gaat.

- Arbeidsmigranten: Vooral op de langere afstand is het verhuizen om van baan te kunnen veranderen een zeer belangrijk motief. Tussen ruimtelijke mobiliteit en beroepsmobiliteit bestaat namelijk een verband, want wie van baan verandert staat voor de beslissing om te gaan verhuizen of pendelen. Hierbij geldt weer dat lager opgeleiden minder snel over lange afstand zullen verhuizen terwijl dit bij hoger opgeleiden eerder het geval is. Men bezet namelijk vaker specialistische functies, welke zeldzamer zijn, en men is vaak actief op een ruimtelijk uitgestrekte arbeidsmarkt.
- Woonmigranten: Dit vindt vaker plaats over korte afstand en is zowel verbonden met de huishoudenscarrière (betere huisvesting) als met de arbeidscarrière.
- Pensioenmigranten: Dit komt vaak voor doordat er verschillende banden wegvallen, zoals terugtrekking uit het arbeidsproces en kinderen die het huis uit zijn. Wanneer dit binnenlandse migratie betreft zal dat vaak plaatsvinden naar de geboortestreek of een streek waar men vaak vakanties heeft doorgebracht. In Nederland zijn dit veelal gebieden zoals de Veluwe, Oost-Drenthe en de Zeeuwse eilanden. Binnenlandse migratie op nog hogere leeftijd wordt veelal in verband gebracht met vestiging in de buurt van de kinderen die ondersteuning kunnen leveren.
- Overige migranten: Er zijn nog een aantal redenen waarom mensen vrijwillig migreren en welke niet kunnen worden teruggevoerd op bovenstaande motieven. Denk hierbij aan hobby's, gezondheid en de behoefte aan verandering.

Bij bovenstaande migrantentypen spelen de begrippen afstotingsfactoren (pushfactoren) en aantrekkingsfactoren (pullfactoren) een belangrijke rol. Iemand laat namelijk niet zomaar zijn woonplaats, familie, vrienden en kennissenkring achter. Dat gebeurt alleen als men in het herkomstgebied redenen ziet om weg te gaan (pushfactoren) en als men aantrekkelijke omstandigheden ziet in het bestemmingsgebied (pullfactoren). Voorbeelden van pushfactoren zijn een gebrekkige academische infrastructuur en weinig carrière mogelijkheden, terwijl daartegenover een goede academische infrastructuur en goede carrière perspectieven staan welke als pullfactoren kunnen worden aangemerkt (VVS, 2009).

Tot slot is er ook een verschil in het soort gebied waarvandaan en waar naartoe binnenlandse migratie plaatsvindt. Zo vindt er migratie plaats vanaf het platteland naar de stad (urbanisatie) en omgekeerd vanuit de stad naar het platteland (suburbanisatie). In Nederland kan er wat dit betreft een driedeling gemaakt worden, te weten de Randstad, de periferie en de intermediaire zone (RPB, 2008, pp.102-104).

- Randstad: De Randstad is een netwerk van stedelijke agglomeraties in Nederland bestaande uit de Noord- en Zuidvleugel en de Utrechtse regio, met in het midden het Groene Hart (VROM, 2009).
- Periferie: Bestaat uit de gemeenten die voornamelijk in het noordoosten, zuidwesten en zuidoosten van Nederland liggen. Voor deze gemeenten is het soms moeilijk om bevolking dan wel bedrijvigheid aan te trekken of te behouden. Sommige van deze gemeenten ondervinden zelfs een krimp van de bevolking (RPB, 2008, p.102).
- Intermediaire zone: Deze zone ligt tussen de Randstad en de periferie. Deze zone wordt voornamelijk gekenmerkt door een sterke bevolkings- en werkgelegenheidsgroei. Veel van de gemeenten in deze zone worden gebruikt als 'overloop' voor de bevolkingsgroei in de Randstad (RPB, 2008, p.103).

Bij deze indeling moet wel vermeld worden dat er wel degelijk (grote) steden voorkomen buiten de Randstad waar zich ook een centrum van werkgelegenheid bevindt, waardoor er dus niet automatisch gezegd kan worden dat binnenlandse migratie vanuit de Randstad naar de periferie suburbanisatie betekent. Suburbanisatie heeft namelijk betrekking op migratie vanuit de stad (bijvoorbeeld Amsterdam, maar ook Maastricht) naar de gebieden buiten die stad.

§ 2.2 Nader belicht: Factoren die een rol spelen bij binnenlandse migratie

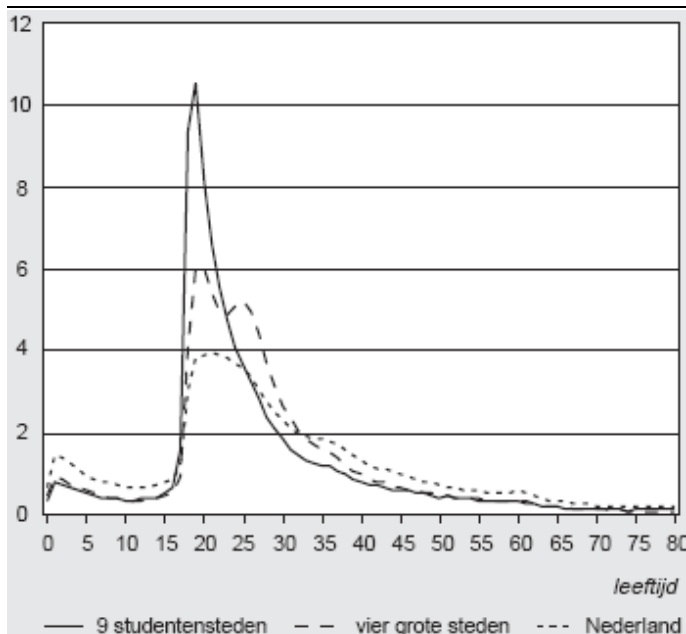
In deze paragraaf worden enkele factoren besproken die van belang zijn bij binnenlandse migratie. De begrippen opleidings- en arbeidsmigratie staan hierbij centraal, waarbij te zien is dat het opleidingsniveau, de leeftijd en in mindere mate het geslacht een belangrijke rol spelen. Daarnaast wordt duidelijk waar vandaan en waarheen opleidings- en arbeidsmigratie vooral plaatsvindt en welke overige factoren een rol spelen bij het keuzeprocess om te migreren.

§ 2.2.1 Opleidings- en arbeidsmigratie

Opleidingsmigranten betreffen, zoals reeds gezegd, mensen die om redenen van het volgen van een studie migreren. Het gaat hier bijna altijd om jongeren in de leeftijdscategorie 15-25 jaar (Harts, 2008a, pp. 15-16). In Nederland laten alle universiteitssteden en gemeenten met hogere opleidingen een instroom van jongeren zien in de leeftijdscategorie 15-20 jaar, terwijl alle andere gemeenten met vertrekoverschotten zitten in deze leeftijdscategorie. Opvallend hierbij is dat ondanks een afname van het aantal jongeren tussen 1988 en 2006 met 200.000, het aantal migranten in deze leeftijdscategorie, zowel absoluut als relatief, wel is toegenomen. Dit heeft vooral te maken met een grotere participatiegraad in het hoger onderwijs (Harts, 2008a, p.16). De mogelijkheden om te gaan studeren zijn de laatste jaren steeds groter geworden. Door deze ontwikkeling zitten jongeren al in de grotere stad en blijft men vaak hangen in die stad doordat men een relatie krijgt en gaat samenwonen. Voor deze jonge mensen is bovendien de kans op passend werk het grootste in en rondom stedelijke gebieden, omdat daar namelijk de meeste banen te vinden zijn (Trouw, 2009a).

Waar er bij de leeftijdscategorie 15-20 jaar een massale trek plaatsvindt naar de universiteitssteden en gemeenten met hogere opleidingen, zijn er in de leeftijdscategorie 20-25 inmiddels al jongeren die afgestudeerd zijn en aan het werk gaan. Doordat er in sommige universiteitssteden en gemeenten met hogere opleidingen relatief weinig regionale werkgelegenheid is voor deze hoogopgeleide jongeren, is men genoodzaakt om voor een baan te verhuizen. Harts spreekt van arbeidsmigratie (Harts, 2008a, p.16).

Figuur 2.1: Binnenlandse migratie, vestigers naar leeftijd, 2006-2008

Bron: CBS, 2009

De binnenlandse migratie in Nederland is weergegeven in figuur 2.1, waarbij duidelijk de hiervoor genoemde opleidings- en arbeidsmigratie zichtbaar is in de leeftijdscategorie 15-25 jaar. Daarnaast valt op dat de negen universiteitssteden² een ontzettend hoge piek hebben rond de 18-19 jaar, maar dat de terugval een stuk sneller verloopt dan bij de vier grote steden³. De vier grote steden laten namelijk ook relatief veel vestigers zien in de categorie 25-30 jaar, wat duidt op een grotere aantrekkingskracht, in tegenstelling tot de negen universiteitssteden, van arbeidsmigranten.

² Negen universiteitssteden: Groningen, Nijmegen, Delft, Leiden, Tilburg, Maastricht, Enschede, Eindhoven, Wageningen

³ Vier grote steden: Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Utrecht

De grote steden hebben vooral een aantrekkingskracht op jonge hoger geschoolden. Een groot aantal onderzoeken uit het verleden toont ook aan dat er in meer perifere gebieden weinig gelegenheid is tot het uitoefenen van hooggeschoolde beroepen (Hofstee, 1952) en dat dit ertoe leidt dat bij migratie van het platteland naar de stad vaak sprake is van een selectie van de migranten naar intelligentie of althans, wat natuurlijk niet hetzelfde is, naar schoolopleiding (Ter Heide, 1965). Rose (1958) geeft dit ook aan: *“Lower-class people find many more intervening opportunities in a given distance than upper-class people do. Relatively specialized persons and others who seek the better-paying jobs must move a greater distance to find them, while those who are less specialized - whose remuneration is lower on the average- can find their “opportunities” close by. Similarly, when employers seek employees to fill specialized (including managerial) positions, they must look farther afield and move them a greater distance, than when they seek workers to fill relatively unspecialized positions”*. Mensen met een hogere opleiding zullen dus eerder geneigd zijn om te migreren naar stedelijke gebieden. In Nederland vindt dit vaak plaats naar de Randstad (de vier grote steden zoals hiervoor vermeld), maar er zijn nog andere regio's die kansen bieden aan hoger opgeleide jongeren, de zogenaamde roltrapregio's.

§ 2.2.2 Roltrapregio's

Naast de opleidings- en arbeidsmigranten trekken ook grote bedrijven massaal naar Randstedelijke gebieden omdat er in de periferie minder hoogopgeleid personeel voor handen is. Een goed voorbeeld hiervan is Vodafone en Philips die hun hoofdvestiging vanuit respectievelijk Eindhoven en Maastricht verplaatst hebben naar Amsterdam. Volgens Latten is dat precies het kenmerk van de kenniseconomie, want bedrijven gaan zitten waar het talent zit (NRC, 2008). In de Randstad geldt dan ook dat werken wonen volgt (RPB, 2008, p.102). Als de jongeren eenmaal op de plaats zitten waar ook de meeste bedrijvigheid aanwezig is, namelijk de Randstedelijke regio's, dan biedt die regio vervolgens mogelijkheden voor verdere ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Hierdoor blijft deze talentvolle jonge groep weg uit de, vaak perifeer gelegen, herkomstregio. Fielding sprak over *escalator regions* welke een bijdrage leveren aan de start en ontwikkeling van arbeidscarrières van jonge mensen (Fielding, 1992, p.1). Hij liet zien dat in Engeland jonge volwassenen naar het Zuidoosten trokken omdat daar de kans het grootst is op het vinden van een baan. Daarnaast is het aanbod van banen veel diverser en heb je, als je eenmaal werkloos raakt, veel sneller een andere baan gevonden dan in meer perifeer gelegen regio's (Fielding, 1992, p.3). Het betreft vooral jongeren die naar Zuidoost Engeland trekken om hoger onderwijs te gaan volgen. Daarnaast laat Fielding zien dat jongeren die gestudeerd hebben aan regionale universiteiten, ook vaak naar Zuidoost Engeland migreren omdat daar de beste banen te vinden zijn (Fielding, 1992, pp.8-9). Zuidoost Engeland heeft dus de kenmerken van een *escalator region*, welke volgens Fielding uit de volgende stappen bestaat:

- De regio trekt jonge mensen aan die starten met studeren en werken en die bereid zijn daarvoor te verhuizen.
- De regio biedt migranten en plaatselijke bevolking mogelijkheden om zich te ontwikkelen en verbeteren op de arbeidsmarkt en de woningmarkt.
- Mensen die zijn opgeklommen en in het midden of meer aan het einde van hun carrière zitten, verlaten de regio om ergens anders te gaan wonen. Wellicht in een aantrekkelijkere omgeving of om een leidinggevende functie te aanvaarden (Fielding, 1992, pp.3-4).

Latten gaf al aan dat veel jongeren naar de Randstad trokken om te studeren en in een later stadium, nadat men in de Randstedelijke regio is blijven hangen, om te gaan werken (Latten, 2008, p.10). Harts is op basis van de studie van Fielding ook daadwerkelijk gaan kijken of de Randstad een *escalator region* is, hij spreekt van roltrapregio, en gaat daarbij nog een stap verder door ook te kijken of andere regio's in Nederland als roltrapregio aangemerkt kunnen worden. Naast de agglomeraties rondom de vier grote steden in de Randstad blijkt er ook in de regio's Groningen, Arnhem-Nijmegen, Enschede, Eindhoven, Den Bosch en Breda sprake te zijn van een roltrapregio (Harts, 2008b, p.42). Dit leidt er toe dat niet-roltrapregio's te maken krijgen met een toestroom van

ouderen die na het volgen van een opleiding in hun jongere jaren en het maken van carrière (stap 1 en 2 van Fieldings' kenmerken voor roltrapregio's) in de meer perifeer gelegen gebieden gaan wonen. Vaak wordt dit aangeduid als vergrijzing van zulke gebieden, echter noemt Harts het liever ontgroening omdat de bevolkingsopbouw in de perifeer gelegen gebieden vooral wordt beïnvloed door het verlaten van jongeren, en in mindere mate door een toename van het aantal ouderen (Harts, 2008a, p.17).

Deze ontwikkeling waarbij hooggeschoolde jongeren de regio verlaten wordt in de wetenschappelijke literatuur ook wel aangegeven als *braindrain*: het verschijnsel waarbij goed opgeleide mensen na hun opleiding hun regio (of land) verlaten om elders werk te gaan zoeken. Het gaat hierbij zowel om mensen die al gestudeerd hebben en elders gaan werken, als om mensen die elders gaan studeren en er blijven 'plakken'. Hierdoor verliest een regio geschoolde werknemers waardoor men het op termijn moeilijker krijgt om zich te ontwikkelen (VVS, 2009). Naast *braindrain* is door Saxian (2009) het begrip *braincirculation* in het leven geroepen. Zij benadrukt de rol van *The New Argonauts*, welke technisch geschoolde ondernemers van buitenlandse komaf zijn die heen en weer reizen tussen Silicon Valley en hun land van herkomst. Zij verenigen in zichzelf de voordelen van Silicon Valley (opgeleid in prestigieuze universiteiten als Cal Tech en Stanford, rijke ervaring en professionele connecties) met de voordelen van hun afkomst, waardoor ze kansen herkennen in hun vaderland. *The New Argonauts* bezitten de capaciteit om in twee landen tegelijkertijd te opereren. De eenrichtingsstromen in kapitaal en technologie van kern naar periferie, worden vervangen door een complex heen en weer vloeien van kennis, technologie en investeringen tussen Silicon Valley en de nieuwe innovatieve regio's in Taiwan, Israel, China en India (Beerkens, 2009). Deze omschreven ontwikkeling tussen Silicon Valley en het vaderland kan zich ook op regionale schaal voordoen. Het is niet ondenkbaar dat mensen uit de periferie in Nederland ervaringen opdoen in de Randstad welke men in een later stadium deelt met de herkomstregio.

§ 2.2.3 Ruimtelijke verschillen per provincie

Hoog opgeleide jongeren uit perifere regio's zouden dus meer naar stedelijke gebieden toetrekken, omdat daar de carrièrekansen een stuk beter zijn. Maar gebeurt dit ook daadwerkelijk in Nederland? Om hier een beeld van te krijgen worden eerst een aantal algemene ruimtelijke verschillen per provincie besproken, waarna er ingegaan wordt op jongeren en hoger opgeleiden.

Volgens Ekamper en Van Huis (2005) bestaan er ruimtelijke verschillen in de verhuisafstand. Zij hebben verhuisbewegingen tussen COROP-regio's onderzocht en concludeerden dat hoe westelijker de COROP-regio is gelegen, des te korter de gemiddelde verhuisafstand is. Vooral in de Randstad is sprake van een relatief geringe verhuisafstand. Hierin komt de centrale positie van deze regio tot uitdrukking: de Randstad vormt de economische kern van Nederland en is het dichtstbevolkte gebied met de hoogste woningdichtheid. Des te opmerkelijker is het feit dat onderzoek van het CBS (2009, p. 86) aantoont dat mensen in Flevoland en Zuid-Holland het meest over lange afstand verhuizen, terwijl in de provincies Friesland, Drenthe, Zeeland en Noord-Brabant relatief weinig over lange afstand wordt verhuisd. Vooral de verhuizing over lange afstand in Zuid-Holland is opmerkelijk, aangezien de Randstad voor een belangrijk gedeelte in Zuid-Holland is gelegen. Daar tegenover staat een perifeer gelegen provincie als Zeeland waar men relatief weinig over lange afstand verhuisd. Een verklaring hiervoor lijkt moeilijk te geven, maar een mogelijke factor zou een sterke regionale identiteit kunnen zijn. Deze zou leiden tot een sterke binding aan de eigen woonregio (CBS, 2009a, p.86).

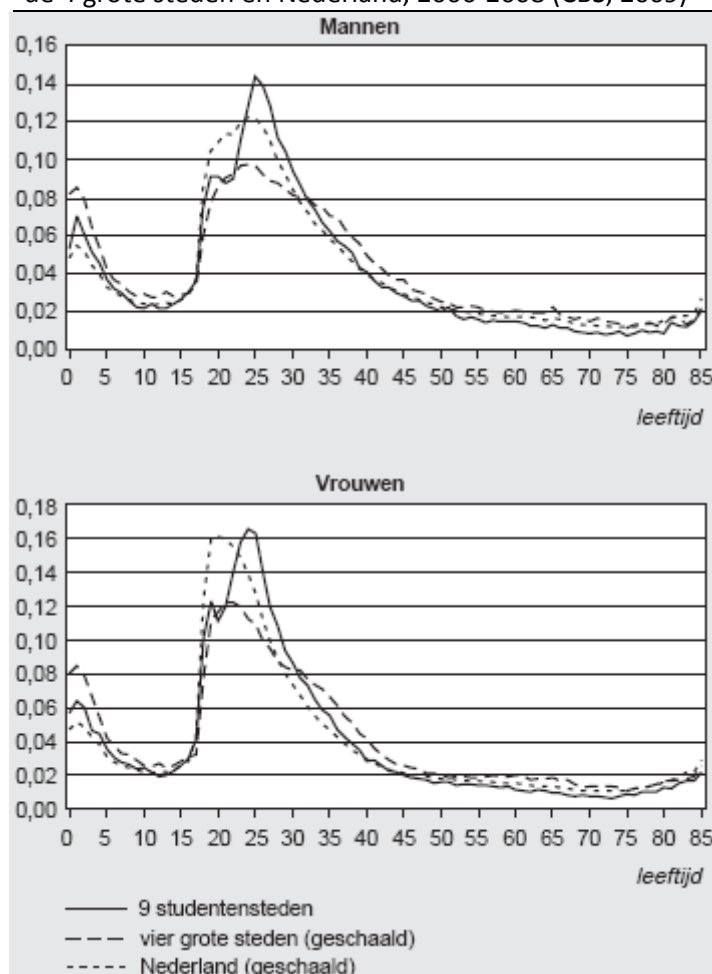
Bovengenoemde ruimtelijke verschillen in verhuisafstand zijn onderzocht op basis van alle inwoners. Er dient echter wel een onderscheid gemaakt te worden naar leeftijd en opleidingsniveau. Zo toont onderzoek van Schutjens, Van Kempen en Wiendels (1997) aan dat lange afstandmigranten veelal in de leeftijdscategorie 25 tot 44 jaar vallen. Ook wat opleidingsniveau betreft vinden zij verschillen. Uit

eerder onderzoek is gebleken dat 64% van de langeafstandsmigranten een HBO of universitaire opleiding had, van de kortefstands-migranten had slechts 33% een HBO of universitaire opleiding. Daarnaast is er onderzoek gedaan naar de verhuismotieven per provincie (CBS, 2005). Daaruit blijkt dat de perifere provincies, waar bijvoorbeeld Zeeland onder valt, een hoge score hebben op het werk- en studiemotief. Ook blijkt dat in perifere provincies meer verhuizingen in de categorie langeafstandsmigratie voorkomen dan in de Randstedelijke provincies.

§ 2.2.4 Ruimtelijke verschillen naar geslacht

De vertrekregio (vaak perifeer), de leeftijd en het opleidingsniveau zijn dus factoren die een belangrijke rol spelen bij binnenlandse migratie. Maar welke rol speelt nu eigenlijk het soort geslacht bij binnenlandse migratie? Hieronder wordt dit duidelijk aan de hand van verschillende binnenlandse migratiemotieven in heel Nederland, de negen universiteitssteden en de vier grote steden.

Figuur 2.2 Verhuiskansen vanuit de 9 studentensteden, de 4 grote steden en Nederland, 2006-2008 (CBS, 2009)

Figuur 2.2 laat zien dat de verhuiskansen van vrouwen in Nederland tussen de 18 en 27 jaar een stuk hoger liggen dan de kansen van mannen (piek van 0,16 bij vrouwen, 0,12 bij mannen). Hierbij speelt het feit dat meisjes gemiddeld op jongere leeftijd het huis uit gaan dan jongens een belangrijke rol (De Graaf en Loozen, 2006). De reistijd tot de opleiding blijkt voor vrouwen eerder een reden te zijn om het huis uit te gaan dan voor mannen (Harts, 2008a, p.16). In vergelijking met de nationale verhuiskansen valt bij de negen studentensteden vooral de piek, zowel bij mannen als bij vrouwen, rond 25 jaar op. Op deze leeftijd zijn veel studenten klaar met hun studie en verlaten ze in grote getale de stad: één op de zeven 25-jarigen vertrekt. Voor de dertigjarige mannen en vrouwen zijn de verhuiskansen vanuit de studentensteden ook hoger dan het nationaal gemiddelde, evenals bij kinderen. Blijkbaar verlaten studenten of direct na hun studie, of als er kinderen komen de gemeente. Hierbij

kan ook meespelen dat afgestudeerden bijvoorbeeld eerst nog een aantal jaren aan de universiteit blijven werken, om pas daarna de stad te verlaten. Dit patroon van hogere verhuiskansen van dertigers en kinderen komt zowel bij de negen studentensteden als bij de vier grote steden voor. De grote stad wordt op dat moment vaak ingeruild voor een meer kindvriendelijke omgeving, zoals de intermediaire zone of periferie (CBS, 2009a, pp. 46; RPB, 2008, p.103). Voor twintigers is de grote stad juist aantrekkelijk, waardoor de verhuiskansen voor deze groep ook relatief lager liggen. De

grote stad is met al zijn voorzieningen een aantrekkelijke woon en werkomgeving voor jongeren (CBS, 2009a, pp. 46).

Er is in tegenstelling tot het nationale beeld geen groot verschil in de verhuiskansen van mannen en vrouwen uit studentensteden. In beide gevallen worden ze gekenmerkt door een lage piek rond 19 jaar en een hoge piek rond 25 jaar (CBS, 2009a, p.47). In de vier grote steden doen zich ook geen grote verschillen voor in verhuiskansen tussen mannen en vrouwen, echter blijkt uit ander onderzoek dat vrouwen meer kansen hebben in stedelijke gebieden, wat weer te maken heeft met de werkgelegenheidsstructuur in die gebieden (Harts, 2008a, p.16). Hierdoor zouden vrouwen eerder geneigd kunnen zijn om te verhuizen naar de vier grote steden.

§ 2.2.5 Overige (binnenlandse) migratiefactoren

Tot nu toe stonden twee factoren centraal die binnenlandse migratie veroorzaken, namelijk studiemotieven (opleidingsmigratie) en carrièremogelijkheden (arbeidsmigratie) waarbij te zien was waar vandaan en waar naar toe deze migratie vooral plaatsvindt en dat de leeftijd, het opleidingsniveau en in mindere mate het geslacht een rol speelt. Tot slot van deze paragraaf wordt er ingegaan op een aantal overige factoren die van belang zijn in het keuzeproces om al dan niet te verhuizen.

Van Kempen en Schutjens (1999, pp.28-31) hebben onderzoek gedaan naar de belangrijkste verhuismotieven. Hierbij viel op dat de rol van het werk bij verhuizingen niet overschat mocht worden. Woningredenen, men verhuist bijvoorbeeld naar een betere woning, en persoonlijke motieven (bijvoorbeeld willen samenwonen of zelfstandig wonen) waren belangrijke motieven, terwijl woonomgevingsaspecten bijna niet als verhuismotief werden genoemd (zie tabel 2.1):

Tabel 2.1: Belangrijkste verhuismotieven van verhuisden (percentages per kolom)

Afstand werk respondent/nieuwe baan	19,7
Overige werkredenen (inclusief werk partner)	9,3
Woningredenen	36,1
Woonomgevingsaspecten	--
Persoonlijke aspecten	22,1
Overige aspecten	8,1
Totaal (%)	100,0
Totaal (abs)	86

-- Minder dan 5 respondenten

Bron: Van Kempen en Schutjens, 1999

Daarnaast bleek uit onderzoek onder mensen die niet in de werkgemeente wonen, waarbij werkmotieven dus een ondergeschikte rol lijken te hebben, dat sociale contacten en persoonlijke motieven (mening van ander gezinslid bijvoorbeeld) een belangrijke rol vervullen om in de huidige woonplaats te blijven wonen. Men neemt pendelen in dat geval dus voor lief.

§ 2.3 Actualiteit: Demografische krimp

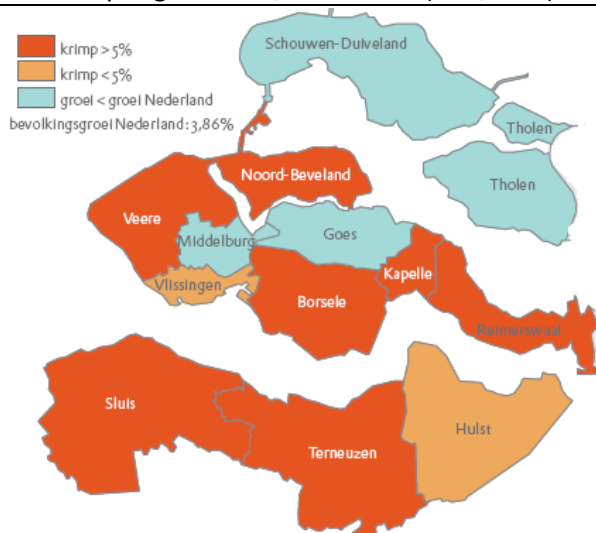
In bijna heel Nederland is jarenlang bevolkingsgroei de norm geweest. Ruimtelijke plannen waren veelal gericht op groeimanagement. Veel regio's willen nog niet accepteren dat de komende jaren in het teken staan van afnemende bevolkingsaantallen, een teruglopende beroepsbevolking en een afname van het aantal huishoudens (Bontje, 2009). Tot 2025 zal voor 60% van de Nederlandse gemeenten gelden dat men in ieder geval te maken krijgt met afnemende bevolkingsaantallen. (Trouw, 2009a). Mensen, veelal jongeren, trekken namelijk massaal naar de Randstad om daar te gaan wonen en werken.

§ 2.3.1 Het begrip 'krimp'

In de pers brengt men het begrip 'krimp' vaak in verband met het wegtrekken van mensen vanuit het perifeer gelegen platteland naar de centrale steden. Hierbij zal het inwonertal rond de Randstad en een aantal steden daarbuiten blijven groeien, terwijl de aan de rand van Nederland gelegen gebieden te maken zullen krijgen met een afnemend bevolkingsaantal (Trouw, 2009a). Latten, hoogleraar demografie aan de Universiteit van Amsterdam, noemt in Trouw (2009a) verschillende oorzaken van deze krimpontwikkeling. De trek van platteland naar de stad komt volgens hem doordat de communicatie en sociale vaardigheden steeds belangrijker zijn geworden in de huidige kenniseconomie. Opvallend genoeg voorspelde hij tien jaar geleden nog dat door de komst van internet mensen steeds meer zouden uitwaaien over het gehele land. Echter de behoefte aan werkoverleg, directe contacten en social talk is steeds groter geworden, waardoor er van die voorspelde spreiding over het gehele land weinig van terecht is gekomen. Een andere belangrijke oorzaak die Latten noemt is de moderne levenswijze en emancipatie. Zo is te zien dat jongeren steeds langer door leren, wat vaak gepaard gaat met migratie naar grotere universiteitsteden.

Hoewel demografische krimp meestal wordt gedefinieerd in termen van een afnemend totaal aantal inwoners (in een bepaald gebied), en de publieke discussie vooral hierover gaat, kent krimp meerdere verschijningsvormen. Er kan naast een afname van de bevolkingsomvang sprake zijn van een daling van het aantal huishoudens, maar ook van krimp in de samenstelling van de bevolking (bijvoorbeeld naar leeftijd, etniciteit of inkomen)(RPB, 2006, p.9). De eerste verschijningsvorm, een afname van de bevolkingsomvang, blijkt van een gering belang op de ruimtelijke ontwikkeling in een gebied zoals de ontwikkeling van de woningmarkt, de leefomgeving, voorzieningen, mobiliteit, arbeidsmarkt en het milieu. Een daling van het aantal huishoudens en een verandering van de bevolkingssamenstelling hebben een grotere invloed op de ruimtelijke ontwikkelingen van een gebied, al moet deze invloed niet overschat worden. In Nederland lijkt namelijk in vergelijking met het buitenland eerder sprake van stabilisering van de bevolkingsomvang dan van substantiële krimp (RPB, 2006, pp.10-11).

Figuur 2.3 Prognose bevolkingsontwikkeling Zeeland per gemeente, 2005-2025 (RPB,2006)

§ 2.3.2 Krimp in Zeeland en Zeeuws-Vlaanderen

Sinds 1975 is de bevolking van Zeeland toegenomen van 327.000 tot 380.000 inwoners (met zestien procent). De nationale bevolking groeide in die periode met twintig procent. Zeeland kent zowel groeiende als krimpende gemeenten. De bevolkingsgroei was in de periode 1975-2005 in absolute zin het omvangrijkst in Goes (+9.000) terwijl in Sluis sprake was van een bevolkingskrimp (-700). Als er per deelgebied gekeken wordt naar prognose van de bevolkingsontwikkeling in Zeeland, dan valt op dat er in veel gebieden sprake is van een teruggang in het bevolkingaantal (zie figuur 2.3). In heel Zeeuws-Vlaanderen wordt er een krimpende bevolking verwacht, al lijkt deze krimp groter te zijn in de gemeenten Sluis en Terneuzen. De gemeente Hulst kent een bevolkingskrimp van maximaal vijf procent (RPB, 2006, pp.171-175).

Naast een afnemend bevolkingsaantal kan er ook worden gekeken naar de andere, hiervoor genoemde, verschijningsvormen van krimp, zoals een daling van het aantal huishoudens en de samenstelling van de bevolking. Dit wordt echter in het volgende hoofdstuk uitgebreid belicht wanneer de demografische situatie van Oost Zeeuws-Vlaanderen wordt bekeken.

Nu bekend is wat krimp precies inhoudt en welke gebieden in Zeeland in de nabije toekomst rekening moeten houden met krimp, komt de vraag naar voren wat voor beleid hier op toegepast moet worden. Beleidsreacties kunnen uiteenlopen van de ontkenning van krimp (niets doen), het bestrijden daarvan, tot het accepteren en begeleiden van krimp (*planning for decline*) (RPB, 2006, p.184). In bijna heel Zeeland, op Sluis na (VNG, 2009), wordt krimp gezien als een probleem dat bestreden moet worden (NIDI, 2009, p.131). De provincie Zeeland richt zich daarom ook op twee fronten, namelijk de economie (bedrijvigheid en werkgelegenheid) en de woningmarkt (kwantiteit en kwaliteit). Ten aanzien van de woningmarkt heeft men in de Provinciale Woonvisie (Provincie Zeeland, 2004) zestien, elkaar gedeeltelijk overlappende, beleidsopgaven geïdentificeerd waarvan één perfect aansluit bij het onderwerp van deze thesis, namelijk 'aantrekken van jongeren en voorkomen dat jongeren wegtrekken' (RPB, 2006, p.177). Uit een onderzoek van Scoop (2003) onder de nieuwkomers⁴ in Zeeland blijkt namelijk dat ruim twintig procent van de nieuwkomers in de leeftijdscategorie 15-24 jaar zit. Daar tegenover staat dat deze leeftijdscategorie ook veel vertrekkers kent en zelfs een vertrekoverschot kent (Provincie Zeeland, 2004). De doelstelling om jongeren aan te trekken dan wel te behouden hangt uiteraard samen met de economische ontwikkeling van Zeeland waarbij naar een toename van de werkgelegenheid voor hoger opgeleiden wordt gestreefd (RPB, 2006, p.178). In Zeeuws-Vlaanderen zal deze werkgelegenheid vooral in het havengebied van Terneuzen moeten ontstaan. Of de ambitieuze beleidsopgave om jongeren aan te trekken en te behouden ook realistisch is en zodoende daadwerkelijk kan leiden tot de bestrijding van de krimp in Zeeuws-Vlaanderen wordt in het volgende hoofdstuk bekeken, wanneer naast een demografische schets ook de economie in Zeeuws-Vlaanderen in kaart wordt gebracht.

---

⁴ Onder 'nieuwkomers' wordt in dit onderzoek verstaan: mensen die zich na 1995 voor het eerst in Zeeland hebben gevestigd.

Hoofdstuk 3 Demografische en economische situatie (Oost) Zeeuws-Vlaanderen: verleden, heden en toekomst

In dit hoofdstuk worden deelvraag drie en vier beantwoord, die ingaan op de demografische respectievelijk economische ontwikkelingen in (Oost) Zeeuws-Vlaanderen. Bij de demografische analyse wordt de gemeente Hulst als uitgangspunt genomen, omdat de voor dit onderzoek onderzochte groep grotendeels afkomstig is uit deze gemeente. Bij de economische analyse wordt heel Zeeuws-Vlaanderen in de analyse betrokken, omdat alleen de gemeente Hulst een te beperkt beeld zou geven van de economische situatie in de regio.

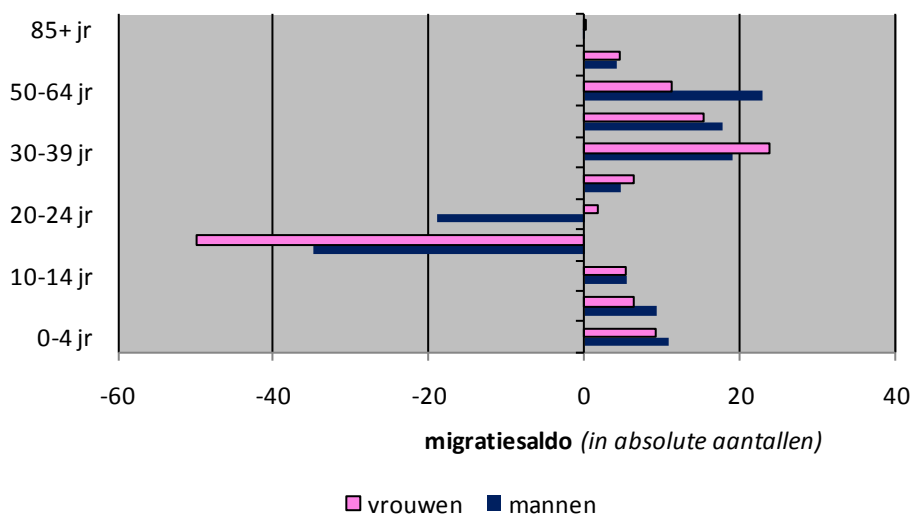
§ 3.1 Demografie

Om de demografie in kaart te brengen wordt achtereenvolgens gekeken naar de bevolkingsontwikkeling, leeftijdsopbouw en de huishoudens in de gemeente Hulst. Hierbij wordt zowel de ontwikkeling in de tijd, de huidige situatie als de toekomstige situatie besproken.

Bevolking

De bevolking in de gemeente Hulst is sinds 2000 met 1,5% gegroeid. Ten opzichte van heel Zeeland (2,4%) en Nederland (3,9%) is de groei van de bevolking dus achtergebleven (zie bijlage 12). Deze groei in de gemeente Hulst heeft zich vooral voorgedaan in de periode 2000-2002, want vanaf 2002 is er min of meer sprake van een stagnatie van de bevolking (KvK, 2009, p.3). In 2008 kende men zelfs een negatief groeisaldo. Zowel het migratiesaldo (-1,8%) als het geboortesaldo (-0,1%) was negatief (zie bijlage 13) (KvK, 2009,p.4). Het is natuurlijk interessant om het migratiesaldo nader te bekijken, en dan met name het migratiesaldo van jongeren (zie figuur 3.1):

Figuur 3.1 Binnenlands migratiesaldo gemeente Hulst in de periode 2000-2006

Bron: CBS, eigen bewerking 2009

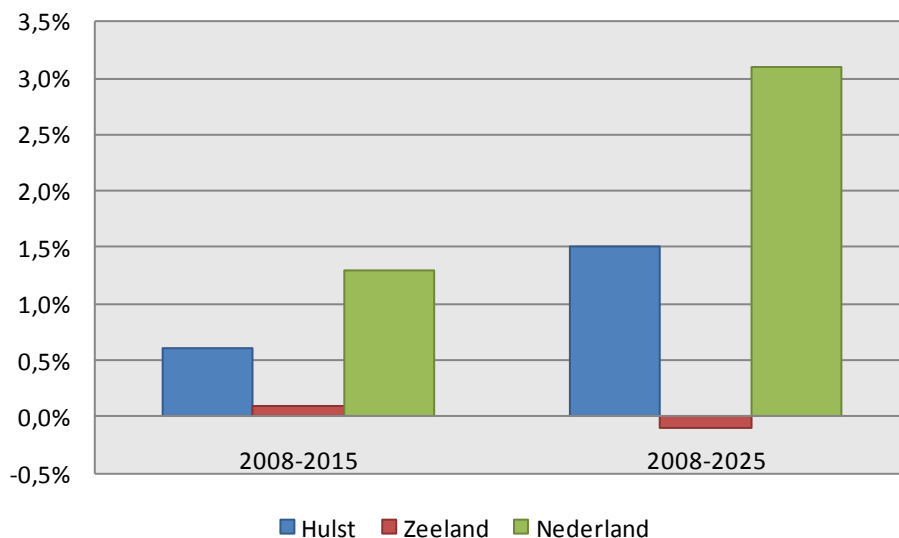
Het binnenlands migratiesaldo⁵ in de gemeente Hulst kent voor alle jongeren in de leeftijdscategorie 15-19 jaar en de mannen van 20-24 jaar een negatief saldo. Bij alle andere leeftijdscategorieën is een positief saldo te zien. Veel jongeren verlaten dus de gemeente Hulst, waarbij vooral de vrouwen opvallende cijfers laten zien. Zij verlaten massaal de gemeente wanneer ze tussen de 15 en 19 jaar

⁵ Het binnenlands migratiesaldo wordt berekend door het totale vertrek per leeftijdscategorie af te trekken van de totale vestiging per leeftijdscategorie, en dat vervolgens te delen door 7 (periode 2000-2006)

oud zijn, terwijl men een positief migratiesaldo laat zien als men tussen de 20 en 24 jaar oud is. Het migratiesaldo van mannen is zowel bij 15-19 jaar als bij 20-24 jaar negatief.

Ondanks de afname van de bevolking in 2008, verwacht de Kamer van Koophandel (2009) in de toekomst wel een matige bevolkingsgroei (zie figuur 3.2):

Figuur 3.2 Bevolkingsprognose voor de periode 2008-2015 en 2008-2025

Bron: KvK 2009, eigen bewerking

In de periode 2008-2015 wordt er een groei van 0,6% verwacht, terwijl tot 2025 een groei van 1,5% verwacht wordt. Dit laatste spreekt figuur 2.3 uit het vorige hoofdstuk tegen, want daar kwam naar voren dat de gemeente Hulst tot 2025 te maken krijgt met een lichte krimp. Figuur 3.2 is gebaseerd op nog recentere cijfers, dus er mag aangenomen worden dat bovenstaande prognose betrouwbaarder is. In vergelijking met heel Zeeland heeft Hulst een grotere bevolkingsontwikkeling, echter blijft men wel achter bij het landelijk gemiddelde.

Leeftijdsopbouw

Er wordt dus tot 2025 een matige stijging van de bevolking verwacht in de gemeente Hulst, maar hoe ziet de huidige en toekomstige bevolkingsopbouw eruit? Tabel 3.1 laat de bevolkingsopbouw op 1 januari 2008 zien. Hierbij valt op dat de gemeente Hulst in de leeftijdscategorieën vanaf 35 jaar een hoger aandeel heeft in vergelijking met Zeeland en Nederland. In de categorieën tot 34 jaar scoort Hulst weer beduidend lager dan het Zeeuwse en landelijke gemiddelde (KvK, 2009, p.5).

Tabel 3.1 Leeftijdsopbouw gemeente Hulst, Zeeland en Nederland (1 januari 2008)

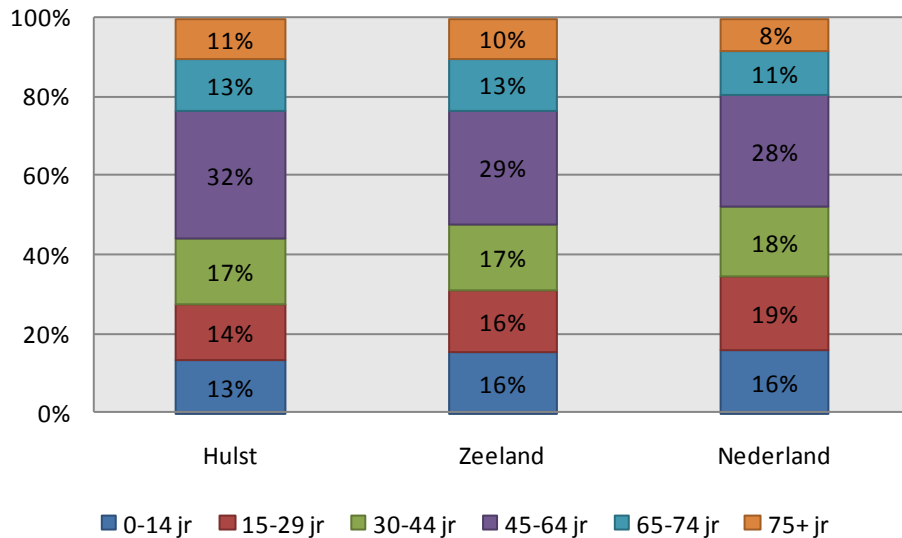
Leeftijd	Structuur			
	Hulst		Zeeland	Nederland
	Abs.	%	%	%
0-14 jaar	4.750	16,9	17,8	17,9
15 tot 24 jaar	2.390	8,5	10,9	12,1
25 tot 34 jaar	2.790	9,9	10,8	12,3
35 tot 44 jaar	4.660	16,6	14,9	15,7
45 tot 54 jaar	4.420	15,8	14,4	14,6
55 tot 64 jaar	4.000	14,3	13,9	12,7
65 tot 74 jaar	2.700	9,6	9,1	8,0
75 jaar en ouder	2.310	8,3	8,3	6,7
Totaal	28.010	100,0	100,0	100,0

Bron CBS, bewerking KvK 2009

Jongeren en jongvolwassenen zijn dus ondervertegenwoordigd in Hulst. Het hoge aandeel van mensen met een middelbare leeftijd wijst erop dat in de toekomst ouderen oververtegenwoordigd zullen zijn in de bevolkingsopbouw in de gemeente Hulst. Figuur 3.3 kan dit beamen:

Figuur 3.3 Bevolkingsprognose naar leeftijd gemeente Hulst, Zeeland en Nederland tot 2020

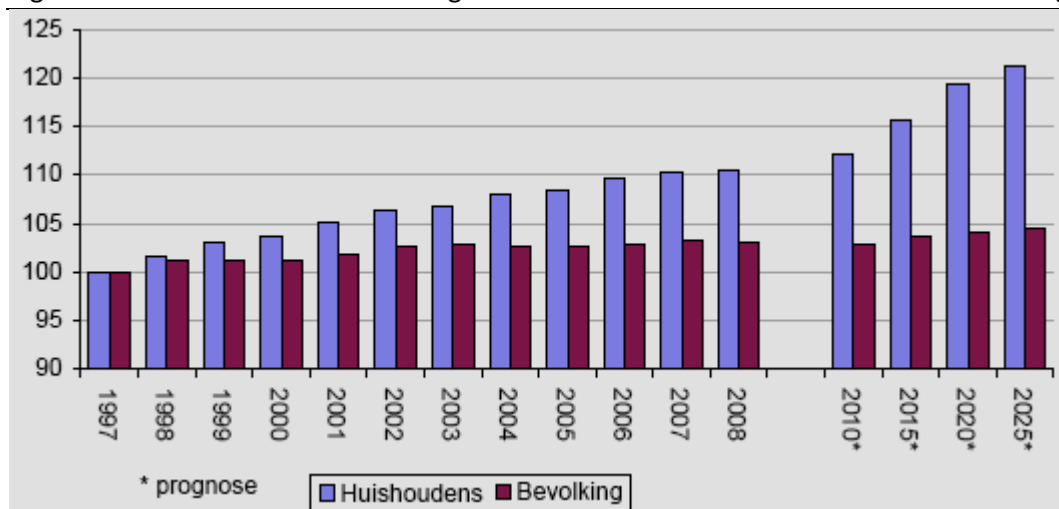
Bron: Primos 2007, eigen bewerking

Voor de drie hoogste leeftijdscategorieën is er in de gemeente Hulst een hoger percentage te zien in vergelijking met het landelijk gemiddelde. Vooral de twee jongste leeftijdscategorieën in Hulst hebben een lager percentage in vergelijking met het Zeeuwse en landelijke gemiddelde.

Huishoudens

In het vorige hoofdstuk werd al aangegeven dat een daling van het aantal huishoudens een grotere invloed heeft op de ruimtelijke ontwikkelingen van een gebied dan een afname van het bevolkingsaantal. Figuur 3.4 toont voor de gemeente Hulst daarom de geïndexeerde ontwikkeling van zowel het aantal huishoudens als van de totale bevolking.

Figuur 3.4 Geïndexeerde ontwikkeling van het aantal huishoudens en de totale bevolking in Hulst

Bron: KvK 2009

Waar het bevolkingsaantal een stagnatie laat zien, laat het aantal huishoudens een flinke toename zien. Dit is ook terug te zien in bijlage 14, waar te zien is dat de huishoudens uit steeds minder mensen bestaan. Hierdoor blijft het aantal huishoudens groeien, terwijl de bevolkingsgroei zeer matig is. De groei van het aantal huishoudens is wel erg belangrijk voor bijvoorbeeld de woningmarkt (RPB, 2006, p.9).

Als er wordt gekeken naar het soort huishoudens, dan bestaan de huishoudens in Hulst vooral uit meerpersoonshuishoudens zonder kinderen gevolgd door meerpersoonshuishoudens met kinderen. Eenpersoonshuishoudens komen relatief gezien minder vaak voor (zie tabel 3.2)(KvK, 2009, p.6).

Tabel 3.2 Percentage huishoudens in Hulst, Zeeland en Nederland naar type (2008)

Huishoudtype	Hulst		Zeeland	Nederland
	Abs.	%	%	%
Eenpersoonshuishouden	3.550	29,3	32,3	35,5
Meerpersoonshh. zonder kinderen	4.370	36,0	33,8	29,7
Meerpersoonshh. met kinderen	4.200	34,7	33,9	34,8
Totaal	12.120	100,0	100,0	100,0

Bron: CBS, bewerking KvK 2009

Tot slot van deze paragraaf kan de eerste deelvraag worden beantwoord:

Deelvraag 1: Welke demografische ontwikkelingen, voornamelijk met betrekking tot jongeren, zijn er in de gemeente Hulst de laatste decennia geweest, hoe staat dit er nu voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?

De bevolking in Hulst is sinds 2000 met anderhalf procent gegroeid, waarmee deze groei kleiner is ten opzichte van de Zeeuwse en landelijke groei. Veel jongeren afkomstig uit de gemeente Hulst verlaten tussen hun 15^e en 19^e levensjaar de gemeente. Bij vrouwen komt dit in deze leeftijdscategorie nog meer voor dan bij mannen, echter verlaten veel mannen de gemeente ook nog tussen hun 20^e en 24^e levensjaar, terwijl vrouwen hier al een licht positief binnenlands migratiesaldo laten zien. Buiten het negatief binnenlands migratiesaldo bij deze jonge leeftijdscategorieën, kent Hulst bij alle andere leeftijdscategorieën een positief binnenlands migratiesaldo. Vooral de mensen met een middelbare leeftijd hebben een hoog positief migratiesaldo. Deze verdeling is ook terug te zien bij de leeftijdsopbouw in Hulst, aangezien daaruit blijkt dat er relatief weinig jongeren en relatief veel mensen met een middelbare leeftijd woonachtig zijn.

In het vorige hoofdstuk leek het erop dat Hulst rekening moest houden met een lichte krimp van het bevolkingsaantal tot 2025, echter blijkt in dit hoofdstuk dat de gemeente de komende vijftien jaar een matige groei van anderhalf procent mag verwachten. Daarnaast is de groei van het aantal huishoudens nog altijd een stuk groter dan de bevolkingsgroei, wat belangrijk is voor de ruimtelijke ontwikkelingen in de regio. Met de krimp lijkt het dus mee te vallen, echter moet men zich er wel op instellen dat er in de nabije toekomst relatief nog meer ouderen woonachtig zullen zijn: 56% van de inwoners in de gemeente Hulst zal in 2025 45+ zijn, landelijk is dit 47%.

§ 3.2 Economie

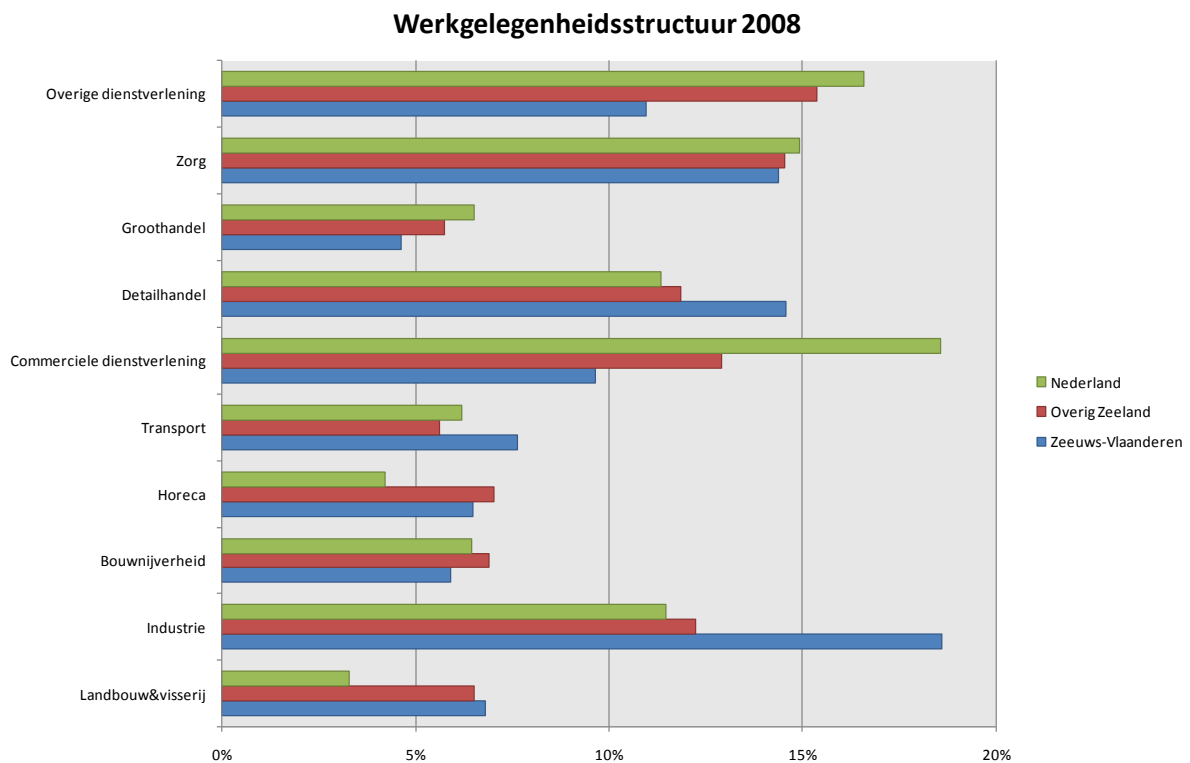
Om de economische situatie van Zeeuws-Vlaanderen in kaart te brengen, kan er naar veel verschillende aspecten worden gekeken, zoals bedrijventerreinen, bedrijvendynamiek, winkelveorzieningen enzovoorts. Dit zou echter een heel rapport kunnen vormen, waardoor er hier specifiek wordt gekeken naar de aspecten die direct van belang zijn voor hoogopgeleide jongeren wanneer men zich vestigt in Zeeuws-Vlaanderen. Er wordt eerst gekeken naar de werkgelegenheidsstructuur, waarna er wordt ingezoomd op zowel de vraagzijde als de aanbodzijde

van de arbeidsmarkt. Tot slot wordt er gekeken naar de pendel, zodat er een goed beeld ontstaat waar de mensen woonachtig in Zeeuws-Vlaanderen werkzaam zijn.

Werkgelegenheidsstructuur

Om de werkgelegenheidsstructuur in kaart te brengen, is het totaal aantal banen in 2008 opgedeeld in tien verschillende sectoren. Figuur 3.5 geeft de structuur van Zeeuws-Vlaanderen weer, vergeleken met Zeeland en Nederland.

Figuur 3.5

Bron: LISA 2009, eigen bewerking

Sectoren met een groot aandeel in Zeeuws-Vlaanderen zijn detailhandel en industrie. Transport, horeca en landbouw & visserij hebben in Zeeuws-Vlaanderen een groter aandeel in de economie vergeleken met het landelijk gemiddelde. De commerciële – en overige dienstverlening zijn in de regio zeer sterk ondervertegenwoordigd. De meeste werkgelegenheid in Zeeuws-Vlaanderen is gevestigd in Terneuzen, waar veel industriële ondernemingen (Dow Chemical) en transportbedrijven zitten (Leader, 2007, p.6). Daarnaast zijn er nog duidelijke verschillen binnen Zeeuws-Vlaanderen waarneembaar. Zo is voor de gemeente Hulst de detailhandel de belangrijkste werkgever, terwijl in de gemeente Sluis recreatie en toerisme voor veel werkgelegenheid zorgt (KvK, 2009, pp.9-14).

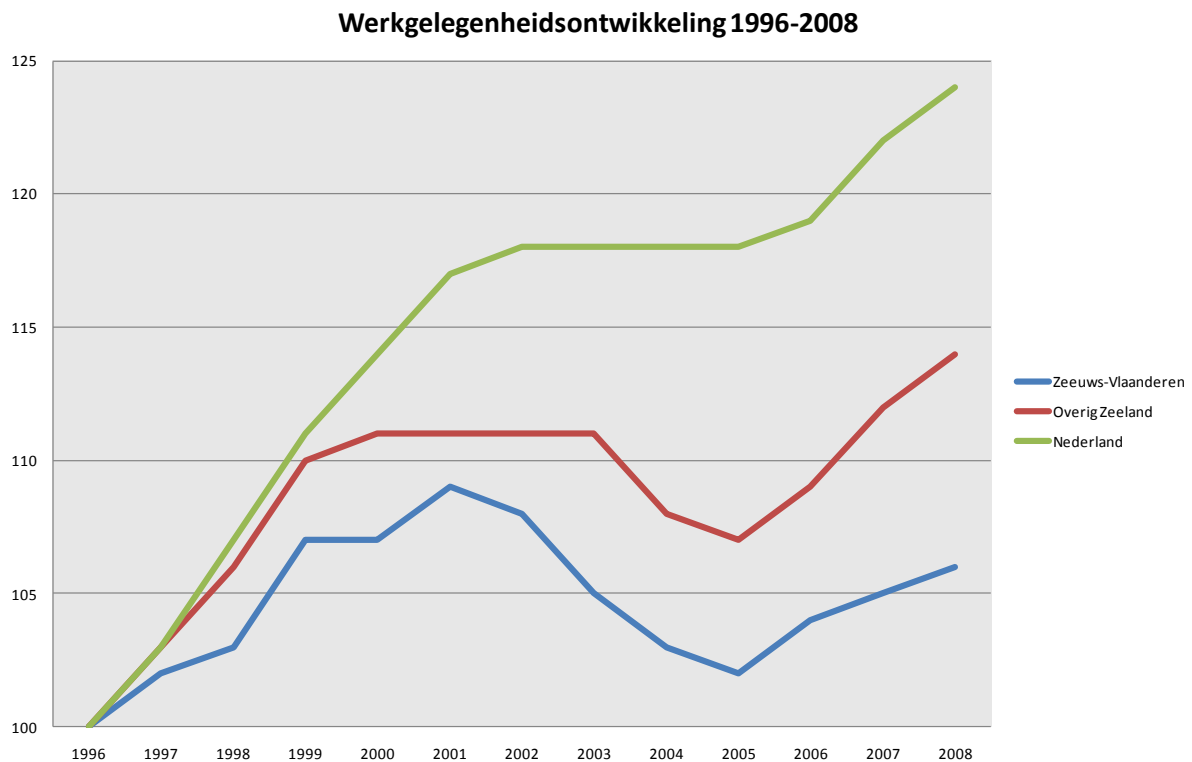
Vraagzijde arbeidsmarkt

De werkgelegenheidsontwikkeling in Zeeuws-Vlaanderen is weergegeven in figuur 3.6 vanaf 1996⁶. Te zien is dat Zeeuws-Vlaanderen in 2001 het hoogtepunt bereikte, maar dat men vervolgens tot 2005 met een daling van het aantal banen te maken kreeg. Vanaf 2005 is er weer een stijgende lijn waarneembaar, echter zit men nog niet op het niveau van 2001. Vergeleken met overig Zeeland is er ongeveer hetzelfde patroon waarneembaar, echter heeft de rest van Zeeland de laatste paar jaar een

⁶ Index van het totaal aantal banen (1996=100)

grotere stijging van de werkgelegenheid doorgemaakt dan Zeeuws-Vlaanderen. Landelijk gezien valt op dat er de gehele periode 1996-2008 geen sprake is geweest van een daling van de werkgelegenheid, maar hooguit van een stagnatie. Daarnaast is de landelijke werkgelegenheidsgroei in de loop der jaren vele malen groter geweest in vergelijking met Zeeuws-Vlaanderen.

Figuur 3.6

Bron: LISA 2009, eigen bewerking

De werkgelegenheidsontwikkeling in Zeeuws-Vlaanderen is in vergelijking met de landelijke ontwikkeling kleiner, echter is het voor de regio Zeeuws-Vlaanderen belangrijker om te kijken of de huidige werkgelegenheid voldoende groot is voor de beroepsbevolking in de regio. Daarom wordt er gekeken naar de werkgelegenheidsindex⁷.

Tabel 3.3 Werkgelegenheidsindex 2008

Gemeenten	Beroepsbevolking	Werkgelegenheid	Werkgelegenheidsindex
Hulst	12740	11300	88,6
Terneuzen	23760	28580	120,3
Sluis	9830	10600	107,8
Zeeuws-Vlaanderen	46330	50480	109,0
Overig Zeeland	119090	125940	105,8
Nederland	7640140	7976240	104,4

Bron: KvK 2009, eigen bewerking

De aanwezige werkgelegenheid in Zeeuws-Vlaanderen is groter dan de beroepsbevolking, waardoor deze regio een zogenaamde werkfunctie heeft. Hierbij moet wel vermeld worden dat bij de werkgelegenheid naast de voltijdbanen ook de deeltijdbanen en de uitzendkrachten zijn meegenomen. Wat opvalt is dat de gemeente Hulst de enige gemeente in Zeeuws-Vlaanderen is met

⁷ Werkgelegenheid/beroepsbevolking *100

een woonfunctie, aangezien de werkgelegenheidsindex minder dan 100 bedraagt (88,6). Terneuzen blijkt met een werkgelegenheidsindex van 120,3 voor de meeste werkgelegenheid te zorgen. In vergelijking met Nederland en overig Zeeland is de werkgelegenheidsindex van Zeeuws-Vlaanderen groter, al dient er wel vermeld te worden dat deze index niets zegt over het niveau van de werkgelegenheid. Er kan met andere woorden op basis van deze index dus niet gezegd worden dat er voor hoger opgeleiden voldoende geschikt werk beschikbaar is.

Aanbodzijde arbeidsmarkt

Was het bij de vraagkant van de arbeidsmarkt interessant om heel de regio Zeeuws-Vlaanderen in kaart te brengen, de aanbodzijde kan weer vanuit het perspectief van de gemeente Hulst worden bekeken.

De beroepsbevolking is in Hulst in de periode 2000-2008 met 2,5% gegroeid. Dit is in vergelijking met de landelijke groei vrij weinig (ruim 6%). Voor de periode 2008-2015 wordt voor Hulst zelfs een lichte daling van de beroepsbevolking met 0,2% verwacht. Als er wordt gekeken naar de verschillende leeftijdscategorieën in de beroepsbevolking, dan valt op dat Hulst weinig jongeren in de leeftijdscategorie 15-24 jaar heeft. Slecht 8%, tegenover ongeveer 12% landelijk (KvK, 2009, p. 21-22). Tabel 3.4 geeft dit weer:

Tabel 3.4 Beroepsbevolking in Hulst, Zeeland en Nederland naar leeftijd (2008)

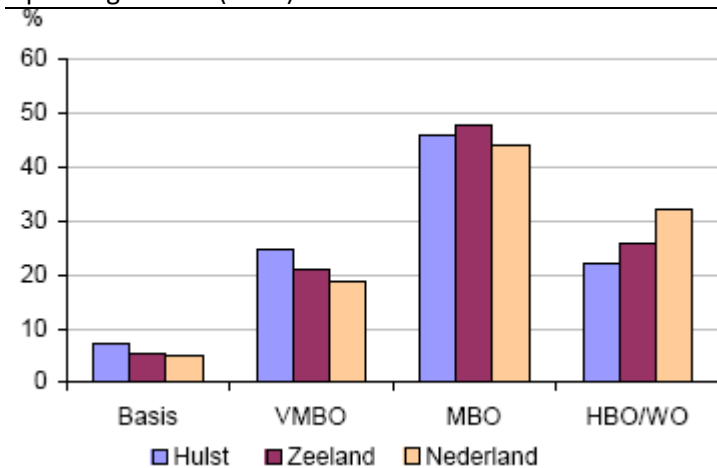
Leeftijd	Hulst		Zeeland	Nederland
	Abs.	%	%	%
15-24 jaar	1.070	8,4	12,2	11,6
25-44 jaar	6.380	50,1	47,8	50,5
45-54 jaar	3.620	28,4	26,3	25,3
55-64 jaar	1.680	13,2	13,8	12,6
Totaal	12.750	100,0	100,0	100,0

Bron: KvK, 2009

Voor de periode 2008-2015 kan het aandeel jongeren (15-24 jaar) in de gemeente Hulst gaan stijgen (bijlage 15), wat natuurlijk afhangt van de vraag of men werk kan vinden in de regio. Door de vergrijzing zal de vervangingsvraag bij bedrijven, en de behoefte aan opvolging in het midden- en kleinbedrijf, in Zeeuws-Vlaanderen toenemen. Hierdoor is de verwachting dat er meer kansen komen voor jongeren (KvK, 2009, p.22). Ook het provinciaal bestuur van Zeeland geeft aan dat er de komende jaren steeds meer oudere werknemers binnen hun organisatie vervangen moeten worden (zie bijlage 16). Een citaat uit het rapport 'Onverkende Paden' maakt dit duidelijk:

“De personeelsplanning van de provincie Zeeland laat zien dat per 2011, of afhankelijk van landelijk beleid, mogelijk 1-2 jaar later, een forse uitstroom op gang komt. Voor de provincie Zeeland betekent dit in concreto het vervangen van, vanaf 2011/2012, jaarlijks gemiddeld ongeveer 25-30 medewerkers (waarvan minstens 50 % met HBO niveau of hoger) en dat zo’n 15-20 jaar lang. Met dien verstande dat dit nog uitsluitend de gevolgen zijn van uitstroom door (pré)pensionering. Alle andere vormen van vertrek van medewerkers (andere werkgever, stoppen, e.d.) zijn hierin niet verdisconteerd, terwijl die zeker ook zullen optreden gezien de verwachte forsere concurrentie met andere (profit/ non-profit)werkgevers op de arbeidsmarkt (die in zich in dezelfde periode met dezelfde uitstroom en bezettingsproblemen geconfronteerd zullen zien). Om hier tijdig op in te kunnen spelen mag het duidelijk zijn dat, in dit licht gezien, grondige kennis van het exacte probleem, zoals zich dat bij onze organisatie aftekent, geen overbodige luxe is. Een serieuze investering in beleid dat zowel accent legt op het aantrekken (werven) als op het behouden van de huidige medewerkers is dan ook noodzakelijk.” (Provincie Zeeland, 2008)

Figuur 3.7 Samenstelling beroepsbevolking naar opleidingsniveau (2007)

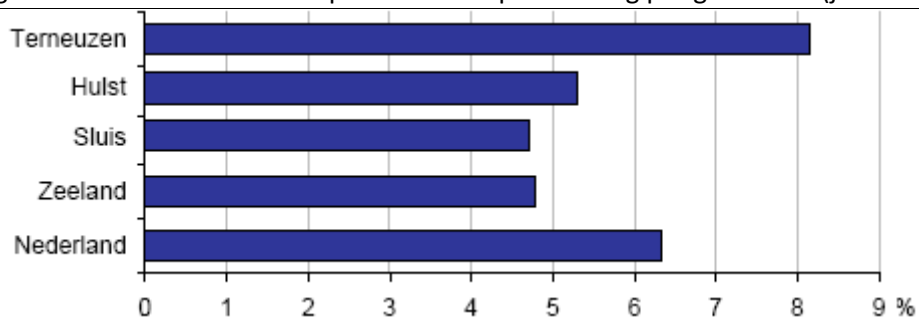
Bron: KvK, 2009

Een hiervoor aangegeven toename van het aandeel jongeren in de gemeente Hulst tot 2015 zou ook tot een hoger opleidingsniveau van de beroepsbevolking kunnen leiden, aangezien jongeren tegenwoordig langer doorleren (CBS, 2009b). Het huidige opleidingsniveau van de beroepsbevolking in Hulst is namelijk relatief laag (zie figuur 3.7). Zo ligt het aandeel van basisonderwijs (7,3%) en VMBO (24,9%) op een relatief hoog niveau en het aandeel HBO/WO (22%) ligt lager dan in Zeeland (25,8%) en Nederland

(32,1%). Het aandeel MBO-ers (45,9%) ligt in Hulst tussen het Zeeuwse en landelijke gemiddelde in (KvK, 2009, p.22).

Het werkloosheidspercentage in Hulst kan bekeken worden aan de hand van cijfers van het UWV Werkbedrijf welke de niet-werkende werkzoekenden (nww-ers) registreert (zie figuur 3.8). In Hulst blijkt 5,3% van de totale beroepsbevolking nww-er te zijn. Deze werkloosheid ligt hoger dan het Zeeuwse gemiddelde(4,8%) maar lager dan het landelijke percentage (6,3%). Zorgwekkend is vooral het hoge werkloosheidspercentage van buurgemeente Terneuzen (meer dan 8 %), welke een belangrijke werkgelegenheidsfunctie vervult voor de gehele regio (KvK, 2009, p.24).

Figuur 3.8 Aandeel nww-ers op totale beroepsbevolking per gemeente (juli 2009)

Bron: KvK 2009, eigen bewerking

De werklozen in de gemeente Hulst zijn vooral de ouderen tussen de 45 en 65 jaar (zie tabel 3.5). Iets minder dan 15% van de werklozen blijkt de leeftijd van de doelgroep van dit onderzoek te hebben (15-27 jaar). Dit is geen hoog percentage, echter als je dit vergelijkt met de werklozen in Zeeland en Nederland, dan ligt dit percentage in de gemeente Hulst het hoogste (KvK, 2009, p.24-25).

Tabel 3.5 Nww-ers naar kenmerk (juli 2009)

	Hulst	Zeeland	Nederland
Totaal			
Aantal NWW-ers	674	7.918	484.762
% in beroepsbevolking	5,3	4,8	6,3
Geslacht			
Mannen (%)	52,8	51,1	50,6
Vrouwen (%)	47,2	48,9	49,4
Leeftijd			
15-27 jaar (%)	14,5	13,2	11,7
27-45 jaar (%)	28,8	36,1	40,9
45-65 jaar (%)	56,7	50,7	47,5
Duur			
00-06 maanden (%)	34,4	37,3	33,9
06-12 maanden (%)	21,8	18,3	17,2
12-24 maanden (%)	15,7	13,5	13,8
meer dan 24 maanden (%)	28,0	31,0	35,1

Bron: KvK, 2009

Pendel

Bij pendel kan er een onderscheid gemaakt worden tussen inkomende pendel en uitgaande pendel. Bij inkomende pendel gaat het in het geval van de gemeente Hulst om mensen die van buiten de gemeentegrens komen om in Hulst te gaan werken. In Hulst wordt slechts 17% van de banen ingevuld door personen woonachtig buiten de gemeentegrens, wat inhoudt dat 83% van de banen (voltijd en deeltijd) in de gemeenste Hulst wordt vervuld door de eigen bevolking. Voor dit onderzoek is het echter interessanter om naar de uitgaande pendel te kijken. Waar werken nu de mensen die woonachtig zijn in de gemeente Hulst?

De plaats waar de pendelaars vanuit Hulst werkzaam zijn, is bij 3000 mensen de gemeente Terneuzen, terwijl 500 mensen in overig Zeeland werkzaam zijn. Er zijn voor de inwoners van de gemeente Hulst geen cijfers beschikbaar over de werkplaats wanneer deze buiten Zeeland ligt. Wel is er een landelijk onderzoek geweest⁸ dat een goede schatting heeft gedaan waarbij naar voren kwam dat ongeveer 1000 mensen uit de gemeente Hulst werkzaam zijn in België, wat betekent dat Hulst van alle Zeeuwse gemeenten het meest op België is georiënteerd.

Hulst kent een negatief pendelsaldo van 2600 mensen, aangezien slechts 1900 mensen van buitenaf in Hulst komen werken, tegenover 4500 mensen die vanuit Hulst elders gaan werken (KvK, 2009, pp.29-31). Dit onderstreept wederom de beperkte werkgelegenheidsfunctie van de gemeente Hulst die eerder deze paragraaf al naar voren kwam.

Tot slot van deze paragraaf kan deelvraag 2 worden beantwoord:

Deelvraag 2: Wat zijn de ontwikkelingen in de Zeeuws-Vlaamse arbeidsmarkt de afgelopen decennia, hoe staat deze arbeidsmarkt er op dit moment voor en wat zijn de prognoses op dit gebied?

De werkgelegenheidsontwikkeling in Zeeuws-Vlaanderen bereikte in 2001 zijn hoogtepunt, waarna de regio tot en met 2004 met een daling van het aantal banen te maken kreeg. Vanaf 2005 is er weer een stijgende lijn waarneembaar, echter zit men nog niet op het niveau van 2001. Sectoren die het

⁸ Onderzoek van VDW/Research met als bronnen: CBS, EBB, EWL

meeste werkgelegenheid genereren voor de regio zijn de industriële sector en de detailhandel. Wat opvalt is dat de commerciële- en overige dienstverlening in Zeeuws-Vlaanderen zwaar ondervertegenwoordigd zijn. De werkgelegenheidsindex doet met een hogere score dan het provinciale en landelijke gemiddelde vermoeden dat er volop werk aanwezig is, echter moet hierbij vermeld worden dat zowel voltijdbanen, deeltijdbanen als uitzendkrachten zijn meegenomen en dat het niets zegt over het niveau van het beschikbare werk. Het is interessanter om te kijken naar de huidige werkloosheid (juli 2009) in Zeeuws-Vlaanderen, waarbij opvalt dat Hulst (5,3%) in vergelijking met het provinciale werkloosheidspercentage (4,8%) een hoge score laten zien. De werklozen in Hulst blijken vooral ouderen te zijn, al zijn er in vergelijking met het landelijk gemiddelde ook relatief veel jongeren werkloos. De huidige werkloosheid in de gemeente Terneuzen (ruim 8%), welke ook belangrijk is voor de gemeente Hulst aangezien daar veel pendelaars werkzaam zijn, ligt zelfs boven het hoge landelijke werkloosheidspercentage (6.3%).

Als er wordt gekeken naar de verschillende leeftijdscategorieën in de beroepsbevolking, dan valt op dat de gemeente Hulst weinig jongeren in de leeftijdscategorie 15-24 jaar heeft. Tot 2015 verwacht men echter dat het aandeel jongeren in de beroepsbevolking toe zal nemen, doordat de vervangingsvraag bij bedrijven als gevolg van de vergrijzing zal stijgen. Tevens zal dit moeten leiden tot een hoger opgeleide beroepsbevolking in de gemeente Hulst, welke nu nog relatief laag opgeleid is.

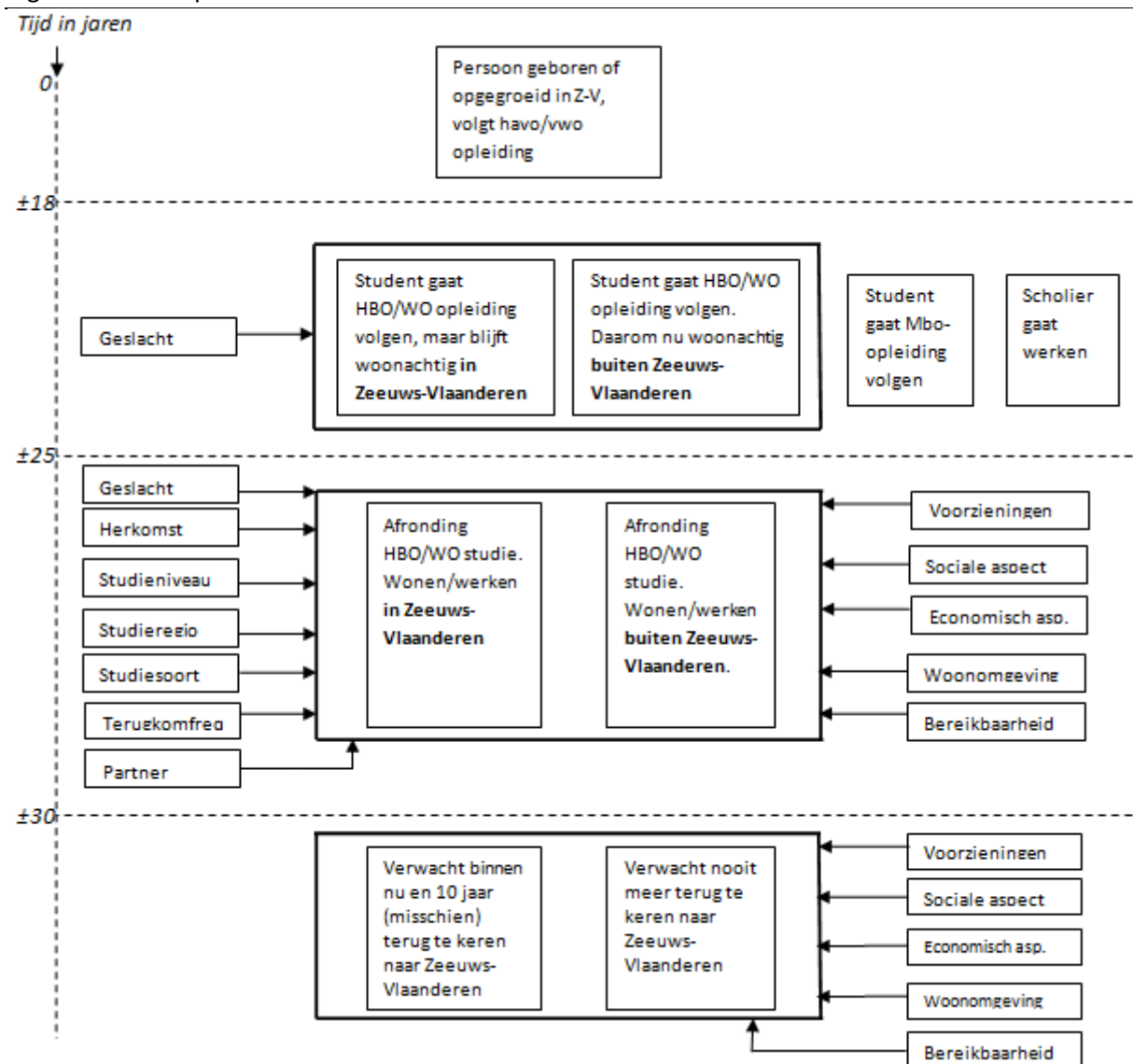
Hoofdstuk 4 Opzet van het empirisch onderzoek

In de inleiding is aan de orde gekomen welke probleemstelling en deelvragen in deze thesis beantwoord moeten worden, waarna in het tweede hoofdstuk is ingegaan op de theorie die hierbij aansluit. In het derde hoofdstuk is aan de hand van beschrijvend onderzoek deelvraag één en twee beantwoord. Hierbij stond de economische en demografische beschrijving van (Oost) Zeeuws-Vlaanderen centraal. In dit hoofdstuk komt aan de orde hoe het verklarend onderzoek is uitgevoerd. Hierbij wordt in paragraaf 4.1 het conceptueel model gepresenteerd waarna er verschillende hypothesen opgesteld en verklaard worden. In paragraaf 4.2 komt de uitvoering van het onderzoek aan de orde waarbij er ingegaan wordt op het type onderzoek en de manier van dataverzameling. Tot slot wordt er ingegaan op de steekproef en de response & non response van de enquête.

§ 4.1 Conceptueel model en hypothesen

De bevindingen uit het theoretisch kader in hoofdstuk twee komen terug in het conceptueel model. Het conceptueel model is de leidraad van het verklarend onderzoek dat in de hoofdstukken vijf en zes gedaan wordt. Figuur 4.1 geeft het conceptueel model weer:

Figuur 4.1 Conceptueel model

Het conceptueel model is gebaseerd op de theorie die in hoofdstuk twee is besproken. Het model is in vier verschillende leeftijdsfasen ingedeeld waarbij in dit onderzoek vooral de nadruk ligt op de overgang van fase twee naar fase drie (vanaf ongeveer 25 jaar) en in iets mindere mate de overgang van fase één naar fase twee (vanaf ongeveer 18 jaar). Daarnaast wordt er op basis van verwachtingen gekeken naar de laatste fase (vanaf ongeveer dertig jaar).

Bij de eerste overgangsfase is de theorie over opleidingsmigratie (Atzema, 1998; Harts, 2008) van belang. Jongeren gaan op die leeftijd in de grote stad wonen om te studeren, al zal er ook een klein deel zijn die heen en weer gaan pendelen. In het conceptueel model is te zien dat geslacht verwijst naar de woonregio. De woonregio, Zeeuws-Vlaanderen of een andere regio, is hierbij de afhankelijke variabele die wordt beïnvloed door de onafhankelijke variabele geslacht. In het theoretisch kader kwam namelijk naar voren dat vrouwen over het algemeen sneller het ouderlijk huis verlaten dan mannen (De Graaf en Loozen, 2006).

De tweede, en voor dit onderzoek belangrijkste, overgangsfase vindt plaats rond de 25 jaar, wanneer men klaar is met de HBO/WO opleiding en op zoek gaat naar geschikt werk, in de literatuur bekend als arbeidsmigratie (Atzema, 1998, Harts, 2008). In deze fase zijn er een heleboel factoren (onafhankelijke variabelen) die van invloed zijn op de woonplaatskeuze. Zo speelt het geslacht een rol, aangezien vrouwen meer kansen hebben in stedelijke gebieden, waardoor zij minder snel terug zullen keren naar de meer perifere gebieden (Harts, 2008). Daarnaast wordt er verondersteld dat de herkomst van mensen, de stad of het dorp, een rol speelt. Mensen uit kleinere kernen zouden eerder geneigd zijn terug te keren dan mensen uit de iets grotere kernen, omdat zij vaak veel binding met hun dorp hebben (Smit, 2009). Er wordt ook verondersteld dat het niveau van de studie (WO of HBO), de studieregio (binnen of buiten Zeeland) en het soort studie een rol spelen bij het al dan niet terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen evenals de terugkomfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen gedurende de studie (wekelijks of minder dan wekelijks). Tot slot wordt er geanalyseerd in welke mate mensen naar de herkomstregio van hun partner verhuizen. Met andere woorden: wat is in dat opzicht de invloed van de partner op de woonplaatskeuze.

Naast het analyseren van verschillende factoren die een rol spelen bij het al dan niet terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen, kan de woonplaatskeuze ook met behulp van een andere benadering in kaart worden gebracht, namelijk door direct te vragen welke belangrijkste redenen ten grondslag lagen aan de keuze van de huidige woonplaats, te weten voorzieningen, sociale aspect, economische aspect, woonomgeving en bereikbaarheid. Op deze manier ontstaat er een duidelijk beeld van bepaalde redenen waar mensen in de verschillende regio's het grootste belang aan hechten. Zo kan het goed zijn dat bij de keuze om in Zeeuws-Vlaanderen te gaan wonen sociale redenen als belangrijk worden ervaren, terwijl in de Randstad misschien meer waarde wordt gehecht aan het economische aspect.

Tot slot wordt er in dit onderzoek ook gevraagd of mensen in een later stadium (binnen nu en tien jaar) verwachten terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen. Ook is hier gevraagd wat de belangrijkste redenen zijn om al dan niet terug te keren in de nabije toekomst. Deze redenen kunnen zeer divers zijn, waardoor de verschillende redenen die in fase twee al naar voren kwamen, ook in fase drie van het conceptueel model vermeld staan.

Om deelvraag drie tot en met vijf te kunnen beantwoorden, wordt gebruik gemaakt van onderstaande elf hypothesen:

Hypothese 1: Het merendeel van de Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren gaat een opleiding volgen in een roltrapregio.

Er wordt vanuit gegaan dat het merendeel van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen een opleiding gaat volgen in een roltrapregio. In het theoretisch kader bleek dat deze roltrapregio's veel jonge mensen aantrekken die starten met studeren en die bereid zijn daarvoor te verhuizen (Fielding, 1992).

Hypothese 2: Er vindt meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen.

Uit eerder onderzoek blijkt dat meisjes gemiddeld op jongere leeftijd het huis uit gaan dan jongens (De Graaf en Loozen, 2006). Deze hypothese veronderstelt dan ook dat ditzelfde geldt bij jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen.

Hypothese 3: Het merendeel van de Zeeuws-Vlaamse jongeren keert niet meer terug en gaat wonen en werken in een roltrapregio (2^e stap, arbeidsmigratie).

Waar de eerste hypothese veronderstelt dat jongeren verhuizen voor opleidingsmigratie, veronderstelt deze hypothese dat jongeren na het afronden van hun studie in een roltrapregio gaan wonen, zogenaamde arbeidsmigratie. Een roltrapregio biedt veel mogelijkheden voor jongeren om zich te ontwikkelen en verbeteren op de arbeidsmarkt en de woningmarkt (Fielding, 1992) waardoor er hier vanuit gegaan wordt dat het merendeel van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen naar een roltrapregio verhuist.

Hypothese 4: De arbeidsmarkt is de belangrijkste reden om weg te blijven uit Zeeuws-Vlaanderen.

De meeste werkgelegenheid concentreert zich in het Randstedelijk gebied, terwijl het voor gemeenten gelegen in de periferie soms erg moeilijk is om bedrijvigheid aan te trekken (RPB, 2008, pp.102-104). Dit geeft aan dat de werkgelegenheid in een perifeer gelegen gebied als Zeeuws-Vlaanderen kleiner zal zijn ten opzichte van een gebied als de Randstad, waardoor dit als een belangrijke reden wordt gezien om weg te blijven uit Zeeuws-Vlaanderen.

Hypothese 5: Jongeren die niet meteen na hun studie terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen verwachten in een later stadium ook niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen.

Bij deze hypothese wordt gekeken in welke mate mensen overwegen om over een aantal jaar terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen, omdat men op dat moment bijvoorbeeld behoefte heeft aan een rustige woonomgeving. Deze hypothese verwacht echter dat mensen die nu besluiten om niet terug te keren, ook niet snel in een later stadium terugkeren, aangezien men dan vaak een (sociaal) leven elders heeft opgebouwd.

Hypothese 6 Hooggeschoolde mannen keren vaker terug naar Zeeuws-Vlaanderen dan hooggeschoolde vrouwen.

Uit onderzoek blijkt dat vrouwen meer kansen hebben in stedelijke gebieden, wat weer te maken heeft met de werkgelegenheidsstructuur in die gebieden (Harts, 2008a, p.16). Daarom gaat deze hypothese er van uit dat mannen na hun studie vaker terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen dan vrouwen.

Hypothese 7: Hooggeschoolde jongeren uit Zeeuws-Vlaanderen hebben een band met de regio.

Uit onderzoek van het CBS (2009a, p.86) blijkt dat er in een perifeer gelegen provincie als Zeeland sprake is van een sterke regionale identiteit, waardoor men een sterke binding heeft met de eigen woonregio. Op basis hiervan wordt verondersteld dat jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen ook een (sterke) band met de herkomstregio hebben.

Hypothese 8: Jongeren die uit de kleinere plaatsen in de gemeente Hulst komen zijn vaker geneigd na hun studie terug te keren dan jongeren die uit de stad Hulst komen

Uit een analyse van Smit (2009) blijkt dat inwoners van de kleine kernen in de gemeente Hulst over het algemeen meer verbonden zijn met en betrokken bij hun kern dan inwoners van de stad Hulst. Deze hogere verbondenheid zou een van de mogelijke verklaringen kunnen zijn voor het feit dat jongeren uit de kleine kernen vaker terugkeren dan jongeren uit de stad Hulst. Daarom veronderstelt

deze negende hypothese dat jongeren uit kleinere plaatsen (dorpen) eerder geneigd zijn om terug te keren na hun studie naar de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen dan jongeren afkomstig uit de stad.

Hypothese 9: Het merendeel van de hooggeschoolde jongeren die gedurende hun studie frequent terugkeerden naar Zeeuws-Vlaanderen zijn na hun studie teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen.

Bij deze hypothese wordt verondersteld dat het merendeel van de jongeren die gedurende hun studie minimaal wekelijks teruggekeerd zijn naar de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen, zich na hun opleiding definitief vestigen in Zeeuws-Vlaanderen. Deze hypothese hangt erg samen met de band die men heeft met Zeeuws-Vlaanderen, want als men gedurende de studie frequent terugkeert naar Zeeuws-Vlaanderen, wil dat uiteraard zeggen dat men nog een bepaalde band heeft met de regio.

Hypothese 10: Jongeren met een HBO opleiding keren vaker terug naar Zeeuws-Vlaanderen dan jongeren met een universitaire opleiding.

Hier wordt gekeken of mensen met een HBO diploma na hun studie eerder terugkomen naar Zeeuws-Vlaanderen dan mensen met een universitair diploma. Er wordt namelijk verondersteld dat mensen met een universitaire opleiding minder snel werk op niveau kunnen vinden in Zeeuws-Vlaanderen. Daarnaast moeten jongeren die een universitaire opleiding willen volgen vaak een stuk verder reizen⁹, waardoor men minder snel geneigd zal zijn om terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen.

Hypothese 11: Jongeren die een HBO of WO opleiding volgen binnen Zeeland gaan na hun opleiding niet verloren voor de regio Zeeuws-Vlaanderen

Deze hypothese ligt in het verlengde van hypothese tien, echter ligt hier de nadruk op de provincie Zeeland. Verondersteld wordt dat mensen die binnen de provincie Zeeland gaan studeren, na de studie niet verloren gaan voor de regio Zeeuws-Vlaanderen.

§ 4.2 Uitvoering van het onderzoek

Zoals eerder al naar voren kwam, kan dit onderzoek omschreven worden als een mengvorm van een descriptief onderzoek en een verklarend onderzoek. Het descriptief onderzoek is uitgevoerd op basis van bestaande bronnen, terwijl er bij het verklarend onderzoek gebruik is gemaakt van een digitale enquête. Het voordeel van een digitale enquête is dat een grote steekproef onderzocht kan worden en het een relatief goedkope manier is (Baarda & de Goede, 2001). Digitale enquêtes kunnen redelijk veel vragen bevatten, maar de vragen moeten kort en helder geformuleerd zijn. Uitvoerige of abstracte open vragen zijn minder geschikt om op te nemen in een digitale enquête (Segers, 2002, p. 258).

§ 4.2.1 Populatie, steekproef en respons

Voordat de digitale enquête verstuurd kon worden, moest er gekeken worden wat de theoretische en empirische populatie was. Vervolgens kon er op basis van de empirische populatie, ook wel steekproefkader genoemd, een steekproef worden getrokken. Tot slot zijn er het aantal enquêtes dat daadwerkelijk wordt ingevuld: de respons (De Vocht, 2008).

De theoretische populatie van dit onderzoek zijn jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen die vanaf 1998 een HBO of universitair diploma hebben behaald. De empirische populatie is de groep elementen waaruit de steekproef wordt getrokken en is in dit onderzoek alle have/vwo leerlingen van het Reynaertcollege te Hulst¹⁰ die in de periode 1998-2003 eindexamen hebben gedaan. Deze

---

⁹ Er zijn meer hogescholen dan universiteiten binnen 1.5 uur reizen met het openbaar vervoer vanuit Oost Zeeuws-Vlaanderen.

¹⁰ Het Reynaertcollege is de enige middelbare school in de gemeente Hulst

empirische populatie is in de vorm van een lange namenlijst verkregen via het Reynaertcollege. Vervolgens zijn via internet zoveel mogelijk e-mailadressen, hyvesadressen en facebookadressen¹¹ achterhaald, waardoor de steekproef bestond uit iedereen van de empirische populatie waarvan een e-mailadres, hyvesadres of facebookadres te achterhalen was. In totaal betrof dit 600 mensen, wat betekent dat 150 mensen niet benaderd konden worden. Het is echter niet aannemelijk dat deze 150 mensen significant verschillen van de 600 andere mensen die wel achterhaald zijn. Tabel 4.1 geeft schematisch de empirische populatie, de steekproef en de respons weer:

Tabel 4.2 Empirische populatie, steekproef en respons (in aantal personen)

Empirische populatie								
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Totaal abs	Totaal rel
Mannen	63	61	60	61	47	61	353	47%
Vrouwen	71	74	76	57	56	63	397	53%
Totaal abs	134	135	136	118	103	124	750	
Totaal rel	18%	18%	18%	16%	14%	17%		100%

Steekproef								
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Totaal abs	Totaal rel
Mannen	43	39	41	54	45	57	279	47%
Vrouwen	58	52	50	53	50	58	321	53%
Totaal	101	91	91	107	95	115	600	
Totaal rel	17%	15%	15%	18%	16%	19%		100%

Respons								
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	Totaal abs	Totaal rel
Mannen	24	30	25	34	22	32	167	45%
Vrouwen	45	33	32	33	26	39	208	55%
Totaal	69	63	57	67	48	71	375	
Totaal rel	18%	17%	15%	18%	13%	19%		100%
Respons per jaar	68%	69%	63%	63%	51%	62%	375	63%

Te zien is dat er in de empirische populatie meer vrouwen (53%) dan mannen (47%) zitten. Dit komt ook terug in de steekproef, want hier is de verdeling wederom 53% vrouwen en 47% mannen. Bij de uiteindelijke respons is het aandeel vrouwen wel iets toegenomen (55%).

Bij de verdeling over de verschillende jaren is te zien dat de steekproef voor de jaren 1998-2000 licht ondervertegenwoordigd is ten opzichte van de empirische populatie, terwijl de jaren 2001-2003 een lichte oververtegenwoordiging laten zien. Dit heeft te maken met het feit dat mensen die al langer het Reynaertcollege hebben verlaten moeilijker te achterhalen waren¹². De verdeling van de respons is bij alle jaren, uitgezonderd 2002, hetzelfde of hoger in vergelijking met de verdeling in de steekproef.

Ter verduidelijking: de relatieve cijfers die onderaan de verschillende kolommen staan geven de relatieve verdeling per jaar aan ten opzichte van de totale empirische populatie (750), de totale steekproef (600) en de totale respons (375). Als er puur naar de respons gekeken wordt, dan bedraagt deze 63%.

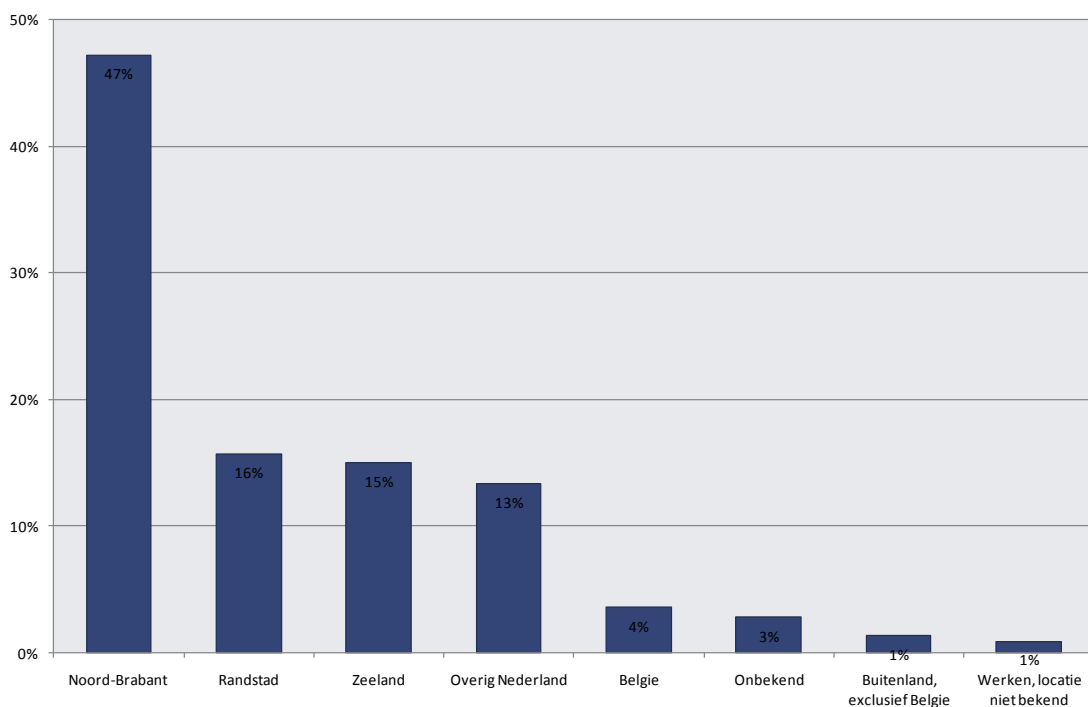
¹¹ Hyves en facebook zijn community websites waarbij men contact kan houden met vrienden. Dit kunnen sociale vrienden zijn of vrienden met een commerciële achtergrond (Encyclo, 2010)

¹² Voor 2001 heeft het Reynaertcollege minder e-mailadressen geregistreerd, waardoor deze mensen iets lastiger te achterhalen waren.

Hoofdstuk 5 Opleidingsmigratie Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren

In dit hoofdstuk wordt gekeken waar jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen een opleiding gaan volgen en in hoeverre men hiervoor gaat verhuizen, zogenaamde opleidingsmigratie. Om te onderzoeken in welke stad men een opleiding is gaan volgen, is gebruik gemaakt van data verstrekt door het Reynaertcollege waarin de opleidingsplaats van scholieren in de periode 1998-2008 is weergegeven. Om vervolgens ook de daadwerkelijke opleidingsmigratie in kaart te kunnen brengen, is er in de enquête, welke onder de oud-scholieren (periode 1998-2003) van het Reynaertcollege is gehouden, gevraagd hoe vaak men tijdens de studie in Zeeuws-Vlaanderen aanwezig was. Mensen die aangaven dagelijks in Zeeuws-Vlaanderen te zijn geweest tijdens de studie, zijn dus blijkbaar niet verhuisd voor het volgen van een opleiding. Zij hebben dan besloten om te gaan pendelen tussen Zeeuws-Vlaanderen en hun opleidingsplaats.

Figuur 5.1 Opleidingsregio Oost Zeeuws-Vlaamse studenten periode 1998-2008

Bron: Reynaertcollege, 2009

Bijna de helft (47%) van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen (periode 1998-2008) gaat een opleiding in Noord-Brabant volgen. De overige jongeren gaan vooral in de Randstad (16%), Zeeland (15%) en in lichtere mate Overig Nederland (13%) studeren. Daarnaast valt op dat slechts 4% in België gaat studeren, terwijl je geografisch gezien zou verwachten dat dit percentage een stuk hoger zou liggen.

Van de Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren gaat 18% studeren in Breda, waarmee dat de meest populaire opleidingsplaats is. Ook Tilburg (15%) en Eindhoven (12%) scoren goed, terwijl Vlissingen met 9% de vierde opleidingsplaats blijkt te zijn. Als er wordt gekeken naar de specifieke roltrapregio's genoemd in het theoretisch kader van het tweede hoofdstuk, dan blijkt bijna de helft (49%) van de jongeren in een roltrapregio te gaan studeren. Tabel 5.1 geeft dit weer:

Tabel 5.1 Opleidingsregio is roltrapregio, Oost Zeeuwse Vlaamse jongeren 1998-2008

Roltrapregio	Absoluut	Relatief
Breda	255	18,2%
Eindhoven	161	11,5%
Arnhem/Nijmegen	90	6,4%
Utrecht	59	4,2%
Rotterdam	47	3,4%
Amsterdam	42	3,0%
Den Haag	19	1,4%
Den Bosch	16	1,1%
Totaal	689	49,2%

Jongeren gaan dus veelal naar roltrapregio's om daar een opleiding te volgen, maar men trekt logischerwijs ook naar universiteitssteden zoals Tilburg (15%) en in mindere mate Maastricht (3%), Wageningen (2%) en Leiden (2%)¹³. Op basis van al deze cijfers kan de eerste hypothese worden getoetst welke er van uitgaat dat het merendeel van de jongeren een vervolgopleiding gaat volgen in een roltrapregio:

Bron: Reynaertcollege 2009, eigen bewerking

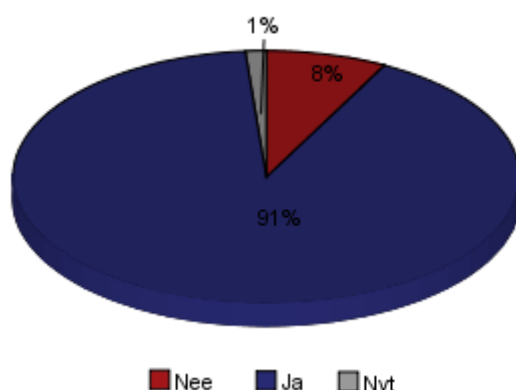
Hypothese 1: Het merendeel van de Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren gaat een opleiding volgen in een roltrapregio.

Het scheelt weliswaar niet veel, maar de minderheid gaat een opleiding volgen in een roltrapregio (49% wel tegenover 51% niet), waardoor de eerste hypothese verworpen moet worden. Voor jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen zal het volgen van een opleiding in een roltrapregio vaak ook betekenen dat men gaat verhuizen naar die regio (opleidingsmigratie). Alleen in het geval van Breda lijkt pendelen nog een mogelijkheid, al is het een stuk waarschijnlijker dat de meeste jongeren zich ook daar gaan vestigen. Pendelen lijkt bij de andere roltrapregio's geen optie, aangezien die veel meer dan een uur reizen zijn vanuit Oost Zeeuws-Vlaanderen.

Om de daadwerkelijke opleidingsmigratie vanuit Oost Zeeuws-Vlaanderen goed in kaart te brengen, is aan de oud-scholieren van het Reynaertcollege (1998-2003) gevraagd hoe vaak men gedurende hun opleiding in Zeeuws-Vlaanderen aanwezig was. Wanneer men als antwoord 'dagelijks' gaf, dan kan er vanuit worden gegaan dat men niet is verhuisd voor het volgen van een opleiding, terwijl antwoorden als 'wekelijks' of 'minder dan wekelijks' erop duiden dat men voor de studie is verhuisd (opleidingsmigratie).

Figuur 5.2

Ben je verhuisd voor je opleiding?

Van de 375 respondenten blijkt 91% verhuisd te zijn voor het volgen van een opleiding, zogenaamde opleidingsmigratie (zie figuur 5.2). Minder dan tien procent (8%) is in Zeeuws-Vlaanderen blijven wonen, terwijl opleidingsmigratie voor 1% helemaal niet aan de orde was, aangezien zij niet verder gestudeerd hebben na hun tijd op het Reynaertcollege.

Een grote meerderheid van de jongeren verlaat de regio dus om te gaan studeren. Maar wie verhuizen er dan niet? Zijn dat vooral mannen of vrouwen? De

¹³ Voor het gehele overzicht van steden & regio's waar Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren (periode 1998-2008) gaan studeren, zie bijlage 17.

tweede hypothese verondersteld dat vrouwen eerder Zeeuws-Vlaanderen verlaten dan mannen:

Hypothese 2: Er vindt meer opleidingsmigratie plaats door vrouwen dan door mannen.

Om deze hypothese te toetsen wordt er gebruik gemaakt van een Chi-kwadraattoets. Hiermee wordt nagegaan of er een statistisch significant verband bestaat tussen opleidingsmigratie en geslacht (zie tabel 5.2).

Tabel 5.2

Ben je verhuisd voor je opleiding * Geslacht					
			geslacht		Totaal
			man	vrouw	
Ben je verhuisd voor je opleiding?	Nee	Aantal	16	13	29
		%	9,8%	6,3%	7,8%
	Ja	Aantal	148	193	341
		%	90,2%	93,7%	92,2%
Totaal		Aantal	164	206	370
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Bijna tien procent van de mannen is niet verhuisd om een opleiding te gaan volgen, tegenover ruim zes procent van de vrouwen. Er blijkt echter geen statistisch significant verband te zijn, want uit zowel de Chi-kwadraattoets als de Continuity Correction (voor 2x2 tabellen, meer conservatieve benadering) blijkt dat de nulhypothese, welke er vanuit gaat dat er geen verband is, niet verworpen kan worden. Hypothese twee kan dus worden verworpen.

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,501 ^a	1	,221
Continuity Correction ^b	1,061	1	,303
N of Valid Cases	370		

a. 0 cells (0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,85.

b. Computed only for a 2x2 table

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,064	,221
	Cramer's V	,064	,221

Tot slot van dit hoofdstuk wordt deelvraag drie beantwoord:

Deelvraag 3: Naar welke regio's migreren Oost Zeeuws-Vlaamse hooggeschoolde jongeren na het behalen van hun havo/vwo-diploma?

Te zien was dat de meerderheid van de jongeren een opleiding in Noord-Brabant is gaan volgen, met als populairste steden Breda, Tilburg en Eindhoven. De Randstad en Overig Zeeland (vooral Vlissingen) zijn daarna de twee regio's waar men gaat studeren, gevolgd door Overig Nederland (groot aandeel Nijmegen). Opvallend is dat relatief weinig jongeren uit Oost Zeeuws-Vlaanderen in België gaan studeren.

In ruim negen van de tien gevallen gaat men ook daadwerkelijk in de opleidingsplaats wonen (opleidingsmigratie). Vrouwen lijken dit net iets vaker te doen dan mannen, echter is dit verschil niet significant.

Hoofdstuk 6 Arbeidsmigratie Zeeuws-Vlaamse jongeren

In dit hoofdstuk wordt in twee paragrafen deelvraag vier en vijf uitgebreid beantwoord aan de hand van het toetsen van verschillende hypothesen. In de eerste paragraaf zal de ruimtelijke spreiding in kaart gebracht van mensen die een HBO/WO diploma hebben en nu niet meer aan het studeren zijn. Tevens worden de belangrijkste motieven in kaart gebracht om al dan niet terug te keren naar de oorspronkelijke herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen.

In paragraaf 6.2 wordt er dieper ingegaan op een aantal variabelen, te weten het geslacht, de oorspronkelijke herkomstplaats, de terugkomstfrequentie gedurende de studie, het soort opleiding en de opleidingsplaats van de hoger opgeleiden, waarbij er wordt gekeken of deze in verband staan met het uiteindelijke besluit om al dan niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen.

§ 6.1 Ruimtelijke spreiding en bijbehorende motieven van jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen

Om deelvraag vier te beantwoorden wordt eerst voor alle mensen die een HBO of WO diploma hebben, en die nu niet meer aan het studeren zijn, in kaart gebracht wat de regio was waar men de laatste opleiding heeft gevolgd, de regio waar men direct daarna woonachtig was en de huidige woonregio. Er wordt hier over woonregio's gesproken in plaats van woonplaatsen, omdat er zo een goede ruimtelijke indeling gemaakt kan worden. Het in kaart brengen van alle verschillende woonplaatsen zou erg onoverzichtelijk worden, al is hier in de enquête wel naar gevraagd. In deze paragraaf wordt er zo nu en dan wel ingezoomd op bepaalde woonplaatsen die het meest genoemd zijn. Daarnaast zullen hypothese drie tot en met vijf worden getoetst waarna aan het einde van deze paragraaf deelvraag vier kan worden beantwoord.

§ 6.1.1 Ruimtelijk patroon in verschillende fasen

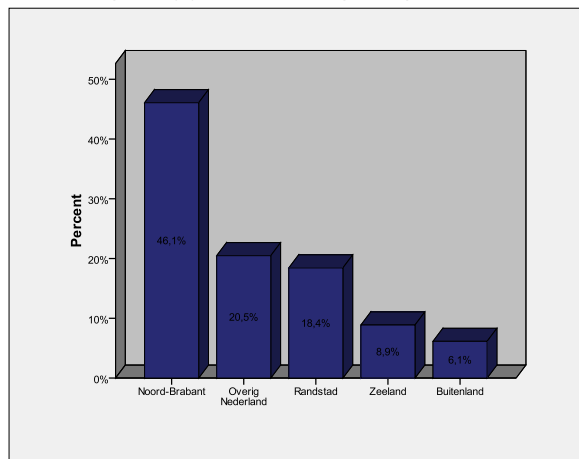
In deze paragraaf wordt het ruimtelijk patroon van de jongeren in kaart gebracht gedurende drie fasen, namelijk de plaats waar men de laatste opleiding heeft genoten, de woonplaats direct na afronden van de laatste opleiding en de huidige woonplaats.

Laatste opleidingsplaats

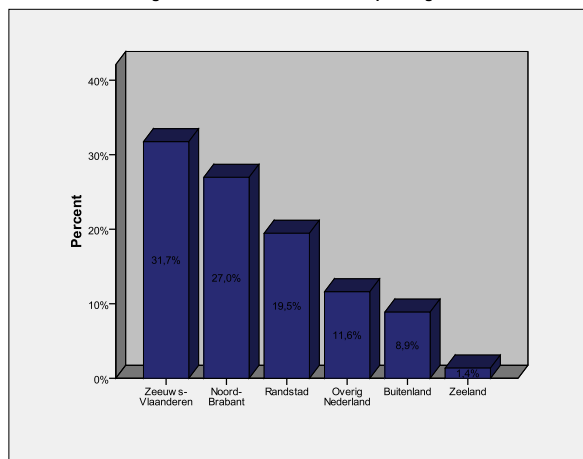
In figuur 6.1 is te zien dat Noord-Brabant de regio is waar de meeste jongeren hun laatste hoge opleiding hebben genoten (46,1%). De Randstad en overig Nederland zijn beiden met rond de twintig procent ook belangrijke opleidingsregio's voor Oost Zeeuws-Vlaamse studenten. Zeeland fungeert met minder dan tien procent minder vaak als opleidingsplaats.

Figuur 6.1 en 6.2

Wat was de regio waar je jouw laatste opleiding hebt afgerond?

Wat was de woonregio direct na afronden laatste opleiding?

Als er bij deze opleidingsplaatsen gekeken wordt welke plaatsen dit vooral zijn, dan blijkt het in meer dan de helft van de gevallen om een roltrapregio te gaan zoals genoemd in het theoretisch kader¹⁴. Hierbij werden vooral Breda (42 keer), Eindhoven (35 keer) en Nijmegen (24 keer) vaak genoemd. Logischerwijs werden ook universiteitssteden, welke niet als roltrapregio's worden aangemerkt, vaak genoemd, zoals Tilburg (55 keer) en Wageningen (22 keer).

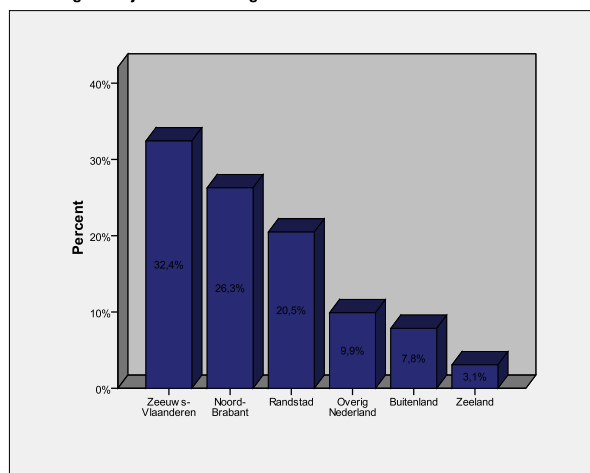
Woonregio direct na afronden opleiding

In een later stadium, direct na afronden van de opleiding, is te zien dat Zeeuws-Vlaanderen weer duidelijk in beeld komt als woonregio (zie figuur 6.2). Ongeveer een derde van de respondenten (31,7%) is meteen na de studie teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen. In Noord-Brabant is er een teruggang te zien van mensen afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen, al blijft nog wel ruim een kwart hier wonen. Ook in overig Nederland is een behoorlijke teruggang te zien. Woonde eerst één op de vijf mensen afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen nog in overig Nederland, direct na de studie is dat nog maar één op de tien mensen. In de Randstad is een lichte toename te zien.

Ook kan er voor de periode direct na de studie worden gekeken hoeveel mensen er in een zogenaamde roltrapregio wonen. Een kleine veertig procent is direct na de studie woonachtig in een roltrapregio. Hierbij zijn Breda (27 keer), Eindhoven (24 keer) en in lichtere mate Nijmegen (14 keer) nog altijd populaire woonplaatsen. Ook Amsterdam blijkt een interessante woonplaats te zijn direct na de studie aangezien 16 mensen aangeven in die periode daar te wonen (tegenover 14 mensen tijdens de opleiding). Opvallend is dat de universiteitssteden door veel mensen zijn verlaten. Zo gaven voor Tilburg 55 mensen aan daar tijdens de studie te wonen en voor Wageningen waren dat 22 mensen. Direct na de studie wonen in deze twee steden nog 19 (Tilburg) respectievelijk 4 (Wageningen) mensen.

Figuur 6.3

Welke regio ben je nu woonachtig?

Huidige woonregio

Als er wordt gekeken naar de huidige woonregio (zie figuur 6.3) dan is te zien dat er in vergelijking tot de woonsituatie direct na de opleiding nog iets meer mensen in Zeeuws-Vlaanderen wonen (32,4%) al is deze toename nihil te noemen. Hetzelfde kan gezegd worden voor de Randstad (toename van 1%) en in lichte negatieve zin voor Noord-Brabant (afname 0,7%). Overig Nederland en het buitenland worden in deze fase minder genoemd als woonlocatie, terwijl Zeeland (exclusief Zeeuws-Vlaanderen) een stijging kent.

In deze fase wonen er nog altijd relatief veel mensen in een roltrapregio (37%), al is het

aandeel in tegenstelling tot de opleidingsfase en de fase direct na de opleiding wel weer wat afgenomen. Verder zijn er in vergelijking met de fase direct na de studie geen grote veranderingen qua woonplaats te zien.

Ruimtelijke patroon op individueel niveau

Hiervoor is er steeds per fase gekeken hoeveel mensen er in elke afzonderlijke regio woonden. Hierbij is niet gekeken of iemand bijvoorbeeld van Noord-Brabant naar de Randstad is verhuisd of

¹⁴ Roltrapregio's: Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Den Haag, Arnhem/Nijmegen, Breda, Den Bosch, Enschede, Groningen

andersom. Om dat in kaart te brengen, moet er per individu gekeken worden waar hij gedurende iedere fase woonde. Tabel 6.1 geeft dit weer:

Tabel 6.2 Woonplaats gedurende verschillende fasen

Laatste opleidings-regio	Woonregio direct na opleiding	Huidige woonregio	Absoluut	Relatief
Noord-Brabant	Noord-Brabant	Noord-Brabant	48	16,4%
Noord-Brabant	Zeeuws-Vlaanderen	Zeeuws-Vlaanderen	42	14,3%
Overig	Overig	Overig	38	13,0%
Overig	Zeeuws-Vlaanderen	Zeeuws-Vlaanderen	32	10,9%
Randstad	Randstad	Randstad	27	9,2%
Noord-Brabant	Randstad	Randstad	9	3,1%
Noord-Brabant	Overig	Overig	9	3,1%
Overig	Noord-Brabant	Noord-Brabant	9	3,1%
Overig	Randstad	Randstad	9	3,1%
	Meer dan 20 andere combinaties		70	23,9%
Totaal			293	100%

Te zien is dat het merendeel in Noord-Brabant heeft gestudeerd en daar in de fasen na de studie ook blijft wonen (16,4%). Ook zijn er veel mensen die na de studie in Noord-Brabant meteen terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen en daar nu nog steeds wonen (14,3%). Mensen die in 'overig' wonen kunnen overal woonachtig zijn, behalve in Noord-Brabant, de Randstad en Zeeuws-Vlaanderen. Een voorbeeld hiervan is mensen die in Nijmegen hebben gestudeerd en daar blijven wonen. Wat vooral opvalt is dat de meeste mensen in de regio blijven wonen waar men heeft gestudeerd of meteen na de studie terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen. Er zijn bijvoorbeeld relatief weinig mensen die in Noord-Brabant hebben gestudeerd en vervolgens verhuizen naar het economisch centrum van Nederland, de Randstad (3,1%).

Op basis van de analyse in deze paragraaf kan hypothese 3 worden getoetst, namelijk:

Hypothese 3: Het merendeel van de Zeeuws-Vlaamse jongeren keert niet meer terug en gaat wonen en werken in een roltrapregio (2^e stap, arbeidsmigratie).

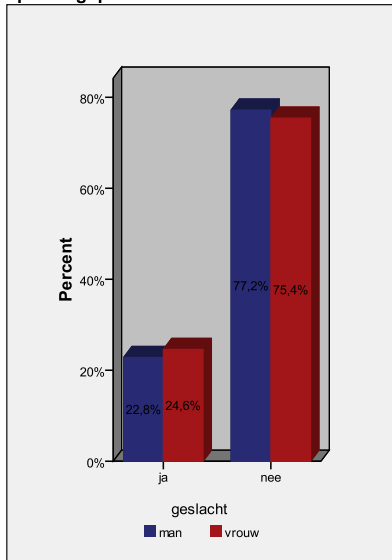
Ruim dertig procent van de ondervraagden is uiteindelijk teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen. Dit betekent dat ruim tweederde van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen niet teruggekeerd is naar de herkomstregio. Te zien was dat uiteindelijk 37% van alle mensen met een HBO/WO diploma en die nu niet meer studeren op dit moment in een roltrapregio woont. Als alleen de groep mensen die buiten Zeeuws-Vlaanderen zijn gaan wonen wordt genomen, dan is zelfs 55% van deze groep woonachtig in een roltrapregio. Het merendeel van de Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren keert dus niet terug en het merendeel van diegene die niet terugkeren woont nu in een roltrapregio. Hypothese drie kan dus worden bevestigd.

§ 6.1.2 Motieven om al dan niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen

Nu het ruimtelijk patroon bekend is zal er in worden gegaan op bijbehorende motieven, te beginnen met twee motieven die vaak te horen zijn, namelijk het zogenaamde 'blijven hangen' in de opleidingsplaats en vestiging in de herkomstregio van de partner.

Figuur 6.4

Is je huidige woonplaats dezelfde als je laatste opleidingsplaats?

'Blijven hangen' en herkomstregio partner

Figuur 6.4 toont aan dat in minder dan een kwart van de gevallen de huidige woonplaats hetzelfde is als de plaats waar men de laatste opleiding heeft gevolgd. Vrouwen blijken wel net iets vaker te 'blijven hangen' dan mannen, al is dit verschil minimaal. De minderheid van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen lijkt dus echt te blijven hangen in de plaats waar men de laatste opleiding heeft genoten. Er zijn weliswaar veel mensen die niet terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen, maar zij verhuizen na hun studie dus wel naar een andere plaats (veelal) binnen Nederland. De redenen hiervan kunnen uiteenlopend zijn zoals het vinden van een baan in een andere woonplaats, het hebben van een sociaal netwerk elders en het verhuizen naar de herkomstregio van de partner. Het gaan wonen in de herkomstregio van de partner (dus buiten Zeeuws-Vlaanderen) gebeurt bij jongeren afkomstig uit Oost

Zeeuws-Vlaanderen in ruim tien procent van de gevallen. Hierbij zijn ook de mensen inbegrepen die iemand in hun opleidingsplaats hebben ontmoet die daar zijn of haar roots hebben liggen (bijvoorbeeld een Amsterdamer in de opleidingsplaats Amsterdam). Als dit laatste buiten beschouwing wordt gelaten dan is zeven procent van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen woonachtig in de herkomstregio van zijn of haar partner, waarbij opgemerkt dient te worden dat in 85% van die gevallen de vrouw meegaat naar de herkomstregio van de man. Het 'blijven hangen' in de opleidingsplaats en het gaan wonen in de herkomstregio van de partner leidt er dus toe dat men niet terugkeert naar Zeeuws-Vlaanderen. Het al dan niet terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen zal veelal ook te maken hebben met waarschijnlijk de belangrijkste factor: waar vindt men werk? Hierna moet blijken of arbeidsgerelateerde redenen daadwerkelijk het belangrijkste zijn bij de keuze van de huidige woonplaats, waarnaast er ook andere aspecten die een rol spelen bij de keuze voor een bepaalde woonplaats worden onderzocht.

Belangrijkste aspecten huidige woonplaats

Tot nu toe is het ruimtelijk patroon in kaart gebracht waarbij er net al een aantal redenen werden genoemd om buiten Zeeuws-Vlaanderen te gaan wonen. Het is interessant om te kijken waarom mensen in een bepaalde regio gaan wonen. Daarom wordt er hier gekeken welke aspecten er samenhangen met de keuze voor de verschillende woonregio's. De aspecten waren voorzieningen, sociale aspecten, economische aspecten, woonomgeving en bereikbaarheid (Elsevier, 2009). Per aspect zijn eerst minimaal twee vragen gesteld zodat de respondent ook daadwerkelijk een idee had wat er met ieder aspect werd bedoeld. Zodoende kon men uiteindelijk aangeven wat het belangrijkste aspect was bij de keuze van de huidige woonplaats.

In tabel 6.2 zijn de verschillende woonregio's en de belangrijkste aspecten tegen elkaar afgezet. Naast de drie belangrijkste woonregio's is er voor gekozen om de andere woonregio's onder 'overig' onder te brengen, omdat op deze manier aan de voorwaarden wordt voldaan voor de uiteindelijke Chi-kwadraattoets.

Tabel 6.2

Woonregio * Belangrijkste aspect bij keuze huidige woonplaats								
			belangrijkste aspect bij keuze huidige woonplaats					Totaal
			voorzieningen	sociale aspect	economische aspect	woonomgeving	bereikbaarheid	
Woonregio	Noord-Brabant	Aantal	7	25	29	10	6	77
		%	9,1%	32,5%	37,7%	13,0%	7,8%	100,0%
	Randstad	Aantal	7	11	25	11	6	60
		%	11,7%	18,3%	41,7%	18,3%	10,0%	100,0%
	Zeeuws-Vlaanderen	Aantal	5	51	4	30	2	92
		%	5,4%	55,4%	4,3%	32,6%	2,2%	100,0%
	Overig	Aantal	7	14	12	20	6	59
		%	11,9%	23,7%	20,3%	33,9%	10,2%	100,0%
Totaal		Aantal	26	101	70	71	20	288
		%	9,0%	35,1%	24,3%	24,7%	6,9%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	63,256 ^a	12	,000
N of Valid Cases	288		

a. 2 cells (10,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,10.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Cramer's V	,271	,000

Bovenstaande tabel is gebaseerd op de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen welke een HBO/WO opleiding hebben afgerond en nu niet meer studeren. In totaal zijn dat 293 mensen, waarvan 288 het belangrijkste aspect hebben genoemd bij de keuze voor de huidige woonplaats.

Er is te zien dat de respondenten het sociale aspect het meeste hebben genoemd als belangrijkste aspect bij de keuze van de huidige woonregio (101 keer), gevolgd door de woonomgeving (71 keer) en het economische aspect (70 keer). In Zeeuws-Vlaanderen noemde meer dan de helft van de respondenten (55,4%) het sociale aspect het belangrijkste bij de keuze van de huidige woonregio. Daarnaast werd in Zeeuws-Vlaanderen de woonregio ook vaak als belangrijk aspect genoemd. In de Randstad en Noord-Brabant werd het economische aspect het meeste genoemd bij de keuze voor desbetreffende regio. In de Randstad gebeurde dit nog net iets vaker, terwijl in Noord-Brabant het sociale aspect ook vaak genoemd werd (32,5%).

Uit de Chi-kwadraattoets blijkt dat de nulhypothese -de variabelen woonregio en het belangrijkste aspect bij de keuze van de huidige woonplaats zijn statistisch onafhankelijk- kan worden verworpen. Met een betrouwbaarheid van 99% kan gezegd worden dat er sprake is van een statistisch significant verband tussen de variabelen woonregio en belangrijkste aspect bij de keuze van de huidige woonplaats. Dit verband is redelijk sterk want $V=0,271$.

Waardering huidige woonplaats

Mensen die in Zeeuws-Vlaanderen wonen hechten dus meer waarde aan het sociale aspect en aan de woonomgeving, in tegenstelling tot mensen die in de Randstad wonen en het economische aspect het belangrijkste vinden. Een bepaald aspect belangrijk vinden wil echter nog niet zeggen dat men dat aspect voor de huidige woonregio ook goed beoordeeld. Hieronder worden daarom de scores van de vijf verschillende aspecten uiteengezet voor respectievelijk Noord-Brabant, de Randstad en Zeeuws-Vlaanderen. Bij deze analyse worden ook de mensen die een duale studie volgen meegenomen, aangezien hun mening over de huidige woonplaats net zo belangrijk is. Bij de analyse

hiervoor werd deze groep niet meegenomen, omdat er aangenomen werd dat de keuze bij (duale) studenten voor een woonplaats veelal gebaseerd is op de studie die men er kan volgen.

Noord-Brabant

Wat voorzieningen betreft worden er drie deelaspecten bekeken, namelijk nabijheid van winkels, nabijheid van cultuur & uitgaansleven en nabijheid van sport & recreatievoorzieningen. Bij alle drie deze deelaspecten wordt voor Noord-Brabant een hoge beoordeling gegeven. Vooral de nabijheid van winkels laat een hele positieve beoordeling zien: 97,5% van de mensen is tevreden tot zeer tevreden over de nabijheid van winkels. Ongeveer 90% geeft aan bij de overige twee deelaspecten tevreden tot zeer tevreden te zijn.

Over het sociale aspect, bestaande uit de twee deelaspecten familie enerzijds en vrienden anderzijds, zijn de meningen meer verdeeld. De tevredenheid over de nabijheid van familie heeft logischerwijs geen al te positieve beoordeling gekregen, al ervaart de een de nabijheid van familie als positief, terwijl de ander net een positief gevoel kan hebben bij het op enige afstand wonen van de familie. Ongeveer een derde van de ondervraagden is zeer ontevreden tot ontevreden over de nabijheid van familie. Slecht een kwart is tevreden tot zeer tevreden, terwijl de rest (40,7%) er tussenin zit. De nabijheid van vrienden laat een heel ander beeld zien, aangezien ruim tweederde tevreden tot zeer tevreden is.

Het economische aspect bestaat uit drie deelaspecten: nabijheid van voldoende arbeidsplaatsen, nabijheid van divers en hooggekwalificeerd aanbod van arbeidsplaatsen en carrièreperspectief & doorgroeimogelijkheden. Alle drie deze deelaspecten worden min of meer hetzelfde beoordeeld. Ongeveer tachtig procent van de ondervraagden is over alle drie de aspecten tevreden tot zeer tevreden, terwijl maximaal 6,1% ontevreden tot zeer ontevreden is.

Over de woonomgeving – landschap & natuur, veilige & rustige woonomgeving en huizenaanbod voor starters – zijn de meningen weer verdeeld. Tevreden tot zeer tevreden is ruim tweederde van de ondervraagden over het landschap & de natuur in de regio, terwijl dit zelfs driekwart is bij veilige & rustige woonomgeving. Bij het huizenaanbod voor starters is een kwart minimaal ontevreden. Iets minder dan de helft van de ondervraagden heeft hier wel een positieve beoordeling over.

Tot slot de bereikbaarheid per auto en openbaar vervoer: over de bereikbaarheid per auto is 97,5% tevreden tot zeer tevreden. Niemand is ontevreden over dit deelaspect. Over de bereikbaarheid per openbaar vervoer is 3,7% ontevreden. Bijna 90% is hierover tevreden tot zeer tevreden.

De Randstad

Ook in de Randstad is er een positieve waardering voor de voorzieningen. Meer dan 95% is tevreden tot zeer tevreden over de nabijheid van winkels, terwijl niemand hier ontevreden over is. Bij de andere twee deelaspecten geeft drie procent aan ontevreden te zijn. Minimaal 85% is hier tevreden tot zeer tevreden.

Het sociale aspect geeft ongeveer hetzelfde beeld als dat in Noord-Brabant. Wat betreft de nabijheid van vrienden is ruim tweederde positief. Over de nabijheid van familie is men in vergelijking met Noord-Brabant wat minder positief, wat logisch is gezien de toename van de afstand tot de familie (Zeeuws-Vlaanderen). Bijna de helft is hier ontevreden tot zeer ontevreden over.

Bij het economische aspect in de Randstad heeft bijna niemand (op één respondent na) een negatieve beoordeling gegeven. Ruim tachtig procent heeft bij alle drie de deelaspecten aangegeven minimaal tevreden te zijn.

Het voorgaande aspect botst niet zelden met de drie deelaspecten van de woonomgeving, namelijk landschap & natuur, veilige & rustige woonomgeving en huizenaanbod voor starters. Bij de eerste twee deelaspecten gaf echter maximaal 15,2% aan ontevreden te zijn. Bijna zestig procent beoordeelde deze deelaspecten met tevreden tot zeer tevreden. Het huizenaanbod voor starters in de Randstad kan niet rekenen op een positieve beoordeling. Minder dan veertig procent van de ondervraagden geeft te kennen hier minimaal tevreden over te zijn. Ruim zestig procent is dat dus niet (waarvan een kwart in de categorie niet tevreden/niet ontevreden valt).

Zeeuws-Vlaanderen

Bij de voorzieningen in de regio Zeeuws-Vlaanderen wordt vooral het deelaspect nabijheid cultuur en uitgaansleven matig beoordeeld. Ongeveer een kwart is hier ontevreden tot zeer ontevreden over terwijl bijna veertig procent in de tussencategorie valt. Tevreden tot zeer tevreden is 36,3%. De andere twee deelaspecten komen er beter van af. Tweederde is minimaal tevreden over de nabijheid van winkels en bijna zeventig procent is dit over de nabijheid van sport- en recreatievoorzieningen.

Het sociale aspect geeft logischerwijs voor de nabijheid van familie een zeer positieve beoordeling: ruim 95% is hier minimaal tevreden over (waarvan meer dan de helft zeer tevreden). Daarnaast valt op dat 86,3% van de mensen minimaal tevreden is over de nabijheid van vrienden, waardoor dit deelaspect door mensen woonachtig in Zeeuws-Vlaanderen positiever wordt beoordeeld dan bij de voorgaande twee regio's.

De beoordeling van het economische aspect lijkt aan de negatieve verwachtingen te voldoen. Bijna de helft van de respondenten geeft aan ontevreden tot zeer ontevreden te zijn over de nabijheid van diverse en hooggekwalificeerde arbeidsplaatsen. Ook is ruim veertig procent minimaal ontevreden over de carrière- en doorgroeimogelijkheden in Zeeuws-Vlaanderen, echter is wat betreft dit laatstgenoemde deelaspect een kwart van de ondervraagden nog wel tevreden tot zeer tevreden. Over de nabijheid van voldoende arbeidsplaatsen zijn de meningen verdeeld, al zijn de mensen die hier een negatieve beoordeling geven wel in de meerderheid.

De negatieve beoordelingen met betrekking tot de economische situatie staan recht tegenover de beoordelingen met betrekking tot de woonomgeving. Bij de twee deelaspecten landschap & natuur en veilige&rustige woonomgeving gaf 96,6% respectievelijk 98,3% aan tevreden dan wel zeer tevreden te zijn. Bij het huizenaanbod voor starters is bijna driekwart minimaal tevreden. Een kleine vijf procent is hier ontevreden over.

De beoordeling van de bereikbaarheid geeft twee totaal verschillende beelden weer. Over de bereikbaarheid per auto is 85% tevreden tot zeer tevreden, terwijl bijna driekwart ontevreden tot zeer ontevreden is over de bereikbaarheid per openbaar vervoer. Bij dit laatste speelt uiteraard het ontbreken van een treinverbinding vanuit Zeeuws-Vlaanderen een grote rol.

Vergelijking drie regio's

Nu alle deelaspecten van de drie regio's zijn vergeleken (zie ook bijlage 1) vallen vooral de verschillen tussen Zeeuws-Vlaanderen enerzijds en Noord-Brabant en de Randstad anderzijds op. De grootste verschillen lijken vooral te zitten in het economische aspect, voorzieningen (cultuur&uitgaan) en bereikbaarheid (per ov) ten gunste van Noord-Brabant en de Randstad, en het sociale aspect (familie) en woonomgeving ten gunste van Zeeuws-Vlaanderen. Tot slot wordt er gekeken naar de totale tevredenheid van de inwoners van de verschillende regio's. In Noord-Brabant geeft ruim 90% aan tevreden tot zeer tevreden te zijn met de huidige woonplaats. In de Randstad ligt dit percentage op 83,4, terwijl het in Zeeuws-Vlaanderen 88,1% bedraagt. Hierbij moet wel

opgemerkt worden dat het aantal mensen dat aangaf zeer tevreden te zijn in de Randstad het hoogste lag (45,5%).

Op basis van het tot nu toe gedane onderzoek kan hypothese 4 worden getoetst:

Hypothese 4: De arbeidsmarkt is de belangrijkste reden om weg te blijven uit Zeeuws-Vlaanderen.

Te zien was dat mensen die buiten Zeeuws-Vlaanderen woonachtig zijn, veelal in Noord-Brabant en de Randstad, het economische aspect het belangrijkste vinden bij de keuze voor de huidige woonplaats. Ook geven mensen die nu woonachtig zijn in Zeeuws-Vlaanderen een matige beoordeling wat betreft het economische aspect, al bleek eerder dit hoofdstuk dat zij meer waarde hechten aan het sociale aspect. Dit wil nog altijd niet zeggen dat voor mensen die nu buiten Zeeuws-Vlaanderen woonachtig zijn de arbeidsmarkt de belangrijkste reden is om weg te blijven uit Zeeuws-Vlaanderen, al geeft het wel een sterk vermoeden. Om de hypothese daadwerkelijk te kunnen bevestigen is er gekeken naar de antwoorden op de open vragen uit de enquête, waarbij naar de reden werd gevraagd waarom men uiteindelijk niet is teruggekeerd en waarom men binnen tien jaar ook niet verwacht terug te keren. De reden die veruit het meest genoemd werd had betrekking op de arbeidsmarkt. Enkele citaten:

“Gebrek aan interessante banen op WO niveau”

“Weinig werkgelegenheid, mogelijkheden voor afgestudeerde studenten”

“Geringere carrière mogelijkheden in Zeeuws-Vlaanderen”

“Ik verwacht niet terug te keren, omdat ik in Zeeuws-Vlaanderen geen geschikte baan kan vinden die aansluit bij mijn opleiding”

“Werkgelegenheid: ik heb een beroep dat ik eigenlijk alleen bij een universiteit of een groter onderzoeksinstituut kan uitoefenen. Dan ben je bijna per definitie aangewezen op de Randstad”

“Geen werkgelegenheid in de sector waarin ik werkzaam ben/zou willen zijn. Dit geldt ook voor mijn partner”

“Geen banen in mijn vakgebied”

Naast het sterk ontstane vermoeden wordt de hypothese definitief bevestigd doordat het merendeel van de niet teruggekeerde respondenten arbeidsgerelateerde redenen aandragen waarom men niet is teruggekeerd en waarom men ook in de toekomst niet verwacht terug te keren. Dit terugkeren in de toekomst zal bij de volgende hypothese worden getoetst, waarbij er gekeken wordt hoeveel mensen die nu nog niet zijn teruggekeerd, in de toekomst (binnen nu en tien jaar) wel verwachten terug te keren.

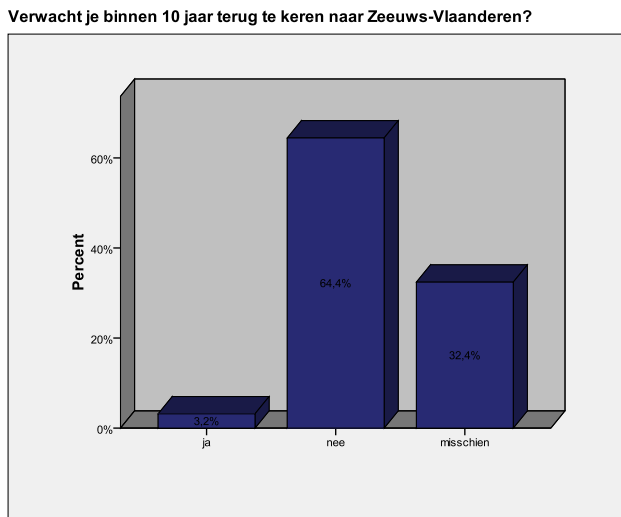
Terugkeren in de toekomst?

Zoals gezegd werden de arbeidsgerelateerde motieven waarom men tot dusver niet is teruggekeerd, en waarom men ook in de nabije toekomst niet verwacht terug te keren, veruit het meeste genoemd. Maar hoe groot is die groep nu eigenlijk die nu nog niet is teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen, maar dit nog wel verwacht te doen binnen nu en tien jaar? Figuur 6.5 laat dit zien, waarbij opgemerkt dient te worden dat de mensen die nu al in Zeeuws-Vlaanderen wonen buiten deze analyse zijn gelaten, terwijl de mensen die nu nog studeren buiten Zeeuws-Vlaanderen wel zijn meegenomen. Opvallend is het hoge percentage mensen dat niet verwacht terug te komen binnen tien jaar (65%). Bijna een derde (32,4%) overweegt nog om in de toekomst terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen, terwijl slechts 3,2% aangeeft de intentie te hebben om ook daadwerkelijk terug

te komen. Maar wat zijn nu eigenlijk de belangrijkste redenen, naast de hiervoor genoemde arbeidsgerelateerde redenen, om in de toekomst wel of niet terug te keren? Hieronder staan er een aantal weergegeven:

Figuur 6.5

Er was eerder al te zien dat ruim tweederde van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen nu niet meer woonachtig is in deze regio. Daarnaast blijkt nu dat het merendeel van de jongeren die er nu niet meer woont ook in de toekomst verwacht niet meer terug te keren. In de ogen van de jongeren ontbreken er vooral veel carrièremogelijkheden, maar daarnaast worden er veelal redenen genoemd die te maken hebben met de levendigheid van de stad, het sociale leven elders, de slechte ligging ten opzichte van de Randstad, het gebrek aan voorzieningen en een grotendeels oudere bevolkingssamenstelling. Daar tegenover stond slechts een kleine groep die nog wel verwacht terug te keren waarbij vooral de nabijheid van familie, de rustige woonomgeving, gunstige huizenprijzen en het al hebben van meer werkervaring een rol speelde.

De laatste hypothese die in deze paragraaf wordt getoetst kan op basis van de hiervoor genoemde gegevens worden bevestigd:

Hypothese 5: Jongeren die niet meteen na hun studie terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen verwachten in een later stadium ook niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen.

Tot slot van deze paragraaf wordt deelvraag vier beantwoord, welke luidt:

Deelvraag 4: Keren hoogopgeleide Zeeuws-Vlaamse jongeren na hun studie terug naar de regio van herkomst, blijft men in de studiestad wonen of migreert men naar elders en wat zijn hiervan de belangrijkste redenen?

Ongeveer een derde van de hoogopgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen blijkt teruggekeerd te zijn naar de herkomstregio. Tweederde blijkt dus elders te wonen, echter valt op dat driekwart hiervan niet in de studiestad blijft hangen. De meeste mensen verhuizen nogmaals binnen Nederland (maar dus buiten Zeeuws-Vlaanderen) waarbij Noord-Brabant en de Randstad

- *"Ik vind het stadsleven veel leuker, meer voorzieningen, meer dingen te doen"*
- *"Sociaal netwerk in andere omgeving opgebouwd waar meer voorzieningen zijn"*
- *"Z-V ligt erg ongunstig ten opzichte van de rest van Nederland"*
- *"Weinig op jongeren gericht, wonen vooral ouderen"*

- + *"Mijn familie woont in Z-V, de huizenprijzen zijn een stuk aantrekkelijker en ik wil graag rust en ruimte over een paar jaar"*
- + *"Ik heb dan genoeg werkervaring om een baan te vinden in Zeeuws-Vlaanderen en het is er rustiger wonen"*

aantrekkelijke woonregio's vormen. Hierbij valt op dat veel mensen wel binnen de regio verhuizen (dus bijvoorbeeld weinig van Noord-Brabant naar de Randstad). Verder was te zien dat zogenaamde roltrapregio's populaire woonplaatsen zijn.

Economische motieven spelen bij mensen woonachtig in Noord-Brabant en de Randstad de belangrijkste rol bij de keuze om hier te gaan wonen. Bij de groep die wel is teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen spelen andere motieven een belangrijkere rol, zoals sociale aspecten en de woonomgeving. Zeeuws-Vlaanderen moet er niet op rekenen dat nog veel mensen die nu hebben besloten om elders te gaan wonen terugkomen in de nabije toekomst. Slechts 3,2% zegt dit serieus te overwegen. Een derde geeft aan dit "misschien" te doen en ongeveer tweederde zegt nooit meer terug te keren. Het ontbreken van carrièremogelijkheden blijkt hierbij de meest genoemde reden. Opvallend is dat de meeste mensen ook geen poging hebben ondernomen om terug te komen naar Zeeuws-Vlaanderen. Van de mensen die daadwerkelijk moeite hebben gedaan om terug te komen blijkt bijna iedereen werk te hebben gevonden. De mensen die wel een poging hebben ondernomen, maar waarbij het uiteindelijk niet gelukt is, zijn op één hand te tellen.

§ 6.2 Variabelen die van invloed zijn op de uiteindelijke keuze om al dan niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen

In deze paragraaf wordt er gekeken welke variabelen van invloed zijn bij het uiteindelijk terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen. Achtereenvolgens wordt bekeken wat de invloed is van het geslacht, de oorspronkelijke woonplaats in Zeeuws-Vlaanderen, de laatste opleidingsplaats en het soort opleiding op de keuze van de huidige woonplaats. Hierbij zullen hypothesen zes tot en met elf worden getoetst. Vervolgens wordt aan het einde van deze paragraaf deelvraag vijf beantwoord.

§ 6.2.1 Binding Zeeuws-Vlaanderen: verschillen tussen mannen & vrouwen en stad & dorp

Binding met de herkomstregio staat in deze paragraaf centraal. Mensen kunnen op allerlei manieren een bepaalde binding hebben met de regio waar men roots heeft liggen. Om te kijken of er een verschil in binding bestaat tussen mannen en vrouwen, wordt vergeleken hoe vaak beide groepen tijdens de studie terugkwamen naar Zeeuws-Vlaanderen en wat hiervan de belangrijkste redenen waren. Vervolgens zal er gekeken worden wat de huidige binding is met Zeeuws-Vlaanderen. Deze binding gedurende de studie en de huidige binding zal ook voor mensen afkomstig uit een dorp en een stad in kaart worden gebracht.

Binding met Zeeuws-Vlaanderen tijdens studie

Tabel 6.3 toont voor mannen en vrouwen aan hoe vaak men terugkwam naar Zeeuws-Vlaanderen gedurende de opleiding. De relatieve cijfers laten zien dat er geen grote verschillen zijn tussen mannen en vrouwen. Ook uit de Chi-kwadraattoets blijkt dat er geen significant verband bestaat tussen het geslacht en de terugkeerfrequentie gedurende de studie.

Tabel 6.3

		hoe vaak in Z-V tijdens studie				Totaal	
		Dagelijks	Wekelijks	Maandelijks	Aantal keer per jaar		
geslacht	man	Aantal	9	69	25	5	108
		%	8,3%	63,9%	23,1%	4,6%	100,0%
	vrouw	Aantal	6	117	37	12	172
		%	3,5%	68,0%	21,5%	7,0%	100,0%
Totaal		Aantal	15	186	62	17	280
		%	5,4%	66,4%	22,1%	6,1%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,760 ^a	3	,289
N of Valid Cases	280		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,79.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Cramer's V	,116	,289

De terugkeerfrequentie gedurende de studie kan ook voor mensen afkomstig uit de stad en uit een dorp in kaart worden gebracht (zie bijlage 4). De stad kan hier worden gedefinieerd als iedereen die in Hulst woonde (en één iemand uit Terneuzen)

gedurende de periode dat men nog op het Reynaertcollege zat, terwijl het dorp de aangrenzende kernen vormen. Er blijkt hier wel een significant verband te bestaan, al gaat het hier wel om een matig verband ($V=0,116$). Wat vooral opvalt is dat een kleine tien procent van de mensen afkomstig uit een dorp ook gedurende hun studie dagelijks in Zeeuws-Vlaanderen te vinden zijn, terwijl dit bij mensen afkomstig uit een stad geen enkele keer voorkomt.

Familie bleek de meest genoemde reden om tijdens de studie naar Zeeuws-Vlaanderen terug te komen (zie bijlage 5) gevolgd door het terugkomen voor vrienden. Ongeveer de helft van de ondervraagden gaf aan voor een bijbaantje terug te keren, terwijl in ruim een kwart van de gevallen sport een reden was.

Huidige binding met Zeeuws-Vlaanderen

Nu de binding van hoger opgeleide jongeren tijdens de studie bekend is, kan de vraag worden gesteld wat er nog over is van die binding die iedereen op de een of andere manier wel had, aangezien niemand aangaf 'nooit' terug te keren tijdens de studie. Wederom is er geen significant verband waarneembaar tussen geslacht enerzijds en de huidige terugkeerfrequentie anderzijds, terwijl dit, weliswaar matig, verband wel weer aanwezig is tussen de herkomst (stad of dorp) en de huidige terugkeerfrequentie (zie bijlage 6 en 7). Daarnaast valt op dat zeven mensen nooit meer in Zeeuws-Vlaanderen te vinden zijn.

De meest genoemde redenen zijn ongewijzigd, namelijk familie en vrienden (zie bijlage 8). Ook wonen en werken worden nu als redenen genoemd, wat uiteraard de mensen zijn die zich hebben gevestigd in Zeeuws-Vlaanderen na afronding van hun opleiding. Deze (definitieve) vestiging is in tabel 6.4 in kaart gebracht, waarbij het verband weer blijkt tussen in dit geval woonplaats en afkomst (stad of dorp).

Tabel 6.4

Afkomst * Woonregio

			woonregio				Totaal
			Noord-Brabant	Randstad	Zeeuws-Vlaanderen	Overig	
afkomst	dorp	Aantal	46	28	69	35	178
		%	25,8%	15,7%	38,8%	19,7%	100,0%
	stad	Aantal	31	32	26	26	115
		%	27,0%	27,8%	22,6%	22,6%	100,0%
Totaal		Aantal	77	60	95	61	293
		%	26,3%	20,5%	32,4%	20,8%	100,0%

Bijna veertig procent van de hoger opgeleide jongeren met een WO/HBO diploma afkomstig uit een dorp zijn teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen, terwijl dit percentage (22,6%) een stuk lager ligt

voor de mensen afkomstig uit de stad. Daarnaast valt op dat mensen afkomstig uit een dorp veel minder vaak woonachtig zijn in de Randstad dan mensen afkomstig uit de stad. Bij het opstellen van de hypothesen in hoofdstuk vier bleek al dat inwoners van de kleine kernen in de gemeente Hulst over het algemeen meer verbonden zijn met hun kern dan inwoners van de stad Hulst, wat een verklaring zou kunnen zijn voor het feit dat mensen afkomstig uit een dorp eerder terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen na hun studie. Er is bij deze analyse ook gekeken naar de tevredenheid van de woonplaats toen men nog op het Reynaertcollege in Hulst zat en dus nog in een dorp of stad in Zeeuws-Vlaanderen woonde, echter blijkt er geen significant verschil te zijn in de toenmalige tevredenheid over de woonplaats (stad of dorp) (zie bijlage 9a).

Uit de Chikwadraattoets blijkt dat met een betrouwbaarheid van 95% er sprake is van een statistisch significant verband tussen huidige woonregio en de afkomst. Dit verband is matig sterk ($V=0,193$).

Bovenstaande analyse is overigens ook uitgevoerd voor de samenhang tussen huidige woonregio en geslacht en er bleek, niet geheel onverwachts, geen sprake van een verband te zijn (zie bijlage 9b).

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,939 ^a	3	,012
N of Valid Cases	293		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 23.55.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Cramer's V	,193	,012
N of Valid Cases	293	

Op basis van bovenstaande analyses kunnen hypothese zes, zeven en acht worden getoetst.

Hypothese 6: Hooggeschoolde mannen keren vaker terug naar Zeeuws-Vlaanderen dan hooggeschoolde vrouwen.

Allereerst werd duidelijk dat het geslacht geen rol speelde bij het terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen tijdens de studie. Daarna werd ook duidelijk dat hetzelfde geldt voor de binding die men op dit moment heeft met Zeeuws-Vlaanderen. Deze binding werd gemeten door te kijken hoe vaak men nu aanwezig is in de herkomstregio en wat de redenen daarvan zijn. Tot slot is er gekeken wie nu daadwerkelijk in Zeeuws-Vlaanderen woont en daaruit bleek dat vrouwen relatief gezien iets vaker zijn teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen (zie bijlage 9), maar dat er geen sprake is van een significant verband tussen de woonregio en het geslacht. Hypothese zes kan dus worden verworpen.

Hypothese 7: Hooggeschoolde jongeren uit Zeeuws-Vlaanderen hebben een band met de regio.

Deze hypothese kan worden bevestigd. Tijdens de studie bleek iedereen ten minste een aantal keer per jaar terug te keren naar de herkomstregio (71,8% kwam zelfs minimaal wekelijks terug, zie bijlage 4). Meest genoemde redenen waren familie en vrienden, maar ook werden bijbaantjes en, in mindere mate, sport genoemd (bijlage 5). Zoals eerder al te zien was vestigt ongeveer een derde van de mensen die hun opleiding hebben afgerond zich (definitief) in Zeeuws-Vlaanderen, maar ook van de mensen die dit niet doen blijft een derde frequent terugkeren (minimaal maandelijks), terwijl ook een derde een aantal keer per jaar terugkeert. Slecht zeven mensen gaven aan nooit meer in Zeeuws-Vlaanderen te komen (zie bijlage 6 en 7). Familie en vrienden blijken ook in de fase na afronding van de opleiding de meest genoemde redenen om regelmatig terug te keren (bijlage 8).

De achtste hypothese toetst het verschil tussen mensen afkomstig uit het dorp en de stad:

Hypothese 8: Jongeren die uit de kleinere plaatsen in de gemeente Hulst komen zijn vaker geneigd na hun studie terug te keren dan jongeren die uit de stad Hulst komen.

Zowel tijdens de studie als op dit moment bleek er een zwak verband te zijn tussen de herkomstplaats (stad of dorp) en de terugkeerfrequentie. Ook bleek de huidige woonregio een significant zwak verband te hebben met de herkomstplaats. Bijna veertig procent afkomstig uit een dorp keert terug naar Zeeuws-Vlaanderen tegenover 22,6% uit de stad.

Tot slot van paragraaf 6.2.1 wordt ook hypothese negen getoetst:

Hypothese 9: Het merendeel van de hooggeschoolde jongeren die gedurende hun studie frequent terugkeerden naar Zeeuws-Vlaanderen zijn na hun studie teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen.

Er was al te zien dat mensen afkomstig uit een dorp tijdens hun studie frequenter terugkwamen dan mensen uit de stad en dat men vervolgens na de studie zich ook vaker vestigde in Zeeuws-Vlaanderen. Dit geeft al een vermoeden dat mensen die tijdens de studie frequent terugkeren later ook daadwerkelijk terugkeren naar de herkomstregio. Om de hypothese te mogen bevestigen moet echter het *merendeel* van de mensen die frequent terugkwamen nu in Zeeuws-Vlaanderen wonen. Het merendeel houdt in meer dan vijftig procent, terwijl frequent terugkomen opgevat moet worden als wekelijks terugkomen.

Tabel 6.5

		Frequent in Z-V tijdens studie * Woonregio					
		woonregio				Totaal	
		Noord-Brabant	Randstad	Zeeuws-Vlaanderen	Overig		
frequent in Z-V tijdens studie	ja	Aantal	57	28	85	31	201
		%	28,4%	13,9%	42,3%	15,4%	100,0%
	nee	Aantal	16	28	8	27	79
		%	20,3%	35,4%	10,1%	34,2%	100,0%
Totaal		Aantal	73	56	93	58	280
		%	26,1%	20,0%	33,2%	20,7%	100,0%

Uit tabel 6.5 blijkt dat 42,3% van de mensen die tijdens hun studie frequent terugkeerden naar Zeeuws-Vlaanderen nu ook daadwerkelijk woonachtig is in Zeeuws-Vlaanderen. Van de mensen die niet frequent terugkeerden woont het merendeel in de Randstad en overig Nederland. Uit de Chikwadraattoets blijkt dat er met een betrouwbaarheid van 99% sprake is van een statistisch significant verband tussen de frequentie van terugkomen tijdens de studie en de huidige woonplaats. Dit verband blijkt behoorlijk sterk te zijn, want $V=0,387$. Ondanks dat meer dan veertig procent van de mensen die tijdens hun opleiding frequent terugkeerden nu ook in de herkomstregio woonachtig zijn, dient hypothese tien verworpen te worden. Er is namelijk geen sprake van dat de meerderheid van de frequent terugkerende nu in Zeeuws-Vlaanderen woont.

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	41,842 ^a	3	,000
N of Valid Cases	280		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,80.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Cramer's V	,387	,000

§ 6.2.2 Opleiding en opleidingsplaats

Er wordt hier bekeken of er een verband bestaat tussen enerzijds het niveau (HBO of WO) van de opleiding en het soort opleiding en anderzijds de huidige woonregio. Eerder bleek al dat voor veel jongeren het ontbreken van geschikt werk een belangrijke reden was om niet terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen. Hierbij werden opmerkingen gemaakt als "gebrek aan interessante banen op WO niveau" en "geen banen in mijn vakgebied". Maar zijn er dan daadwerkelijk minder mensen teruggekeerd met een universitair diploma en over welke vakgebieden gaat het dan vooral?

Opleidingsniveau

Onderstaande tabel 6.6 geeft antwoord op de hiervoor genoemde vraag of er daadwerkelijk minder mensen met een universitair diploma terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen.

Tabel 6.6

		Niveau van diploma * Woonregio				Totaal	
		woonregionieuw					
niveau van diploma	WO	Aantal	Noord-Brabant	Randstad	Zeeuws-Vlaanderen	Overig	
				38	33	22	46
		% binnen niveau van diploma	27,3%	23,7%	15,8%	33,1%	100,0%
		% binnen woonregio	49,4%	55,0%	23,7%	75,4%	47,8%
	HBO	Aantal	Noord-Brabant	Randstad	Zeeuws-Vlaanderen	Overig	
		39	27	71	15	152	
		% binnen niveau van diploma	25,7%	17,8%	46,7%	9,9%	100,0%
		% binnen woonregio	50,6%	45,0%	76,3%	24,6%	52,2%
Totaal		Aantal	77	60	93	61	291
		% binnen niveau van diploma	26,5%	20,6%	32,0%	21,0%	100,0%
		% binnen woonregio	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Van de mensen met een HBO diploma keert 46,7% terug naar de herkomstregio, terwijl dit maar 15,8% betreft met een WO diploma. Wat opvalt is dat mensen met een WO diploma veel meer verspreid zitten, terwijl HBO-ers zich toch vooral concentreren in Zeeuws-Vlaanderen en Noord-Brabant. Deze spreiding van mensen met een WO diploma komt ook terug bij het hoge aandeel bij 'Overig'. Dit zijn voor een groot deel mensen die in het buitenland wonen (15 mensen) en mensen woonachtig in Nijmegen (11 mensen). Tabel 6.6 kan ook op een andere manier gelezen worden, namelijk door de woonregio als uitgangspunt te nemen. Dan valt op dat van alle mensen met een afgeronde HBO/WO opleiding woonachtig in Zeeuws-Vlaanderen, meer dan driekwart (76,3%) een HBO diploma heeft. Bij mensen woonachtig in 'Overig' is het precies andersom, want daar bestaat ruim driekwart uit mensen met een WO diploma. In de Randstad wonen iets meer universitair opgeleiden, terwijl de verdeling in Noord-Brabant min of meer gelijk is.

Uit de Chi-kwadraattoets blijkt dat er met een betrouwbaarheid van 99% gezegd kan worden dat er sprake is van een significant verband tussen het opleidingsniveau en de huidige woonregio. Dit verband is behoorlijk sterk ($V=0,378$).

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	41,687 ^a	3	,000
N of Valid Cases	291		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 28,66.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Cramer's V	,378	,000

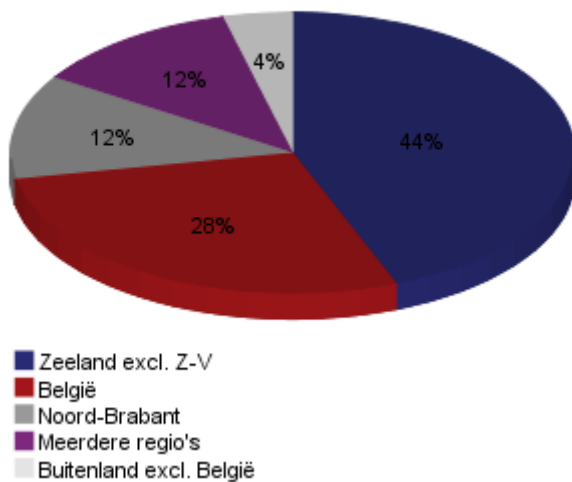
Hypothese tien kan op basis van deze analyse worden bevestigd:

Hypothese 10: Jongeren met een HBO opleiding keren vaker terug naar Zeeuws-Vlaanderen dan jongeren met een Universitaire opleiding.

Deze hypothese werd getoetst aan de hand van de huidige woonregio. Wanneer er gekeken wordt naar de werkregio in plaats van de woonregio blijkt hetzelfde resultaat (zie bijlage 10), namelijk dat HBO-ers vaker terugkeren dan mensen met een universitaire opleiding.

Figuur 6.6

Pendel vanuit Zeeuws-Vlaanderen

Pendel vanuit Zeeuws-Vlaanderen

Wat opvalt bij de vergelijking hiervoor tussen de woonregio en werkregio is dat er bij zowel HBO als WO-opgeleiden meer mensen in Zeeuws-Vlaanderen wonen dan werken. Er vindt blijkbaar pendel plaats. Naast de 69 hoger opgeleiden die zowel in Zeeuws-Vlaanderen wonen als werken, zijn er 25 mensen die pendelen tussen Zeeuws-Vlaanderen en andere regio's. Dit blijkt vooral naar overig Zeeland (44%) en België te zijn (28%). Ook vindt er bij een aantal mensen woon-werkverkeer plaats tussen Zeeuws-Vlaanderen en Noord-Brabant (12%) en er werken een aantal mensen op meerdere plaatsen zowel binnen als buiten Zeeuws-Vlaanderen (12%). Eén persoon woont in Zeeuws-Vlaanderen en is op projectbasis in het buitenland werkzaam (4%). Figuur 6.6 hiernaast geeft dit weer.

Opleidingsrichting

Naast de pendel tussen Zeeuws-Vlaanderen en andere regio's en het feit dat HBO-ers vaker terugkeren naar de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen dan mensen met een universitaire opleiding, is het interessant om te kijken wat voor soort hoger opgeleiden terugkeren en wegblijven. Om deze soorten hoger opgeleiden overzichtelijk in kaart te kunnen brengen zijn de verschillende opleidingsrichtingen verdeeld over negen categorieën¹⁵(CBS, 2006). Vervolgens is er gekeken wie er nu in Zeeuws-Vlaanderen woonachtig is en wie er in andere regio's woonachtig zijn. Er is gekozen om Noord-Brabant, de Randstad, overig Zeeland, overig Nederland en het buitenland onder één categorie onder te brengen. Op deze manier wordt er aan de eisen voldaan voor een Chi-kwadraattoets en bovendien is het vooral interessant om te kijken welke richtingen Zeeuws-Vlaanderen al dan niet aantrekt.

Uit tabel 6.7 blijkt dat mensen met een lerarenopleiding opvallend vaak terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen (61,9%). Ook mensen met de afstudeerrichting economie, commercieel, management & administratie keren redelijk vaak terug (43,5%) alsmede hoger opgeleiden met een opleiding in de richting agrarisch en milieu (42,9%). De afstudeerrichting waarbij de minste mensen terugkeren naar

¹⁵ Bij mensen die twee verschillende studies hebben afgerond is het laatste behaalde diploma meegenomen in de analyse. Er wordt namelijk vanuit gegaan dat mensen werk zoeken op basis van hun laatste behaalde diploma.

de herkomstregio blijkt horeca, toerisme, vrijetijdsbesteding en logistiek te zijn (19%). Deze afstudeerrichting is natuurlijk vrij breed gedefinieerd. Als er hier ingezoomd wordt op de onderliggende studies dan blijkt dat de vier mensen die wel teruggekeerd zijn een opleiding toerisme of hotelschool hebben gevolgd. Van de mensen die niet teruggekeerd zijn hebben er ook een aantal de hiervoor genoemde opleidingen (toerisme, hotelschool) gevolgd, maar ook opleidingen als vrijetijdswetenschappen, luchtvaarttechnologie en logistiek. Vooral voor mensen met een gespecialiseerde opleiding als luchtvaarttechnologie heeft Zeeuws-Vlaanderen weinig te bieden. Andere afstudeerrichtingen waarbij er relatief weinig mensen terugkeren zijn zowel humaniora, sociale wetenschappen, communicatie & kunst, de afstudeerrichting techniek (beiden 22,2%) en wiskunde, natuurwetenschappen & informatica (25%).

Tabel 6.7

			woonregio		Totaal
			Overig Nederland/ Buitenland	Zeeuws- Vlaanderen	
afstudeerrichting	Leraren	Aantal	8	13	21
		%	38,1%	61,9%	100,0%
	Humaniora, sociale wetenschappen, communicatie en kunst	Aantal	49	14	63
		%	77,8%	22,2%	100,0%
	Economie, commercieel, management en administratie	Aantal	26	20	46
		%	56,5%	43,5%	100,0%
	Juridisch, bestuurlijk, openbare orde en veiligheid	Aantal	17	9	26
		%	65,4%	34,6%	100,0%
	Wiskunde, natuurwetenschappen en informatica	Aantal	15	5	20
		%	75,0%	25,0%	100,0%
	Techniek	Aantal	21	6	27
		%	77,8%	22,2%	100,0%
	Agrarisch en milieu	Aantal	4	3	7
		%	57,1%	42,9%	100,0%
	Gezondheidszorg, sociale dienstverlening en verzorging	Aantal	40	19	59
		%	67,8%	32,2%	100,0%
	Horeca, toerisme, vrijetijdsbesteding, transport en logistiek	Aantal	17	4	21
		%	81,0%	19,0%	100,0%
Totaal		Aantal	197	93	290
		%	67,9%	32,1%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square N of Valid Cases	17,880 ^a 290	8	,022

a. 2 cells (11,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,24.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Cramer's V N of Valid Cases	,248 290	,022

Uit de Chikwadrattoets blijkt dat er met een betrouwbaarheid van 95% een statistisch significant verband is tussen de huidige woonregio en de afstudeerrichting. Dit verband blijkt redelijk sterk, want $V=0,248$.

Opleiding binnen Zeeland

Om de laatste hypothese te kunnen beantwoorden wordt er gekeken of mensen die een opleiding binnen Zeeland hebben genoten eerder terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen. Hypothese elf luidt dan ook:

Hypothese 11: Jongeren die een HBO of WO opleiding volgen binnen Zeeland gaan na hun opleiding niet verloren voor de regio Zeeuws-Vlaanderen

De gedachte achter deze hypothese is dat mensen die Zeeland nooit hebben verlaten om te studeren ook in een later stadium minder snel geneigd zijn om elders werk te gaan zoeken. Ook hier is een tabel (tabel 6.8) opgesteld waarna er een Chi-kwadraattoets is uitgevoerd.

Tabel 6.8

			woonregio		Totaal
			Overig Nederland/ Buitenland	Zeeuws-Vlaanderen	
laatste opleidingsregio	Overig Nederland/ Buitenland	Aantal	189	78	267
		%	70,8%	29,2%	100,0%
	Zeeland	Aantal	9	17	26
		%	34,6%	65,4%	100,0%
Totaal		Aantal	198	95	293
		%	67,6%	32,4%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,148 ^a	1	,000
N of Valid Cases	293		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,43.

b. Computed only for a 2x2 table

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,220	,000
	Cramer's V	,220	,000

Uit de tabel blijkt dat 65,4% van de mensen die hun laatste gevolgde opleiding binnen Zeeland hebben gevolgd, na hun studie in Zeeuws-Vlaanderen woonachtig zijn. Van de mensen die hun studie buiten Zeeland hebben gevolgd, gaat maar 29,2% in Zeeuws-Vlaanderen wonen. Uit de Chi-kwadraattoets blijkt dat met een betrouwbaarheid van 99% gezegd kan worden

dat er een significant verband is tussen de laatste opleidingsplaats en de huidige woonregio. Dit verband is redelijk sterk, want $\Phi=0,22$.

Hypothese elf moet strikt genomen worden verworpen, aangezien 34,6% van de mensen die in Zeeland de laatste opleiding hebben gevolgd, daarna niet woonachtig zijn in Zeeuws-Vlaanderen. De meerderheid van de mensen die een studie in Zeeland hebben gevolgd gaat echter wel in Zeeuws-Vlaanderen wonen na afronding van de opleiding.

Tot slot van paragraaf 6.2 dient de vijfde deelvraag beantwoord te worden:

Deelvraag 5: In hoeverre speelt het geslacht, de oorspronkelijke herkomstplaats, de terugkomfrequentie tijdens de studie, de opleidingsplaats en het soort opleiding dat men heeft gevolgd een rol bij het terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen?

Om deze deelvraag te beantwoorden wordt gebruik gemaakt van multiple logistische regressie. Hiermee kan de afhankelijke variabele, 'woonachtig in Zeeuws-Vlaanderen', verklaard worden aan de hand van een reeks onafhankelijke variabelen. Deze onafhankelijke variabelen zijn de belangrijkste variabelen die in deze paragraaf besproken zijn, te weten geslacht (man/vrouw), afkomst (stad/dorp), studie (WO/HBO), laatste opleidingsplaats (binnen Zeeland/buiten Zeeland) en frequent teruggekomen tijdens de studie (wekelijks of meer/minder dan wekelijks). Tabel 6.9 laat de uitkomst zien (voor alle tabellen zie bijlage 11):

Tabel 6.9

Variables in the Equation						
	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a						
dummyGESLACHT(1)	-,080	,298	,072	1	,789	,923
dummyHERKOMST(1)	-,657	,303	4,705	1	,030	,518
dummySTUDIE(1)	-1,199	,311	14,885	1	,000	,302
dummySTUDIEREGIO(1)	-,574	,493	1,355	1	,244	,563
dummyTERUGKOMFREQ (1)	-1,553	,415	14,017	1	,000	,212
Constant	,877	,485	3,270	1	,071	2,404

a. Variable(s) entered on step 1: dummyGESLACHT, dummyHERKOMST, dummySTUDIE, dummySTUDIEREGIO, dummyTERUGKOMFREQ.

Het logistische model blijkt significant te verschillen van het 'kale' model (Sig. Model ≤ 0.05) al zorgt het model niet voor een grote verbetering van de voorspelling (het 'kale' model geeft aan hoeveel procent van de gevallen op basis van toeval goed voorspeld kunnen worden). Zo wordt er in dit model op basis van toeval in 67,3% van de gevallen goed voorspelt of iemand al dan niet in Zeeuws-Vlaanderen woont, terwijl met behulp van het model in 74,5% van de gevallen een goede voorspelling wordt gedaan (hier zijn de vijf onafhankelijke variabelen dus in het model meegenomen, zie ook bijlage 11). De kwaliteit van het model wordt aangegeven met de Nagelkerke R Square. Deze blijkt 0,260 wat niet duidt op een hele sterke samenhang van 'woonachtig in Zeeuws-Vlaanderen' en de vijf onafhankelijke variabelen.

Als er wordt gekeken naar de verschillende variabelen dan blijken drie van de vijf significant te zijn. Alleen geslacht en de laatste opleidingsregio blijken in dit model niet significant te zijn. In tabel 6.9 is de kolom 'Wald' één van de belangrijkste kolommen, aangezien de Wald Statistic het relatieve belang weergeeft van elke onafhankelijke variabele. Hier blijkt het niveau van de studie relatief het belangrijkste te zijn gevolgd door de terugkomfrequentie. Ook de herkomst blijkt relatief redelijk belangrijk te zijn om te kunnen voorspellen of iemand al dan niet is teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen. De studieregio (binnen of buiten Zeeland) blijkt in dit model relatief minder van belang,

Omnibus Tests of Model Coefficients

	Chi-square	df	Sig.
Step 1 Step	57,468	5	,000
Block	57,468	5	,000
Model	57,468	5	,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	294,078 ^a	,187	,260

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

al heeft dat ook te maken met het feit dat deze onafhankelijke variabele gedeeltelijk hetzelfde meet als het niveau van de studie, want binnen Zeeland heb je maar één kleine universiteit (dus WO niveau is vaak automatisch gekoppeld aan opleidingsplaats buiten Zeeland).

Tot slot kan de logistische regressievergelijking worden opgesteld waaruit kan worden bepaald hoe groot de kans is dat iemand terugkeert naar Zeeuws-Vlaanderen:

$$\text{Logit} = 0,877 - 0,080 * \text{geslacht} - 0,657 * \text{herkomst} - 1,199 * \text{studie} - 0,574 * \text{studieregio} - 1,553 * \text{terugkomfrequentie}$$

Dit houdt concreet in dat de kans voor hoger opgeleiden afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen om na afloop van hun studie weer in Zeeuws-Vlaanderen te wonen afneemt naarmate men een man is, afkomstig uit de stad is, een WO studie heeft afgerond, buiten Zeeland heeft gestudeerd en tijdens de studie niet frequent terugkeerde naar de herkomstregio. Andersom kan gezegd worden dat voor vrouwen afkomstig uit een dorp welke een HBO diploma binnen Zeeland hebben behaald en tijdens de studie frequent in Zeeuws-Vlaanderen te vinden waren, de kans het grootste is dat men nu in Zeeuws-Vlaanderen woont.

Hoofdstuk 7 Beleidsmaatregelen

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de laatste deelvraag van dit onderzoek, welke ingaat op de beleidsmaatregelen die genomen kunnen worden om hoger opgeleiden niet verloren te laten gaan voor de regio. Hierbij moet allereerst afgevraagd worden of er in de nabije toekomst nu wel of niet sprake is van een krimp van de bevolking in de gemeente Hulst. Dit speelt namelijk een belangrijke rol bij het te voeren beleid.

Krimp: bestrijding of begeleiding?

In het theoretisch kader kwam al naar voren dat er verschillende beleidsreacties zijn met betrekking tot krimp, te weten ontkennen van krimp, bestrijden van krimp en begeleiden van krimp (RPB, 2006, p.184). Veel gemeenten die lange tijd krimp ontkend hebben, moeten nu toegeven dat hun gemeente er in de nabije toekomst toch aan moet geloven. De reactie van veel lokale bestuurders is dan ook dat de krimp bestreden moet worden. Vaak gebeurt dat met het bouwen van nieuwe woningen. De beleidsveronderstelling is dat door het bouwen van nieuwe woningen inwoners kunnen worden aangetrokken. Een andere manier van het bestrijden van krimp is het opzetten van een marketingcampagne, waarmee men nieuwe inwoners aan hoopt te trekken (NIDI, 2009, p. 115). Naast het bestrijden van krimp is er een andere beleidsreactie mogelijk, namelijk het begeleiden van krimp. Hierbij wordt krimp als kans gezien. Dit kan zowel op gemeentelijk niveau door bijvoorbeeld de woningbouwplannen aan te passen, als op provinciaal niveau. Een goed voorbeeld van het begeleiden van krimp op provinciaal niveau is de positieve lading die de provincie Limburg geeft aan de krimp. Zo wijst men op de voordelen van krimp zoals meer groen en ruimte (NIDI, 2009, p. 129).

Uitgangspunt gemeente Hulst

Zoals in hoofdstuk twee en drie naar voren kwam, zijn er binnen Zeeland en zelfs Zeeuws-Vlaanderen grote verschillen als het gaat om krimp gemeenten. Uit het rapport van de Kamer van Koophandel (2009) blijkt dat de gemeente Hulst tot 2025 een lichte groei van het totale bevolkingsaantal verwacht (KvK, 2009). Ook uit krantenkoppen als 'Hulst gelooft niet in krimp' (PZC, 2008) en 'Gemeenten blijven huizen plannen' (BNdeStem, 2009b) blijkt dat Hulst geen rekening houdt met krimp en het beleid er dus ook niet op aanpast. Hierbij kijkt men echter vooral naar de groei van de totale bevolking, welke op termijn een kleine groei kent. De verwachte samenstelling van de bevolking in 2020, zoals aangegeven in hoofdstuk drie, geeft aan dat er in de gemeente Hulst relatief weinig jongeren (ontgroening) en relatief veel ouderen (vergrijzing) zullen wonen. Met andere woorden: Hulst moet geen krimp in de totale bevolkingsomvang verwachten, maar een krimp in de samenstelling van de bevolking (RPB, 2006, p.22).

Beleidsmaatregelen om jongeren terug aan te trekken

Doordat de gemeente Hulst de toekomstige krimp als het ware ontkent, lijkt het huidige beleid niet toereikend te zijn. Men legt bij het huidige beleid de nadruk op nieuwbouwprojecten zoals de Nieuwe Bierkaai en Perkpolder (BNdeStem, 2009b), echter is het maar de vraag of dit hoogopgeleide jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen gaat verleiden om terug te keren naar de regio Zeeuws-Vlaanderen. Natuurlijk zijn nieuwe woningbouwprojecten aantrekkelijk voor hoger opgeleide jongeren, maar op dit moment ligt de nadruk wel erg op deze projecten. Wat dat betreft lijkt de gemeente Sluis een meer doeltreffende aanpak te hebben. Uiteraard is de situatie met betrekking tot krimp in deze gemeente al een stuk actueler, aangezien men de afgelopen jaren al te maken had met een daling van het totaal aantal inwoners. Daarom heeft men er voor gekozen om krimp te begeleiden, in plaats van het te ontkennen dan wel bestrijden wat de twee andere Zeeuws-Vlaamse gemeenten doen.

Samen met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten heeft Sluis verschillende toekomstscenario's geschetst om zo een gedegen beleid te kunnen voeren. Met behulp van verschillende scenario's

probeert men het talent van de gemeente Sluis te ontdekken om zo als gemeente aantrekkelijk en vitaal te blijven. De scenario's waar men rekening mee houdt zijn zeer uiteenlopend en het is ook zeer onwaarschijnlijk dat in de toekomst één van deze scenario's zich precies zo zal voordoen. Het is echter wel zinvol om te bekijken welke perspectieven zich in elk van de vier of in meerdere scenario's voordoen, want welk scenario ook werkelijkheid wordt of welke combinatie scenario's zich ook voordoen, deze perspectieven zullen steeds aangetroffen worden (VNG, 2009). De vier uiteenlopende scenario's zijn weergegeven in figuur 7.1 waarbij er uitgegaan wordt van twee dimensies, te weten mate van globalisering (globalisering versus regionalisering) en invloed van de markt (individualisering versus sociale integratie).

Figuur 7.1 Vier uiteenlopende scenario's

Bron: CPB, bewerkt door VNG 2009

Door verschillende scenario's in kaart te brengen, wordt je als gemeente minder snel verrast. De gemeente Sluis heeft zich vervolgens aan de hand van verschillende thema's verdiept in deze scenario's. Het gaat te ver om hier alle thema's per scenario door te nemen, echter worden hier wel de belangrijkste ideeën genoemd die een belangrijke rol kunnen spelen in het toekomstig gemeentelijk beleid om zodoende hoger opgeleide jongeren aan te trekken (VNG, 2009).

Allereerst ziet men de vergrijzing als kans en wil men inzetten op zorgvakanties voor ouderen al dan niet gecombineerd met kuuroorden (duurzaam toerisme). Op deze manier kun je een erg grote doelgroep aantrekken (ouderen) waardoor je meer werkgelegenheid creëert voor jongeren. Ook wil men het plan Sluis aan Zee revitaliseren om zodoende het toerisme in de regio nog verder te ontwikkelen.

Daarnaast moet er nog meer aan gedaan worden om Europese regels verder te harmoniseren, zodat de arbeidsmobiliteit richting België en vice versa verder kan toenemen. Ook wil men technoparken

ontwikkelen waarbij er een nauwe samenwerking ontstaat met Belgische hogescholen en universiteiten.

Men moet meer inspringen op de technologie. De ict-voorzieningen kunnen ervoor zorgen dat werktijden flexibeler worden waardoor thuiswerken interessanter wordt. Mensen die van rust houden kunnen zodoende in Zeeland wonen en veelal werken vanuit huis. Dit idee is wel erg tijdsgebonden. In het theoretisch kader werd al aangegeven door hoogleraar Latten dat hij tien jaar geleden verwachtte dat door de technologische ontwikkelingen mensen meer zouden uitwaaien over het gehele land, echter moet hij nu erkennen dat het tegenovergestelde op dit moment het geval is (Trouw, 2009a).

Tot slot kan men bij het opleiden van hbo-ers veel meer samenwerkingsverbanden aangaan met bedrijven en bedrijventerreinen. Werkgevers die opleidingsplekken aanbieden die zij deels zelf financieren, ook omdat zij langs deze weg personeel werven en aan zich binden, is hierbij een mogelijkheid. Via een combinatie van praktijkleren en digitale colleges halen de 'werknemers in opleiding' hun diploma.

Met behulp van bovenstaande ideeën kan de zesde deelvraag worden beantwoord:

Deelvraag 6: Zijn er maatregelen die er aan bij kunnen dragen dat hoogopgeleide jongeren terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen en zo ja, wat zijn deze maatregelen?

Bij het beantwoorden van deze deelvraag moet allereerst vermeld worden dat het natuurlijk erg lastig is om hoogopgeleide jongeren daadwerkelijk te verleiden om terug te keren naar de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen, omdat de grote stad een aantrekkelijke plaats is voor deze jongeren. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat de gemeenten en provincie geen beleidsmaatregelen kunnen nemen om een deel van deze jongeren toch te verleiden om terug te keren.

Het beleid van de gemeente Hulst lijkt vooralsnog geen rekening te houden met een bevolkingskrimp. Als men kijkt naar de prognoses tot 2025 van het totale bevolkingsaantal in de gemeente Hulst dan is er inderdaad een lichte stijging te zien, echter wanneer er wordt gekeken naar de samenstelling van de bevolking, dan laten de prognoses tot 2020 een duidelijke ontgroening en vergrijzing zien. Dit betekent een krimp in de bevolkingssamenstelling, waardoor het begeleiden van deze krimp een logische beleidsreactie lijkt te zijn. De gemeente Sluis is de enige Zeeuws-Vlaamse gemeente die het beleid nu al toespitst op het begeleiden van krimp. Hierbij heeft men een aantal toekomstscenario's geschetst zodat men niet voor verrassingen komt te staan. De verschillende ideeën die de gemeente Sluis heeft om jongeren aan te trekken en die men uiteindelijk wilt vertalen in passend beleid, zijn ook toepasbaar voor de gemeente Hulst. Denk hierbij aan de focus op duurzaam toerisme waarbij de ouderen, die alleen maar toenemen in aantal, de doelgroep vormt welke steeds groter wordt. Dit zorgt voor meer regionale werkgelegenheid die ingevuld kan worden door (hooggeschoolde) jongeren. Meer een taak van de provincie Zeeland lijkt het bevorderen van de samenwerking tussen grote bedrijven zoals Dow Benelux in Terneuzen en hogescholen en universiteiten in Antwerpen en Gent. Op deze manier kunnen er meer hooggeschoolde arbeidsplaatsen komen in Zeeuws-Vlaanderen, zodat jongeren na hun opleiding, of zelfs al tijdens hun opleiding (opleidingsplekken die bedrijf financiert), niet verloren gaan voor de regio.

Hoofdstuk 8 Conclusie en aanbevelingen

In de voorgaande hoofdstukken zijn aan de hand van descriptief en verklarend onderzoek de verschillende deelvragen behandeld. In dit laatste hoofdstuk wordt op grond van de antwoorden op deze deelvragen de probleemstelling beantwoord. Ook worden in dit hoofdstuk een aantal aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek.

§ 8.1 Conclusie

Voor dit onderzoek is de volgende probleemstelling geformuleerd:

In hoeverre verlaten hooggeschoolde jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen de regio, welke factoren spelen hierbij een rol en wat zijn de belangrijkste redenen hiervan, verwachten diegenen die niet meteen na hun studie terugkeren later nog terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen en welke maatregelen zouden ervoor kunnen zorgen dat Zeeuws-Vlaanderen aantrekkelijker wordt zodat hooggeschoolde jongeren niet definitief verloren gaan voor de regio?

In het onderzoek is gebleken dat ruim negentig procent van de jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen de regio verlaat om een opleiding elders te gaan volgen, zogenaamde opleidingsmigratie. Hierbij is Noord-Brabant met de steden Breda, Tilburg en Eindhoven de belangrijkste bestemming, gevolgd door de Randstad en Overig Zeeland (vooral Vlissingen). Na afronding van de studie blijkt ongeveer een derde van de jongeren teruggekeerd te zijn naar Zeeuws-Vlaanderen. Van de mensen die niet teruggekeerd zijn, woont het merendeel in Noord-Brabant en de Randstad. Hierbij is opvallend dat men niet vaak in de studiestad blijft hangen, maar wel verhuist binnen Noord-Brabant of binnen de Randstad. Er is tevens onderzocht of de mensen die nu niet teruggekeerd zijn naar de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen, dit binnen nu en tien jaar wel verwachten te doen. Slecht 3,2% gaf aan dat men in de nabije toekomst verwacht terug te keren, tegenover bijna tweederde die dit nooit verwacht te doen. Ongeveer een derde sluit nu niet uit dat men nog terugkeert in de nabije toekomst.

Als er gekeken wordt naar de belangrijkste factoren om al dan niet terug te keren naar Oost Zeeuws-Vlaanderen, blijken het niveau van de studie (HBO of universitair), de terugkomfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen gedurende de studie en de afkomst (opgegroeid in de stad Hulst of in één van de omliggende kernen) het belangrijkste te zijn. Vooral de afkomst is een opvallende factor uit dit onderzoek, aangezien Hulst met 10.802 inwoners in 2009 (Gemeente Hulst, 2010) een kleine stad is, waardoor er minder snel verwacht zou worden dat er duidelijke verschillen zijn tussen mensen afkomstig uit een dorp en mensen afkomstig uit een , in dit geval kleine, stad. Mensen afkomstig uit een dorp blijken echter significant vaker terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen dan mensen afkomstig uit een stad.

Naast het onderzoeken van factoren die van invloed zijn op waar men nu woont, is er ook direct aan de jongeren gevraagd wat de redenen waren waarom men nu in de huidige woonplaats woont. Hierbij moest men aangeven welke aspecten men het belangrijkste vond bij de keuze van de huidige woonplaats, te weten voorzieningen, sociale aspect, economische aspect, woonomgeving en bereikbaarheid. Hierbij viel op dat economische motieven veel meer een rol spelen bij mensen woonachtig in Noord-Brabant en de Randstad, terwijl bij de mensen die wel teruggekeerd zijn naar Zeeuws-Vlaanderen andere motieven een belangrijker rol spelen, zoals sociale aspecten en de woonomgeving.

Het is dus duidelijk wat bij jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen de belangrijkste factoren zijn die van invloed zijn op het al dan niet terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen, evenals de redenen die aan de huidige woonplaatskeuze ten grondslag liggen. Ruim negen op de tien jongeren keert Zeeuws-Vlaanderen na afronding van hun middelbare schoolperiode de rug toe, echter keert een derde van deze jongeren na hun studie wel weer terug. Desondanks moet er geconcludeerd worden

dat er wel degelijk sprake is van een braindrain vanuit Oost Zeeuws-Vlaanderen. De mensen die niet teruggekomen zijn naar Zeeuws-Vlaanderen gaven ook massaal aan dat men onvoldoende arbeidsperspectieven ziet in Zeeuws-Vlaanderen.

Dit laatste punt is belangrijk als het gaat om maatregelen die genomen kunnen worden om hoogopgeleide jongeren te behouden voor de regio. Zowel de gemeente als de provinciale overheid hebben hierin een rol, al lijkt de rol van laatstgenoemde het belangrijkste als het gaat om het creëren van banen voor hoogopgeleiden. De provincie Zeeland is in staat om de samenwerking tussen grote bedrijven in vooral het havengebied van Terneuzen met hogescholen en universiteiten in Antwerpen en Gent te bevorderen. Op deze manier kunnen er meer hooggeschoolde arbeidsplaatsen komen in Zeeuws-Vlaanderen, zodat jongeren na hun opleiding, of zelfs al tijdens hun opleiding (opleidingsplekken die bedrijf financiert), niet verloren gaan voor de regio.

§ 8.2 Aanbevelingen

Bij aanbevelingen kan er een onderscheid gemaakt worden tussen beleidsaanbevelingen en onderzoeksaanbevelingen. In dit onderzoek zijn beleidsaanbevelingen al ruimschoots ter sprake gekomen, waardoor hier alleen op de onderzoeksaanbevelingen wordt ingegaan.

In dit onderzoek zijn jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen als uitgangspunt genomen. Dit betekent dan ook dat de uitkomsten van dit onderzoek alleen geldig zijn voor Oost Zeeuws-Vlaamse jongeren. Het zou interessant zijn om onder jongeren afkomstig uit West Zeeuws-Vlaanderen dat qua arbeidsmarkt gedeeltelijk op dezelfde markt is aangewezen, hetzelfde onderzoek uit te voeren. Door ook jongeren afkomstig uit de gemeente Sluis en Terneuzen te benaderen ontstaat er een volledig beeld, waardoor er duidelijkheid ontstaat of er sprake is van een braindrain vanuit heel de regio Zeeuws-Vlaanderen.

Daarnaast is het interessant om mensen van veertig jaar en ouder te benaderen. Op deze manier kan er onderzocht worden of er sprake is van 'braincirculation' (Saxian, 2009). Hierbij moet blijken of mensen die rond hun 18^e levensjaar zijn verhuisd voor hun studie (opleidingsmigratie (Harts, 2008a)), vervolgens werk hebben gevonden buiten Zeeuws-Vlaanderen (arbeidsmigratie (Harts, 2008b)), uiteindelijk terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen om daar een goede functie te bekleden. Men kan op deze manier met de inmiddels opgedane kennis en ervaring een belangrijke rol spelen voor de herkomstregio Zeeuws-Vlaanderen. Ook zou in beeld gebracht kunnen worden hoeveel mensen na hun 65^e levensjaar terugkeren naar Zeeuws-Vlaanderen (pensioenmigratie (Harts, 2008c)), om daar in alle rust van hun pensioen te genieten.

Beide onderzoeksaanbevelingen zullen leiden tot een beter inzicht in het ruimtelijk patroon van mensen afkomstig uit Zeeuws-Vlaanderen, waarmee de regio uiteindelijk haar voordeel kan doen. Wel lijkt de eerste onderzoeksaanbeveling meer haalbaar dan de tweede, aangezien het lastiger is om mensen van veertig jaar en ouder te bereiken. Jongere mensen kunnen net zoals in dit onderzoek veelal op de digitale manier achterhaald en benaderd worden, echter zal dit bij oudere mensen (zeker 65+) een lastigere opdracht zijn.

Literatuur

- Atzema, O., P. Hooimeijer, R. Nijstad (1998) Op zoek in Zuid-Holland : oorzaken en gevolgen van binnenlandse migratie voor de woning- en arbeidsmarkt in Zuid-Holland. Utrecht: Urban Research Centre Utrecht, Universiteit Utrecht.
- Baarda ,D.& M. de Goede (2001) Basisboek Methoden en Technieken. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van onderzoek. Groningen: Wolters-Noordhoff bv. Derde druk.
- Beerkens (2009) Braircirculation. [Online].
http://www.beerkens.info/files/SG_Brain%20Circulation%20-%20The%20New%20Argonauts.pdf.
[geciteerd 20 november 2009]
- Bontje M. (2009) Krimpregio op zoek naar identiteit en toekomst. [Online].
<http://www.vanmeernaarbeter.nl/system/files/G02%20Bontje.pdf>. [geciteerd 11 juni 2009]
- BN de Stem (2009a) Zeeland wapent zich tegen krimp bevolking. [Online].
<http://www.bndestem.nl/algemeen/4980847/Zeeland-wapent-zich-tegen-krimp-bevolking.ece>.
[geciteerd 16 mei 2009]
- BN de Stem (2009b) Gemeenten blijven huizen plannen. [Online].
<http://www.bndestem.nl/regio/zeeland/5895850/Gemeenten-blijven-huizen-plannen.ece>.
[geciteerd 12 januari 2010]
- CBS (2005) Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuisafstand. [Online].
<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/B8F5CE19-F0C4-4211-915A-7981A6D154D8/0/2005k2b15pub.pdf#page=82>. [geciteerd 22 november 2009]
- CBS (2006) Standaard Onderwijsindeling 2006. [Online].
<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/methoden/classificaties/overzicht/soi/2006/default.htm>. [geciteerd 7 december 2009]
- CBS (2009a) Verhuizen vanuit studentensteden. [Online].
<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/D937C750-CD96-4E04-9337-9A04613F7BC0/0/2009k3b15p43art.pdf>. [geciteerd 1 december 2009]
- CBS (2009b) Jongeren leren langer door. [Online].
<http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/DF06C148-4E64-4FF5-8974-B8C93FFFC0D7/0/2009k1v4p29art.pdf>.
[geciteerd 12 december 2009]
- Dijk, J. van (1986) Migratie en Arbeidsmarkt. Assen: Van Gorcum.
- Ekamper, E. & M. van Huis (2005) Verhuizingen en huishoudensveranderingen in Nederland: verschillen tussen COROP-regio's. Bevolkingstrends 53(1), blz. 84–89. CBS, Voorburg/Heerlen.

- Elsevier (2009) Beste woongemeenten 2009. Elsevier, 65,25: 24-36.
- Fielding A.J. (1992) Migration and Social Mobility: South East England as an Escalator Region. *Regional Studies*, 26:1, pp. 1-15.
- Gemeente Hulst (2010) Bevolkingscijfers. [Online]. <http://www.gemeentehulst.nl/>. [geciteerd 18 januari 2010]
- Graaf, A. de & S. Loozen (2006) Uit huis gaan van jongeren. *Bevolkingstrends* 53(4), blz. 34–40.
- Harts, J.J.(2008a) Opleidingsmigratie in Nederland. *Geografie*, 17, 8: 14-17.
- Harts, J.J.(2008b) Stad in, Stad uit? *Geografie*, 17,9: 41-44.
- Harts, J.J. (2008c) Pensioenmigratie. Van platteland tot playa. *Geografie*, 18,9:12-14.
- Hofstee, E. (1952) Some remarks on selective migration. Den Haag: Nijhoff.
- Kempen, R. & V. Schutjens (1999) Verhuizen voor het werk? : analyses van migratiegedrag en woonwensen. Utrecht : Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht.
- KvK (2009) Gemeente Hulst in beeld. Sociaal-economische analyse van de gemeente Hulst. Middelburg: Kamer van Koophandel Zuidwest-Nederland.
- Latten, J. (2008) Hoofdstad en hofstad aan begin van nieuwe groeifase? *Geografie*, 17, 5: 10-13.
- Leader (2007) Zeeuws-Vlaanderen Leader Ontwikkelingsplan 2007-2013. [Online]. http://kreeft.zeeland.nl/zeesterdoc/ZBI-O/ZEE/ZEE0/8004/800487_1.pdf. [geciteerd 8 juni 2009]
- NIDI (2009) Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009. Van groei naar krimp. Een demografische omslag in beeld. [Online]. <http://www.nidi.knaw.nl/en/output/reports/nidi-report-80.pdf/nidi-report-80.pdf>. [geciteerd 12 januari 2010]
- NRC (2008) Studentenstad Groningen, Roltrap naar Randstad. [Online]. <http://archieff.nrc.nl/index.php/2008/Juli/9/Binnenland/02/Studentenstad+Groningen,+roltrap+naar+Randstad> [geciteerd 22 juni 2009]
- Priemus, H. (1984) Verhuistheorieën en de verdeling van de woningvoorraad. Delftse Universitaire Pers, Delft.
- Provincie Zeeland (2004), Provinciale Woonvisie. Bouwsteen voor het omgevingsplan. [Online]. http://kreeft.zeeland.nl/zeesterdoc/ZBI-O/ZEE/ZEE0/5002/500296_1.pdf [geciteerd 24 november 2009]
- Provincie Zeeland (2008) Onverkende Paden – Uitdagingen voor de provincie Zeeland door de veranderde bevolkingsopbouw. [Online].

http://kreeft.zeeland.nl/zeesterdoc/ZBIO/ZEE/ZEE0/8004/800494_1.pdf. [geciteerd 24 november 2009]

- PZC (2008) Hulst gelooft niet in krimp. [Online].
<http://www.pzc.nl/regio/zeeuws-vlaanderen/3336892/Hulst-gelooft-niet-in-krimp.ece>. [geciteerd 11 juni 2009]
- Robson, B.T. (1975) *Urban Social Areas*. London: Oxford U.P.
- Rose 1958 Distance of Migration and Socioeconomic Status of Migrants *American Sociological Review*, Vol. 23, No. 4 (Aug., 1958), pp. 420-423.
- Rossi, P.H. (1955) *Why families move: A study in the social psychology of urban residential mobility*. Glencoe. Illinois: The Free Press.
- RPB (2006) *Krimp en ruimte; bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- RPB (2008) *Woon-werkdynamiek in Nederlandse gemeenten*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Saxian, A. (2009) *The New Argonauts. Regional Advantage in a Global Economy*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schutjens, V., R. van Kempen & B. Wiendels (1998) *Werk-geïnduceerde migratie over lange afstand: een vooronderzoek*. Urban Research Centre Utrecht, Utrecht.
- Scoop (2003) *Verschuivende Verbanden, Trendstudie naar processen van individualisering in Zeeland*. Middelburg: Zeeuws Instituut voor Sociale en Culturele Ontwikkeling Scoop.
- Scoop (2009) *Aantrekkelijkheid van Zeeland voor jongvolwassenen*. Middelburg: Zeeuws Instituut voor Sociale en Culturele Ontwikkeling Scoop.
- Segers, J. (2002), *Methoden voor de maatschappijwetenschappen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV. 2e druk.
- Smit, A (samenstelling) 2009, *De sociale staat van Zeeland: Provinciaal rapport 2009*. Rapport in opdracht van Provincie Zeeland. Middelburg: Scoop.
- Ter Heide (1965) *Binnenlandse migratie in Nederland*. 's-Gravenhage: Rijksdienst voor het Nationale Plan.
- Trouw (2009a) *Krimpen in gezamenlijkheid; Antwoorden op de leegloop; Red het platteland*. [Online].
http://www.trouw.nl/achtergrond/deverdieping/article2753607.ece/Krimpen_in_gezamenlijkheid_.html#1. [geciteerd 22 juni 2009]
- Trouw (2009b) *Van der Laan vreest spookdorpen buiten Randstad*. [Online].
http://www.trouw.nl/nieuws/nederland/article2759622.ece/Van_der_Laan_vreest_spookdorpen_buiten_Randstad.html [geciteerd 15 mei 2009]

- VNG (2009) Slimme krimp in Sluis. [Online].
http://www.nieuwzeeland.nu/topics/nieuwzeeland/agenda/index/verslag_190209_battlesluis.pdf.
[geciteerd 12 januari 2010]
- Vocht, A. de (2008) Syllabus Statistiek voor de opleiding Sociale Geografie en Planologie. Utrecht:
Faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht.
- VROM (2009) Randstad. [Online].
<http://www.vrom.nl/pagina.html?id=35431&term=randstad>. [geciteerd 18 november 2009]
- VVS (2009) Braindrain. [Online].
<http://www.vvs.ac/informatie-en-documentatie/internationaal/braindrain>. [geciteerd 30 november 2009]

Bijlagen

Bijlage 1: Beoordeling woonregio Noord-Brabant

nabijheid van winkels

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,2	1,2	1,2
ontevreden	1	1,2	1,2	2,5
tevreden	26	32,1	32,1	34,6
zeer tevreden	53	65,4	65,4	100,0
Total	81	100,0	100,0	

nabijheid cultuur & uitgaansleven

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,2	1,2	1,2
ontevreden	2	2,5	2,5	3,7
niet ontevreden/niet tevreden	5	6,2	6,2	9,9
tevreden	28	34,6	34,6	44,4
zeer tevreden	45	55,6	55,6	100,0
Total	81	100,0	100,0	

nabijheid sport en recreatievoorzieningen

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,2	1,2	1,2
ontevreden	1	1,2	1,2	2,5
niet ontevreden/niet tevreden	7	8,6	8,6	11,1
tevreden	38	46,9	46,9	58,0
zeer tevreden	34	42,0	42,0	100,0
Total	81	100,0	100,0	

nabijheid familie

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	3	3,7	3,7	3,7
ontevreden	25	30,9	30,9	34,6
niet ontevreden/niet tevreden	33	40,7	40,7	75,3
tevreden	17	21,0	21,0	96,3
zeer tevreden	3	3,7	3,7	100,0
Total	81	100,0	100,0	

nabijheid vrienden

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	4	4,9	4,9	4,9
niet ontevreden/niet tevreden	19	23,5	23,5	28,4
tevreden	36	44,4	44,4	72,8
zeer tevreden	22	27,2	27,2	100,0
Total	81	100,0	100,0	

nabijheid voldoende arbeidsplaatsen

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,2	1,2	1,2
ontevreden	3	3,7	3,7	4,9
niet ontevreden/niet tevreden	13	16,0	16,0	21,0
tevreden	47	58,0	58,0	79,0
zeer tevreden	17	21,0	21,0	100,0
Total	81	100,0	100,0	

divers en hooggekwalificeerd aanbod arbeidspl

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,2	1,2	1,2
ontevreden	3	3,7	3,7	4,9
niet ontevreden/niet tevreden	13	16,0	16,0	21,0
tevreden	48	59,3	59,3	80,2
zeer tevreden	16	19,8	19,8	100,0
Total	81	100,0	100,0	

carriereperspectief en doorgroeimogel

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,2	1,2	1,2
ontevreden	1	1,2	1,2	2,5
niet ontevreden/niet tevreden	14	17,3	17,3	19,8
tevreden	48	59,3	59,3	79,0
zeer tevreden	17	21,0	21,0	100,0
Total	81	100,0	100,0	

landschap en natuur

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	2	2,5	2,5	2,5
ontevreden	6	7,4	7,4	9,9
niet ontevreden/niet tevreden	17	21,0	21,0	30,9
tevreden	48	59,3	59,3	90,1
zeer tevreden	8	9,9	9,9	100,0
Total	81	100,0	100,0	

veilige en rustige woonomg

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	8	9,9	9,9	9,9
niet ontevreden/niet tevreden	12	14,8	14,8	24,7
tevreden	53	65,4	65,4	90,1
zeer tevreden	8	9,9	9,9	100,0
Total	81	100,0	100,0	

huizenaanbod starters

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	3	3,7	3,7	3,7
ontevreden	17	21,0	21,0	24,7
niet ontevreden/niet tevreden	23	28,4	28,4	53,1
tevreden	30	37,0	37,0	90,1
zeer tevreden	8	9,9	9,9	100,0
Total	81	100,0	100,0	

bereikbaarheid per auto

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid niet ontevreden/niet tevreden	2	2,5	2,5	2,5
tevreden	44	54,3	54,3	56,8
zeer tevreden	35	43,2	43,2	100,0
Total	81	100,0	100,0	

bereikbaarheid per OV

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	3	3,7	3,7	3,7
niet tevreden/niet ontevreden	6	7,4	7,4	11,1
tevreden	40	49,4	49,4	60,5
zeer tevreden	32	39,5	39,5	100,0
Total	81	100,0	100,0	

tevreden met huidige woonplaats?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	3	3,7	3,7	3,7
ontevreden	1	1,2	1,2	4,9
niet ontevreden/niet tevreden	4	4,9	4,9	9,9
tevreden	41	50,6	50,6	60,5
zeer tevreden	32	39,5	39,5	100,0
Total	81	100,0	100,0	

Bijlage 2: Beoordeling woonregio Randstad

---

nabijheid van winkels

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid niet ontevreden/niet tevreden	3	4,5	4,5	4,5
tevreden	20	30,3	30,3	34,8
zeer tevreden	43	65,2	65,2	100,0
Total	66	100,0	100,0	

nabijheid cultuur & uitgaansleven

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	2	3,0	3,0	3,0
niet ontevreden/niet tevreden	3	4,5	4,5	7,6
tevreden	20	30,3	30,3	37,9
zeer tevreden	41	62,1	62,1	100,0
Total	66	100,0	100,0	

nabijheid sport en recreatievoorzieningen

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	2	3,0	3,0	3,0
niet ontevreden/niet tevreden	7	10,6	10,6	13,6
tevreden	19	28,8	28,8	42,4
zeer tevreden	38	57,6	57,6	100,0
Total	66	100,0	100,0	

nabijheid familie

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	8	12,1	12,1	12,1
ontevreden	24	36,4	36,4	48,5
niet ontevreden/niet tevreden	25	37,9	37,9	86,4
tevreden	9	13,6	13,6	100,0
Total	66	100,0	100,0	

nabijheid vrienden

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	2	3,0	3,0	3,0
ontevreden	7	10,6	10,6	13,6
niet ontevreden/niet tevreden	9	13,6	13,6	27,3
tevreden	34	51,5	51,5	78,8
zeer tevreden	14	21,2	21,2	100,0
Total	66	100,0	100,0	

nabijheid voldoende arbeidsplaatsen

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid niet ontevreden/niet tevreden	9	13,6	13,6	13,6
tevreden	32	48,5	48,5	62,1
zeer tevreden	25	37,9	37,9	100,0
Total	66	100,0	100,0	

divers en hooggekwalificeerd aanbod arbeidspl

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid niet ontevreden/niet tevreden	11	16,7	16,7	16,7
tevreden	27	40,9	40,9	57,6
zeer tevreden	28	42,4	42,4	100,0
Total	66	100,0	100,0	

carrieperspectief en doorgroeimogel

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	1	1,5	1,5	1,5
niet ontevreden/niet tevreden	8	12,1	12,1	13,6
tevreden	29	43,9	43,9	57,6
zeer tevreden	28	42,4	42,4	100,0
Total	66	100,0	100,0	

landschap en natuur

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,5	1,5	1,5
ontevreden	8	12,1	12,1	13,6
niet ontevreden/niet tevreden	18	27,3	27,3	40,9
tevreden	29	43,9	43,9	84,8
zeer tevreden	10	15,2	15,2	100,0
Total	66	100,0	100,0	

veilige en rustige woonomg

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	10	15,2	15,2	15,2
niet ontevreden/niet tevreden	17	25,8	25,8	40,9
tevreden	33	50,0	50,0	90,9
zeer tevreden	6	9,1	9,1	100,0
Total	66	100,0	100,0	

huizenaanbod starters

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	9	13,6	13,6	13,6
ontevreden	15	22,7	22,7	36,4
niet ontevreden/niet tevreden	16	24,2	24,2	60,6
tevreden	20	30,3	30,3	90,9
zeer tevreden	6	9,1	9,1	100,0
Total	66	100,0	100,0	

bereikbaarheid per auto

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	1,5	1,5	1,5
ontevreden	3	4,5	4,5	6,1
niet ontevreden/niet tevreden	13	19,7	19,7	25,8
tevreden	30	45,5	45,5	71,2
zeer tevreden	19	28,8	28,8	100,0
Total	66	100,0	100,0	

bereikbaarheid per OV

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	1	1,5	1,5	1,5
niet tevreden/niet ontevreden	7	10,6	10,6	12,1
tevreden	24	36,4	36,4	48,5
zeer tevreden	34	51,5	51,5	100,0
Total	66	100,0	100,0	

tevreden met huidige woonplaats?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	3	4,5	4,5	4,5
ontevreden	2	3,0	3,0	7,6
niet ontevreden/niet tevreden	6	9,1	9,1	16,7
tevreden	25	37,9	37,9	54,5
zeer tevreden	30	45,5	45,5	100,0
Total	66	100,0	100,0	

Bijlage 3: Beoordeling woonregio Zeeuws-Vlaanderen

---

nabijheid van winkels

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	,8	,8	,8
ontevreden	13	11,0	11,0	11,9
niet ontevreden/niet tevreden	25	21,2	21,2	33,1
tevreden	56	47,5	47,5	80,5
zeer tevreden	23	19,5	19,5	100,0
Total	118	100,0	100,0	

nabijheid cultuur & uitgaansleven

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	4	3,4	3,4	3,4
ontevreden	24	20,3	20,3	23,7
niet ontevreden/niet tevreden	46	39,0	39,0	62,7
tevreden	42	35,6	35,6	98,3
zeer tevreden	2	1,7	1,7	100,0
Total	118	100,0	100,0	

nabijheid sport en recreatievoorzieningen

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	1	,8	,8	,8
ontevreden	6	5,1	5,1	5,9
niet ontevreden/niet tevreden	29	24,6	24,6	30,5
tevreden	71	60,2	60,2	90,7
zeer tevreden	11	9,3	9,3	100,0
Total	118	100,0	100,0	

nabijheid familie

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	1	,8	,8	,8
niet ontevreden/niet tevreden	4	3,4	3,4	4,2
tevreden	52	44,1	44,1	48,3
zeer tevreden	61	51,7	51,7	100,0
Total	118	100,0	100,0	

nabijheid vrienden

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	2	1,7	1,7	1,7
ontevreden	4	3,4	3,4	5,1
niet ontevreden/niet tevreden	9	7,6	7,6	12,7
tevreden	49	41,5	41,5	54,2
zeer tevreden	54	45,8	45,8	100,0
Total	118	100,0	100,0	

nabijheid voldoende arbeidsplaatsen

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	8	6,8	6,8	6,8
ontevreden	36	30,5	30,5	37,3
niet ontevreden/niet tevreden	40	33,9	33,9	71,2
tevreden	31	26,3	26,3	97,5
zeer tevreden	3	2,5	2,5	100,0
Total	118	100,0	100,0	

divers en hoogkwalificeerd aanbod arbeidspl

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	9	7,6	7,6	7,6
ontevreden	48	40,7	40,7	48,3
niet ontevreden/niet tevreden	44	37,3	37,3	85,6
tevreden	16	13,6	13,6	99,2
zeer tevreden	1	,8	,8	100,0
Total	118	100,0	100,0	

carriereperspectief en doorgroeimogel

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	9	7,6	7,6	7,6
ontevreden	40	33,9	33,9	41,5
niet ontevreden/niet tevreden	38	32,2	32,2	73,7
tevreden	29	24,6	24,6	98,3
zeer tevreden	2	1,7	1,7	100,0
Total	118	100,0	100,0	

landschap en natuur

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid niet ontevreden/niet tevreden	4	3,4	3,4	3,4
tevreden	74	62,7	62,7	66,1
zeer tevreden	40	33,9	33,9	100,0
Total	118	100,0	100,0	

veilige en rustige woonomg

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid niet ontevreden/niet tevreden	2	1,7	1,7	1,7
tevreden	57	48,3	48,3	50,0
zeer tevreden	59	50,0	50,0	100,0
Total	118	100,0	100,0	

huizenaanbod starters

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	5	4,2	4,2	4,2
niet ontevreden/niet tevreden	26	22,0	22,0	26,3
tevreden	57	48,3	48,3	74,6
zeer tevreden	30	25,4	25,4	100,0
Total	118	100,0	100,0	

bereikbaarheid per auto

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid ontevreden	6	5,1	5,1	5,1
niet ontevreden/niet tevreden	11	9,3	9,3	14,4
tevreden	66	55,9	55,9	70,3
zeer tevreden	35	29,7	29,7	100,0
Total	118	100,0	100,0	

bereikbaarheid per OV

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	42	35,6	35,6	35,6
ontevreden	46	39,0	39,0	74,6
niet tevreden/niet ontevreden	21	17,8	17,8	92,4
tevreden	9	7,6	7,6	100,0
Total	118	100,0	100,0	

tevreden met huidige woonplaats?

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid zeer ontevreden	6	5,1	5,1	5,1
niet ontevreden/niet tevreden	8	6,8	6,8	11,9
tevreden	63	53,4	53,4	65,3
zeer tevreden	41	34,7	34,7	100,0
Total	118	100,0	100,0	

Bijlage 4: Verband afkomst (stad/dorp) en terugkeerfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen

oorsprongstaddorp * hoe vaak in zv tijdens studie Crosstabulation

		hoe vaak in zv tijdens studie				Total	
		Dagelijks	Wekelijks	Maandelijks	Aantal keer per jaar		
oorsprongstaddorp	dorp	Count	15	113	35	7	170
		% within oorsprongstaddorp	8,8%	66,5%	20,6%	4,1%	100,0%
	stad	Count	0	73	27	10	110
		% within oorsprongstaddorp	,0%	66,4%	24,5%	9,1%	100,0%
Total	Count	15	186	62	17	280	
	% within oorsprongstaddorp	5,4%	66,4%	22,1%	6,1%	100,0%	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,899 ^a	3	,005
Likelihood Ratio	18,074	3	,000
N of Valid Cases	280		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,89.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Phi	,215	,005
Cramer's V	,215	,005
N of Valid Cases	280	

Bijlage 5: Redenen om terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen tijdens de studie

---

redenen terugkeren studie was familie

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	18	6,1	6,4	6,4
ja	262	89,4	93,6	100,0
Total	280	95,6	100,0	
Missing System	13	4,4		
Total	293	100,0		

redenen terugkeren studie was vrienden

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	64	21,8	22,9	22,9
ja	216	73,7	77,1	100,0
Total	280	95,6	100,0	
Missing System	13	4,4		
Total	293	100,0		

redenen terugkeren studie was sport

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid nee	200	68,3	71,4	71,4
ja	80	27,3	28,6	100,0
Total	280	95,6	100,0	
Missing System	13	4,4		
Total	293	100,0		

reden terugkeren studie was bijbaan

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	146	49,8	52,1	52,1
	ja	134	45,7	47,9	100,0
	Total	280	95,6	100,0	
Missing	System	13	4,4		
Total		293	100,0		

reden terugkeren studie was anders

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	255	87,0	91,1	91,1
	ja	25	8,5	8,9	100,0
	Total	280	95,6	100,0	
Missing	System	13	4,4		
Total		293	100,0		

Bijlage 6: Verband geslacht en huidige terugkeerfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen

geslacht * hoe vaak ben je in zv Crosstabulation

			hoe vaak ben je in zv					Total
			dagelijks	wekelijks	maandelijks	aantal keer per jaar	nooit	
geslacht	man	Count	35	9	26	42	2	114
		% within geslacht	30,7%	7,9%	22,8%	36,8%	1,8%	100,0%
	vrouw	Count	61	10	50	53	5	179
		% within geslacht	34,1%	5,6%	27,9%	29,6%	2,8%	100,0%
Total		Count	96	19	76	95	7	293
		% within geslacht	32,8%	6,5%	25,9%	32,4%	2,4%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,958 ^a	4	,565
Likelihood Ratio	2,958	4	,565
Linear-by-Linear Association	,382	1	,536
N of Valid Cases	293		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,72.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,100	,565
	Cramer's V	,100	,565
N of Valid Cases		293	

Bijlage 7: Verband afkomst (stad/dorp) en huidige terugkeerfrequentie naar Zeeuws-Vlaanderen

oorsprongstadorp * hoe vaak ben je in zv Crosstabulation

			hoe vaak ben je in zv					Total
			dagelijks	wekelijks	maandelijks	aantal keer per jaar	nooit	
oorsprongstadorp	dorp	Count	69	14	42	49	4	178
		% within oorsprongstadorp	38,8%	7,9%	23,6%	27,5%	2,2%	100,0%
	stad	Count	27	5	34	46	3	115
		% within oorsprongstadorp	23,5%	4,3%	29,6%	40,0%	2,6%	100,0%
Total		Count	96	19	76	95	7	293
		% within oorsprongstadorp	32,8%	6,5%	25,9%	32,4%	2,4%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,665 ^a	4	,031
Likelihood Ratio	10,880	4	,028
N of Valid Cases	293		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,75.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,191	,031
	Cramer's V	,191	,031
N of Valid Cases		293	

Bijlage 8: Huidige binding Zeeuws-Vlaanderen

binding zv wonen

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	197	67,2	67,2	67,2
	ja	96	32,8	32,8	100,0
Total		293	100,0	100,0	

binding zv familie

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	10	3,4	3,4	3,4
	ja	283	96,6	96,6	100,0
Total		293	100,0	100,0	

binding zv werken

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	219	74,7	74,7	74,7
	ja	74	25,3	25,3	100,0
Total		293	100,0	100,0	

binding zv vrienden

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	108	36,9	36,9	36,9
	ja	185	63,1	63,1	100,0
	Total	293	100,0	100,0	

bindingen zv sport

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	229	78,2	78,2	78,2
	ja	64	21,8	21,8	100,0
	Total	293	100,0	100,0	

binding zv bijbaan

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	nee	291	99,3	99,3	99,3
	ja	2	,7	,7	100,0
	Total	293	100,0	100,0	

geen binding zv

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	wel binding	289	98,6	98,6	98,6
	geen binding	4	1,4	1,4	100,0
	Total	293	100,0	100,0	

Bijlage 9a: Verband tevredenheid woonplaats tijdens periode op Reynaertcollege en afkomst

oorsprongstadsdorp * was je tijdens periode op Reynaertc. tevreden om in ZV te wonen? Crosstabulation

			was je tijdens periode op Reynaertc. tevreden om in ZV te wonen?					Total
			zeer ontevreden	ontevreden	niet ontevreden/niet tevreden	tevreden	zeer tevreden	
oorsprongstadsdorp	stad	Count	4	4	18	58	31	115
		% within oorsprongstadsdorp	3,5%	3,5%	15,7%	50,4%	27,0%	100,0%
	dorp	Count	5	9	25	99	40	178
		% within oorsprongstadsdorp	2,8%	5,1%	14,0%	55,6%	22,5%	100,0%
Total		Count	9	13	43	157	71	293
		% within oorsprongstadsdorp	3,1%	4,4%	14,7%	53,6%	24,2%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,547 ^a	4	,818
Likelihood Ratio	1,553	4	,817
N of Valid Cases	293		

a. 1 cells (10,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,53.

 Bijlage 9b: Verband geslacht en huidige woonregio

---

geslacht * woonregionieuw Crosstabulation

			woonregionieuw				Total
			Noord-Brabant	Randstad	Zeeuws-Vlaanderen	Overig	
geslacht	man	Count	33	23	36	22	114
		% within geslacht	28,9%	20,2%	31,6%	19,3%	100,0%
	vrouw	Count	44	37	59	39	179
		% within geslacht	24,6%	20,7%	33,0%	21,8%	100,0%
Total		Count	77	60	95	61	293
		% within geslacht	26,3%	20,5%	32,4%	20,8%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,762 ^a	3	,859
Likelihood Ratio	,758	3	,859
Linear-by-Linear Association	,563	1	,453
N of Valid Cases	293		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 23,34.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,191	,031
	Cramer's V	,191	,031
N of Valid Cases		293	

 Bijlage 10: Verband opleidingsniveau en huidige werkregio

---

niveaudiploma * werkregionieuw Crosstabulation

			werkregionieuw				Total
			Noord-Brabant	Randstad	Zeeuws-Vlaanderen	Overig	
niveaudiploma	WO	Count	29	37	12	57	135
		% within niveaudiploma	21,5%	27,4%	8,9%	42,2%	100,0%
		% within werkregionieuw	46,0%	59,7%	17,1%	64,0%	47,5%
	HBO	Count	34	25	58	32	149
		% within niveaudiploma	22,8%	16,8%	38,9%	21,5%	100,0%
		% within werkregionieuw	54,0%	40,3%	82,9%	36,0%	52,5%
Total		Count	63	62	70	89	284
		% within niveaudiploma	22,2%	21,8%	24,6%	31,3%	100,0%
		% within werkregionieuw	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	39,376 ^a	3	,000
Likelihood Ratio	42,062	3	,000
Linear-by-Linear Association	2,522	1	,112
N of Valid Cases	284		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 29,47.

Symmetric Measures

	Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal Phi	,372	,000
Cramer's V	,372	,000
N of Valid Cases	284	

Bijlage 11: Multiple logistische regressie

Case Processing Summary

Unweighted Cases ^a		N	Percent
Selected Cases	Included in Analysis	278	94,9
	Missing Cases	15	5,1
	Total	293	100,0
Unselected Cases		0	,0
Total		293	100,0

a. If weight is in effect, see classification table for the total number of cases.

Dependent Variable Encoding

Original Value	Internal Value
Overig Nederland/Buitenland	0
Zeeuws-Vlaanderen	1

Categorical Variables Codings

		Frequency	Parameter coding
			(1)
dummyTERUGKOMFREQ	nee	79	1,000
	ja	199	,000
dummyHERKOMST	stad	110	1,000
	dorp	168	,000
dummySTUDIE	WO	133	1,000
	HBO	145	,000
dummySTUDIEREGIO	Overig Nederland/Buitenland	254	1,000
	Zeeland	24	,000
dummyGESLACHT	man	108	1,000
	vrouw	170	,000

Classification Table

Observed			Predicted		
			woonregionieuwer		Percentage Correct
			Overig Nederland/Bu itenland	Zeeuws- Vlaanderen	
Step 0	woonregionieuwer	Overig Nederland/Buitenland	187	0	100,0
		Zeeuws-Vlaanderen	91	0	,0
	Overall Percentage				67,3
Step 1	woonregionieuwer	Overig Nederland/Buitenland	156	31	83,4
		Zeeuws-Vlaanderen	40	51	56,0
	Overall Percentage				74,5

Classification Table^{a,b}

Observed			Predicted		
			woonregionieuwer		Percentage Correct
			Overig Nederland/Bu itenland	Zeeuws- Vlaanderen	
Step 0	woonregionieuwer	Overig Nederland/Buitenland	187	0	100,0
		Zeeuws-Vlaanderen	91	0	,0
	Overall Percentage				67,3

a. Constant is included in the model.

b. The cut value is ,500

Omnibus Tests of Model Coefficients

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	57,468	5	,000
	Block	57,468	5	,000
	Model	57,468	5	,000

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	294,078 ^a	,187	,260

a. Estimation terminated at iteration number 5 because parameter estimates changed by less than ,001.

Classification Table^a

Observed		Predicted			
		woonregionieuwer		Percentage Correct	
		Overig Nederland/Buitenland	Zeeuws-Vlaanderen		
Step 1	woonregionieuwer	Overig Nederland/Buitenland	156	31	83,4
		Zeeuws-Vlaanderen	40	51	56,0
	Overall Percentage				74,5

a. The cut value is ,500

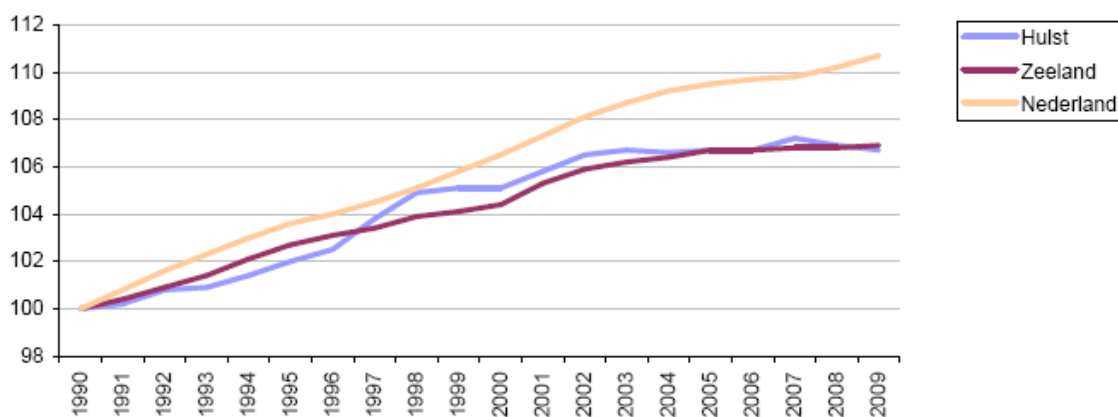
Variables in the Equation

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Step 1 ^a						
dummyGESLACHT(1)	-,080	,298	,072	1	,789	,923
dummyHERKOMST(1)	-,657	,303	4,705	1	,030	,518
dummySTUDIE(1)	-1,199	,311	14,885	1	,000	,302
dummySTUDIEREGIO(1)	-,574	,493	1,355	1	,244	,563
dummyTERUGKOMFREQ(1)	-1,553	,415	14,017	1	,000	,212
Constant	,877	,485	3,270	1	,071	2,404

a. Variable(s) entered on step 1: dummyGESLACHT, dummyHERKOMST, dummySTUDIE, dummySTUDIEREGIO, dummyTERUGKOMFREQ.

Bijlage 12: Bevolkingsontwikkeling

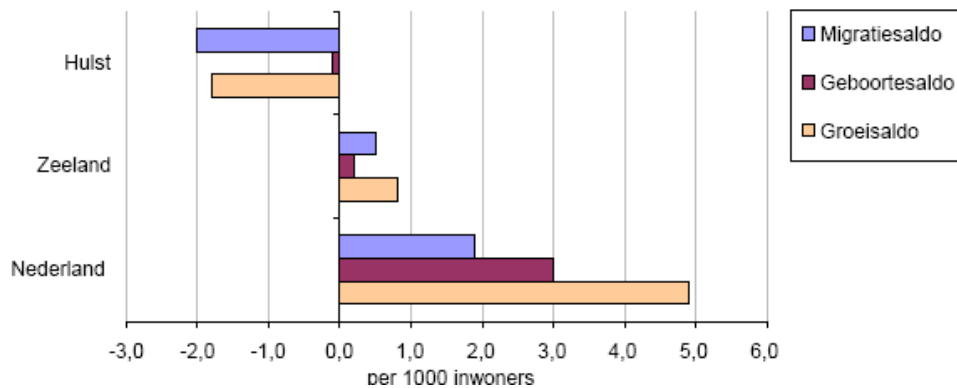
Geïndexeerde bevolkingsontwikkeling in Hulst, Zeeland en Nederland in de periode 1990- 2009 (1990 = 100)

Bron: CBS, bewerking KvK, 2009

Bijlage 13: Groeisaldo, migratiesaldo, geboortesaldo

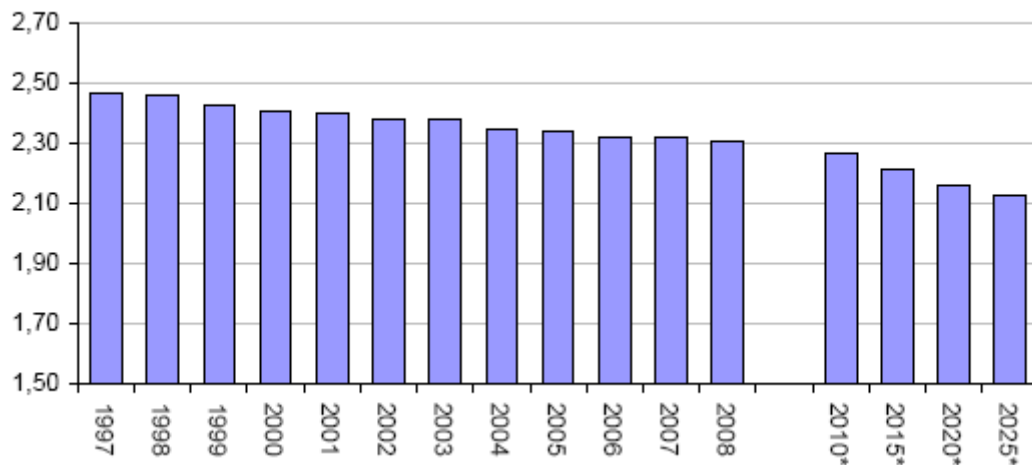
Groeisaldo, geboortesaldo en migratiesaldo per 1000 inwoners in Hulst, Zeeland en Nederland (2008)

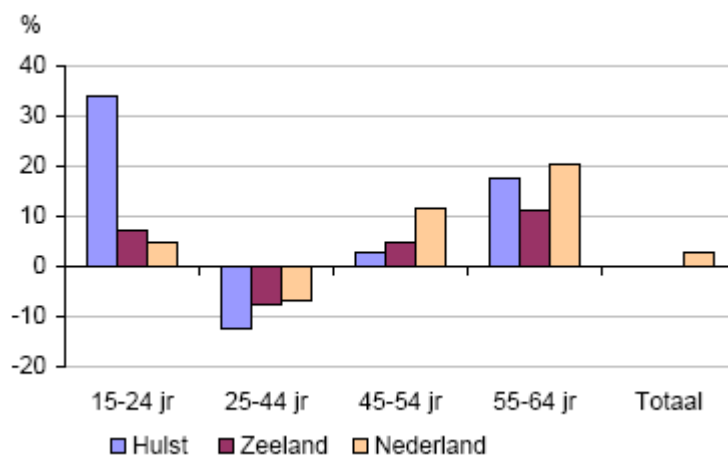
Bron: CBS, bewerking KvK, 2009

Bijlage 14 Ontwikkeling van het gemiddelde aantal personen per huishouden in Hulst (1997-2025)

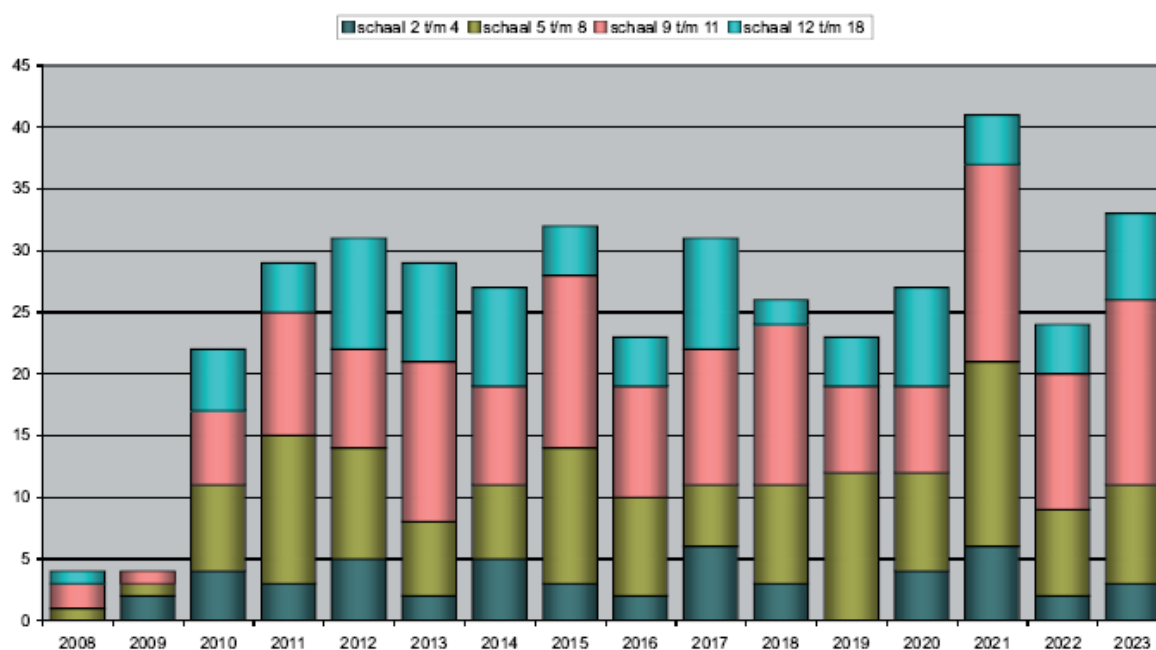
Ontwikkeling van het gemiddelde aantal personen per huishouden in Hulst (1997-2025)

Bijlage 15: Ontwikkeling van de beroepsbevolking tussen 2008 en 2015 naar leeftijd

Bijlage 16: Te vervangen medewerkers per jaar, per functiecategorie bij provinciaal bestuur Zeeland

Bijlage 17: Opleidingsplaats/regio jongeren afkomstig uit Oost Zeeuws-Vlaanderen

Stad/Regio	Absoluut	Relatief
Breda	255	18,2%
Tilburg	210	15,0%
Eindhoven	161	11,5%
Vlissingen	132	9,4%
Arnhem/Nijmegen	90	6,4%
Utrecht	59	4,2%
Overig Nederland	55	3,9%
Maastricht	47	3,4%
Rotterdam	47	3,4%
Amsterdam	42	3,0%
Onbekend	38	2,7%
Terneuzen	39	2,8%
Overig Zeeland	39	2,8%
Gent	25	1,8%
Wageningen	24	1,7%
Buitenland excl. Gent & Antwerpen	24	1,7%
Leiden	23	1,6%
Antwerpen	20	1,4%
Delft	20	1,4%
Den Haag	19	1,4%
Den Bosch	16	1,1%
Werken	13	0,9%
Totaal	1398	100,0%

1. Wat is je geslacht? (verplicht)

- Man
 Vrouw

2. Wat is je leeftijd? (verplicht)

3. In welk jaar heb je jouw diploma behaald op het Jansenius/Reynaertcollege?

- 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003

4. Wat is op dit moment je hoogst behaalde diploma? (verplicht)

- WO
 HBO
 MBO
 Havo/Vwo (=> 6. Vraag 6)
 Geen van bovenstaande antwoorden (=> 6. Vraag 6)

5. Wat was de afstudeerrichting van jouw hoogst behaalde diploma? (verplicht)

6. Op welke manier ben je op dit moment verbonden met Zeeuws-Vlaanderen? (meerdere antwoorden mogelijk) (verplicht)

- Ik woon er
 Ik werk er
 Mijn familie woont er
 Er wonen vrienden van mij
 Ik beoefen er een sport
 Ik heb er een bijbaantje
 Ik heb geen enkele binding meer met Zeeuws-Vlaanderen
 Anders:

7. Hoe vaak ben je op dit moment in Zeeuws-Vlaanderen te vinden? (verplicht)

- Dagelijks, want ik woon of werk er
 Wekelijks
 Maandelijks
 Een aantal keer per jaar
 Nooit

8. Wat is op dit moment op jou van toepassing? (verplicht)

- Ik werk, maar studeer niet meer (=> 11. Vraag 11)
- Ik werk en daarnaast volg ik ook een studie (duale student)
- Ik ben voltijdstudent
- Ik ben werkloos op dit moment/anders (=> 15. Vraag 15)

9. In welke plaats volg je een studie? (verplicht)

10. Welke studie volg je daar? (vul niveau en richting in) (verplicht)

- WO (voltijd) (=> 20. Vraag 20)
- WO (deeltijd) (=> 13. Vraag 13)
- HBO (voltijd) (=> 20. Vraag 20)
- HBO (deeltijd) (=> 13. Vraag 13)
- MBO (voltijd) (=> 20. Vraag 20)
- MBO (deeltijd) (=> 13. Vraag 13)

Richting:

11. Hoe vaak was je tijdens je studie in Zeeuws-Vlaanderen te vinden? (verplicht)

- Dagelijks
- Wekelijks
- Maandelijks
- Aantal keer per jaar
- Nooit (=> 13. Vraag 13)
- Niet van toepassing (=> 13. Vraag 13)

12. Wat was de reden om tijdens je studie terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen? (meerdere antwoorden mogelijk) (verplicht)

- Contacten met familie
- Contacten met vrienden
- Beoefenen van sport
- Hebben van een bijbaantje
- Anders:

13. Wat is je huidige beroep? (verplicht)

14. In welke plaats ben je op dit moment werkzaam? (verplicht)

15. In welke plaats (stad of dorp) woon je op dit moment? (verplicht)

16. Wat is er het meest van toepassing op deze woonplaats? (verplicht)

- Deze woonplaats is gelegen in de eigen oorspronkelijke herkomstregio (Zeeuws-Vlaanderen)
- Deze woonplaats is gelegen in de oorspronkelijke herkomstregio van mijn partner
- Deze woonplaats is gelegen in zowel mijn eigen oorspronkelijke herkomstregio als de oorspronkelijke herkomstregio van mijn partner (Zeeuws-Vlaanderen)
- Geen van bovenstaande antwoorden zijn op mij van toepassing

17. Ben je tevreden of ontevreden met je huidige woonplaats? (verplicht)

- Zeer ontevreden
 Ontevreden
 Niet ontevreden/Niet tevreden
 Tevreden
 Zeer tevreden

18. Geef hieronder voor je huidige woonplaats aan over welke aspecten je tevreden dan wel ontevreden bent:

a. Voorzieningen (verplicht)

	Zeer ontevreden	Ontevreden	Niet ontevreden/Niet tevreden	Tevreden	Zeer tevreden
Nabijheid winkels	☐	☐	☐	☐	☐
Nabijheid cultuur en uitgaansleven	☐	☐	☐	☐	☐
Nabijheid sport- en recreatievoorzieningen	☐	☐	☐	☐	☐

b. Sociale aspect (verplicht)

	Zeer ontevreden	Ontevreden	Niet ontevreden/Niet tevreden	Tevreden	Zeer tevreden
Nabijheid familie	☐	☐	☐	☐	☐
Nabijheid vrienden	☐	☐	☐	☐	☐

c. Economisch aspect (verplicht)

	Zeer ontevreden	Ontevreden	Niet ontevreden/Niet tevreden	Tevreden	Zeer tevreden
Voldoende aanbod van arbeidsplaatsen	☐	☐	☐	☐	☐
Divers en hooggekwalificeerd aanbod van arbeidsplaatsen	☐	☐	☐	☐	☐
Toekomstig carrièreperspectief en doorgroeimogelijkheden	☐	☐	☐	☐	☐

d. Woonomgeving (verplicht)

	Zeer Ontevreden	Ontevreden	Niet ontevreden/Niet tevreden	Tevreden	Zeer tevreden
Landschap/natuur	☐	☐	☐	☐	☐
Rustige/veilige woonomgeving	☐	☐	☐	☐	☐
Huizenaanbod voor starters	☐	☐	☐	☐	☐

e. Bereikbaarheid (verplicht)

	Zeer ontevreden	Ontevreden	Niet ontevreden/Niet tevreden	Tevreden	Zeer tevreden
Per auto	☐	☐	☐	☐	☐
Per openbaar vervoer	☐	☐	☐	☐	☐

19a. Aan welke van de bij vraag 18 genoemde aspecten hechtte je het meeste belang bij de keuze van je huidige woonplaats? (Vul in ieder geval het belangrijkste aspect in. Als deze niet in de lijst staat, geef deze dan aan bij vraag 19b)

	Voorzieningen	Sociale aspect	Economische aspect	Woonomgeving	Bereikbaarheid
Belangrijkste aspect	☐	☐	☐	☐	☐
Op een na belangrijkste aspect	☐	☐	☐	☐	☐

19b. Zijn er andere belangrijke aspecten bij het kiezen van je woonplaats?

20. Was je gedurende je periode op het Jansenius/Reynaertcollege tevreden of ontevreden met het wonen in Zeeuws-Vlaanderen? (verplicht)

- Zeer ontevreden
- Ontevreden
- Niet ontevreden/Niet tevreden
- Tevreden
- Zeer tevreden

21. In welke plaats (stad of dorp) woonde je toen je op het Jansenius/Reynaertcollege zat? (verplicht)

Voor het laatste deel van deze enquête worden er nog een paar extra vragen gesteld aan mensen die een HBO/WO opleiding hebben afgerond en nu niet meer studeren. Val jij in deze categorie? (verplicht)

- Ja
- Nee (=> 28. Vraag 27)

22. Wat was de plaats waar je jouw (laatste) HBO/WO opleiding hebt afgerond? (verplicht)

23. In welke plaats (stad of dorp) ben je gaan wonen direct na het afronden van je laatst gevolgde HBO/WO opleiding? (verplicht)

24. Heb je na het afronden van je studie overwogen om terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen? (verplicht)

- Ja, maar ben niet teruggekeerd
- Ja, ik woon er nu ook (=> 30. Vraag 29)
- Nee (=> 28. Vraag 27)

25. Heb je ook daadwerkelijk pogingen ondernomen om na het afronden van je studie terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen? (verplicht)

- Ja
- Nee (=> 28. Vraag 27)

26. Wat is de belangrijkste reden dat je uiteindelijk toch niet bent teruggekeerd naar Zeeuws-Vlaanderen? (verplicht)

27. Verwacht je binnen nu en 10 jaar terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen? (verplicht)

- Ja
- Nee
- Misschien (=> 30. Vraag 29)
- Niet van toepassing, want ik woon al in Zeeuws-Vlaanderen (=> 30. Vraag 29)

28. Wat is de belangrijkste reden dat je binnen nu en 10 jaar wel / niet verwacht terug te keren naar Zeeuws-Vlaanderen? (verplicht)

Dankjewel voor het invullen van de enquête! Indien je een korte samenvatting van de belangrijkste resultaten van dit onderzoek wilt ontvangen, vul dan hieronder je e-mailadres in: